

Державний вищий навчальний заклад
«Запорізький національний університет»
Міністерства освіти і науки України

Заснований
у 2009 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15436-4008 ПР
22 червня 2009 р.

Адреса редакції:
Україна, 69600,
м. Запоріжжя, МСП-41,
вул. Жуковського, 66

Телефон
для довідок:
(061) 228-75-26

Факс: (061) 228-75-26

Вісник

Запорізького національного університету

Юридичні науки

№ 2, 2016

Запоріжжя 2016

Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Юридичні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2016. – № 2. – 147 с.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою ЗНУ (протокол засідання № 12 від 21.06.2016 р.)

Згідно з Постановою Президії ВАК України № 1-05/1 від 10.02.2010 р.; Наказ МОН України № 1528 від 29.12.2014 р. збірник внесений до переліку наукових фахових видань (юридичні науки).

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

- Головний редактор** – Коломоєць Т.О., доктор юридичних наук, професор
- Заступник
головного редактора** – Колпаков В.К., доктор юридичних наук, професор
- Відповідальний редактор** – Лютіков П.С., доктор юридичних наук, доцент

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- Ануфрієв М. І. – доктор юридичних наук, доцент
- Бевзенко В. М. – доктор юридичних наук, доцент
- Биргеу М. М. – доктор юридичних наук, професор
(Республіка Молдова)
- Бондар О. Г. – доктор юридичних наук, доцент
- Віхляєв М. Ю. – доктор юридичних наук, доцент
- Заєць А. П. – доктор юридичних наук, професор
- Долницький Б. – доктор юридичних наук, професор
(Республіка Польща)
- Дугенець О. С. – доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)
- Ібрагімов С. І. – доктор юридичних наук
(Республіка Таджикистан)
- Комзюк А. Т. – доктор юридичних наук, професор
- Кузенко Л. В. – кандидат юридичних наук, доцент
- Кузьменко О. В. – доктор юридичних наук, професор
- Курило В. І. – доктор юридичних наук, професор
- Куц В. М. – кандидат юридичних наук, професор
- Лукашевич В. Г. – доктор юридичних наук, професор
- Манн Томас – доктор наук, професор (ФР Німеччина)
- Мельник Р. С. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник
- Петков В. П. – доктор юридичних наук, професор
- Пирожкова Ю.В. – кандидат юридичних наук, доцент
- Приймаченко Д. В. – доктор юридичних наук, доцент
- Сабадаш В. П. – кандидат юридичних наук, доцент
- Самойленко Г. В. – кандидат юридичних наук, доцент
- Сильченко М. В. – доктор юридичних наук, професор
(Республіка Білорусь)
- Сквірський І. О. – доктор юридичних наук, доцент
- Тихомиров О. Д. – доктор юридичних наук, професор
- Шевченко А. Є. – доктор юридичних наук, професор
- Шишка Р. Б. – доктор юридичних наук, професор
- Ярмиш О. Н. – доктор юридичних наук, професор

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

ОЛІЙНИК В.С.

*КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО КОЖНОГО НА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАННІСТЬ
(ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ)..... 7*

СКИБЕНКО О.І.

*ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОРГАНІВ
ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ 14*

ЧЕРНИЧКО В.В.

*РЕЄСТРАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ЯК ПЕРЕДУМОВА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА
НА ОБ'ЄДНАННЯ В ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ..... 21*

РОЗДІЛ II. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ЖУКОРСЬКА Я.М., МУДРИК К.А.

*РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ТРИБУНАЛІВ У СУЧАСНОМУ
МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ..... 29*

РОЗДІЛ III. АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

КОЛОМОЄЦЬ Т.О., КАЛНИШ Д.О.

*АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ СВОГО
КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА ВІДМОВУ ВІД ВИКОНАННЯ
ЯВНО ЗЛОЧИННОГО НАКАЗУ..... 38*

АНПЛОГОВ О.В.

*ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ НАПРЯМІВ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ
ЯК ПРЕДМЕТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ..... 43*

ЛИСЬКОВ М.О.

*КОНТРОЛЬ І НАГЛЯД У СФЕРІ ЛОТЕРЕЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ:
СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ 49*

ПЛЕТНЬОВА А.С.

*ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ:
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СЬОГОДЕННЯ..... 56*

РУДОЙ К.М.

*НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УЧАСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ
УКРАЇНИ В МІЖНАРОДНИХ ОПЕРАЦІЯХ ІЗ ПІДТРИМАННЯ МИРУ Й БЕЗПЕКИ..... 61*

КОЛЕСНИК Л.І.

ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ Й ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОДАТКОВОГО ПРОЦЕСУ..... 70

ПОЛЯК А.В.

СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТОК ПОДАТКОВИХ ОРГАНІВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ..... 78

**РОЗДІЛ ІV. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА
ТА КРИМІНОЛОГІЇ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРА**

СОТУЛА О.С.

*УМИСНЕ ВБИВСТВО З ХУЛІГАНСЬКИХ МОТИВІВ З ПОГЛЯДУ
ПРАВОВОЇ КОМПАРАТИВІСТИКИ..... 87*

ТУРЛОВА Ю.А.

ФАКТОРИ ЛАТЕНТНОСТІ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ..... 95

ГРИГОР'ЄВ Р.Г.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАПОБІГАННЯ СЛУЖБОВІЙ КОРУПЦІЇ..... 103

**РОЗДІЛ V. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

ІВАНОВ А.О.

*ОКРЕМІ ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБВИНУВАЛЬНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА..... 110*

ПАЛЯНИЧКО Д.Г.

*ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ УСТАНОВЛЕННЮ В РОЗСЛІДУВАННІ
ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДИТЯЧОЮ ПОРНОГРАФІЄЮ..... 118*

СУХАЧОВ О.О.

*ПОНЯТТЯ, ПЕРЕЛІК І КЛАСИФІКАЦІЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ
ЯК ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАНЬ ЇХ КОНСПІРАЦІЇ..... 125*

РЕВЕНКО О.І.

*ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ
НЕЗАКОННОГО ВИДОБУВАННЯ ВУГІЛЛЯ..... 132*

РОЗДІЛ VI. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

ДМИТРЕНКО І.М.

*ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «БІОБЕЗПЕКА» ТА ЙОГО МІСЦЯ
В СИСТЕМІ ПРАВА УКРАЇНИ..... 138*

ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ..... 144

*ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У "ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ" (СЕРІЯ „ЮРИДИЧНІ НАУКИ”)..... 146*

CONTENTS

SECTION I. CONSTITUTIONAL AND MUNICIPAL LAW

OLIINYK V.S.

*THE CONSTITUTIONAL LAW OF EVERY PERSON TO PERSONAL INVIOABILITY
(A COMPARATIVE ANALYSIS)..... 7*

SKYBENKO O.I.

*PROBLEMS OF LEGAL STATUS REFORMATION OF THE PROSECUTOR'S OFFICES
OF UKRAINE AT MODERN STAGE 14*

CHERNYCHKO V.V.

*REGISTRATION OF POLITICAL PARTIES AS A PREREQUISITE TO THE EXERCISE
OF THE RIGHT TO POLITICAL ASSOCIATION IN UKRAINE AND IN THE EU COUNTRIES..... 21*

SECTION II. INTERNATIONAL LAW

ZHUKORSKA Y.M., MUDRYK K.A.

ROLE OF INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNALS IN MODERN INTERNATIONAL LAW 29

SECTION III. ADMINISTRATIVE AND FINANCIAL LAW

KOLOMOETS T.O., KALNYSH D.O.

*ADMINISTRATIVE AND LEGAL FRAMEWORK OF THE IMPLEMENTATION
OF UKRAINE ARMED FORCES OF THEIR CONSTITUTIONAL RIGHT
TO REFUSE TO CLEAR CRIMINAL ORDER 38*

ANPILOHOV O.V.

*DETERMINATION OF MAIN DIRECTIONS OF REGION DEVELOPMENT
AS ADMINISTRATIVE-LAW REGULATION OBJECT..... 43*

LYSKOV M.O.

CONTROL AND SUPERVISION OF LOTTERY ACTIVITY: RELATIONS BETWEEN THE CONCEPTS 49

PLETNOVA A.Y.

*DISCIPLINARY RESPONSIBILITY OF CIVIL SERVANTS: PRESSING QUESTIONS
OF CONTEMPORANEITY 56*

RUDOI K.M.

*REGULATORY SUPPORT OF UKRAINE NATIONAL POLICE PARTICIPATION
IN THE INTERNATIONAL PEACEKEEPING OPERATIONS AND SECURITY 61*

KOLESNIK L.I.

CONCEPT, FEATURES AND GENERAL CHARACTERISTICS OF TAX PROCESS..... 70

POLIAK A.V.

*ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF THE TAX AUTHORITIES
IN THE UKRAINIAN LANDS 78*

SECTION IV. TOPICAL ISSUES OF CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL-EXECUTIVE LAW

SOTULA O.S.

*INTENDED KILLING FROM MOLESTER MOTIVES IN TERMS
OF LEGAL COMPARATIVE STUDIES 87*

TURLOVA Y.A.	
<i>FACTORS OF LATENCY OF THE ENVIRONMENTAL CRIMES</i>	95
HRYHORIEV R.H.	
<i>FOREIGN EXPERIENCE IN OFFICIAL CORRUPTION PREVENTION</i>	103

**SECTION V. CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINOLOGY;
OPERATIONAL SEARCH ACTIVITY**

IVANOV A.O.	
<i>SOME WAYS TO IMPROVE THE LEGAL REGULATIONS OF OPERATIONAL- SEARCH SUPPORT OF PROSECUTOR INDICTMENT</i>	110
PALIANYCHKO D.G.	
<i>INVESTIGATIONS OF CRIMES RELATED TO CHILD PORNOGRAPHY: CIRCUMSTANCES TO BE ESTABLISHED</i>	118
SUKHACHOV O.O.	
<i>CONCEPT, ENUMERATION AND CLASSIFICATION OF OPERATIONAL-SEARCH MEASURES AS A BASIS FOR INVESTIGATION OF THEIR CONSPIRACY PROBLEMS</i>	125
REVENKO O.I.	
<i>FEATURES OF CONDUCTING SEARCHES IN THE INVESTIGATION OF ILLEGAL COAL MINING</i>	132

SECTION VI. AGRARIAN LAW

DMYTRENKO I.M.	
<i>DEFINITION OF THE CONCEPT "BIOSEFITY" AND ITS PLACE IN THE LAW SYSTEM OF UKRAINE</i>	138
<i>INFORMATIONAL REFERENCES ABOUT THE AUTHORS</i>	144
<i>THE REQUIREMENTS TO THE ARTICLES' REGISTRATION IN THE "ZNU JOURNAL" (SERIES "LEGAL SCIENCES")</i>	146

РОЗДІЛ І. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.721

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО КОЖНОГО НА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАННІСТЬ (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ)

Олійник В.С., к.ю.н., ст. викладач

*Академія Державної пенітенціарної служби, вул. Гонча, 34, м. Чернігів, Україна
broz1979kb@mail.ru*

У статті досліджується поняття конституційного права людини та громадянина на особисту недоторканність, порівнюються норми ст.20 Конституції Литовської Республіки і ст.29 Конституції України. Пропонуються висновки й рекомендації.

Ключові слова: Конституція України, Конституція Литовської Республіки, конституційне право на особисту недоторканність, свобода людини недоторканна, затримання, арешт, тримання під вартою.

КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО КАЖДОГО НА ЛИЧНУЮ НЕПРИКОСНОВЕННОСТЬ (СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ)

Олейник В.С.

*Академия Государственной пенитенциарной службы, ул. Гончая, 34, г. Чернигов, Украина
broz1979kb@mail.ru*

В статье исследуется понятие конституционного право человека и гражданина на личную неприкосновенность, сравниваются нормы ст.20 Конституции Литовской Республики и ст.29 Конституции Украины. Предлагаются выводы и рекомендации.

Ключевые слова: Конституция Украины, Конституция Литовской Республики, конституционное право на личную неприкосновенность, свобода человека неприкосновенна, задержание, арест, содержание под стражей.

THE CONSTITUTIONAL LAW OF EVERY PERSON TO PERSONAL INVIOABILITY (A COMPARATIVE ANALYSIS)

Oliinyk V.S.

*Academy of the State Penitentiary Service, str. Honcha, 34, Chernihiv, Ukraine
broz1979kb@mail.ru*

In the article a concept is probed human and citizen constitutional law to security of person; compared the norms of Articles 20-24of Constitution of the Republic of Lithuania and Articles 27-32 and 41 of Constitution of Ukraine. Security of person is examined as historically conditioned, that has international legal character, state-guaranteed and regularized by the norms of Constitution of Ukraine and detalized in a current legislation the natural possibility of each (man and citizen) to act or abstain from the actions of own accord, but for all that not violate a right and freedom of other people and to use the security of person to be not groundlessly apprehended, arrested or kept under detention by criminal-procedural, administrative or operational-search order and to pretend on restoration of violated rights. Basic signs of human and citizen constitutional law to security of person are: a) international legal character; b) belonging to the individual subjects; c) basic character as a constitutional law; d) state guarantee of the personal liberty and immunity; e) reside to each man and citizen from the birth; f) inadmissibility of false arrests and detentions, and other forced measures in a criminal, administrative and operational-search law and procedure, which related to restraint of personal liberty; g) support from the direction of state and local authorities; h) creation of possibilities of compensation of harm and restoration of violated right. Recommended: 1) to pass an Act of Ukraine "About inviolability of habitation in Ukraine"; 2) to amend the proposed changes and adding to Constitution of the Lithuanian Republic and Constitution of Ukraine.

Key words: Constitution of Ukraine, the Constitution of the Republic of Lithuania, the constitutional law to security of person, immune personal liberty, apprehension, arrest, detention.

Дослідження конституційного права на особисту недоторканність постійно проводиться науковцями конституційного права. Це передусім пов'язано з універсальним значенням особистої свободи людини, яка є недоторканною. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. закріпила право кожного на особисту недоторканність (ст.3) і заборонила безпідставні арешти чи затримання (ст.9) [1]. Україна, яка прагне стати членом Європейського Союзу, докладає зусиль, аби забезпечити особисту недоторканність людини на своїй території. У цьому розумінні дослідження особистої недоторканності людини як основного конституційного права, порівняння конституційного регулювання названого права з конституціями інших країн Європейського Союзу є актуальним.

Конституційне право на особисту недоторканність у системі громадянських прав людини та громадянина досліджувала О.Б. Горова. Вона наголошувала на тому, що громадянські права людини – це не дар держави, уряду, політичної партії або її лідера, а суверенний, невідчужувальний атрибут кожної людини. Громадянин як суб'єкт громадянського суспільства має особисту недоторканність у цьому суспільстві. Мало проголосити права та свободи людини й закріпити їх у законах, потрібно досягти належного їх забезпечення. О.Б. Горова пропонує механізм імплементації міжнародних норм у внутрішнє національне право України [2, с. 10-11].

А.Ю. Олійник у системі інших конституційних свобод досліджує особисту свободу людини та громадянина. Проведений ним аналіз системи громадянських свобод свідчить, що А.Ю. Олійник норми, закріплені в ст.ст.27-35 Конституції України, розглядає одночасно як конституційні права, так і конституційні свободи. Особисту недоторканність він визначає як свободу людини «від необґрунтованих затримань, арештів чи позбавлень волі іншим шляхом, а також будь-яких інших дій, спрямованих на обмеження можливості людини вільно розпоряджатися собою» [3, с. 74-75, 78].

В.Ф. Погорілко й В.Л. Федоренко, досліджуючи конституційні права і свободи людини та громадянина в Україні, розглядають закріплене Конституцією України (ст.29) право кожної людини на свободу й особисту недоторканність у плані більш широкого тлумачення права кожної людини на свободу. На їхню думку, право кожної людини на свободу потрібно пов'язувати з такими конституційними свободами людини, як свобода думки і слова, свобода вільного вияву своїх поглядів і переконань, свобода пересування, свобода світогляду й віросповідання тощо. Свободу особистої недоторканності вони розглядають так: «Це право передбачає, що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду й тільки на підставах і в порядку, встановленими законом». В.Ф. Погорілко та В.Л. Федоренко підкреслюють, що це право не має абсолютного характеру. У разі нагальної потреби запобігти злочинів чи перепинити його уповноважені на те законом органи можуть застосовувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом [4, с. 214].

О.В. Пушкіна, продовжуючи думку В.Ф. Погорілка й В.Л. Федоренка, розглядає особисті (громадянські) права людини та громадянина і включає до названої групи тільки право на життя й право на свободу. До права на свободу вона включає таке: право на особисту недоторканність (право на фізичну свободу); право на свободу пересування; право на свободу слова; право на приватну свободу тощо. Вона не погоджується з думкою В.Ф. Погорілка та В.Л. Федоренка щодо того, що право на свободу й особисту недоторканність не має абсолютного характеру. На думку О.В. Пушкіної, право на свободу може обмежуватися тільки у випадках неправомірної поведінки конкретного суб'єкта правовідносин. А це означає, що у випадках правомірної поведінки суб'єкта правовідносин таке право є абсолютним [5, с. 128, 130, 134-135].

Ю.М. Тодика право на свободу й особисту недоторканність тлумачить лише як неможливість бути заарештованим або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду на

підставах і в порядку, встановлених законом. Він підкреслює, що тримання під вартою може мати місце або як міра кримінального покарання, або як запобіжний захід на період досудового провадження, судового розгляду та набрання вироком законної сили. Для цього необхідно мати вмотивоване судове рішення або обвинувальний вирок. Ю.М. Тодика також підкреслює, що в разі нагальної необхідності тримання під вартою може застосовуватися без попереднього вмотивованого рішення суду. Однак таке затримання протягом сімдесяти двох годин має бути перевірене судом. Якщо суд не дає згоди на тримання під вартою щодо конкретної особи, така особа підлягає негайному звільненню [6, с. 144].

Нами також досліджувалося зазначене право. Рисами конституційного права людини на особисту недоторканність є такі: а) його міжнародно-правовий характер; б) належність індивідуальним суб'єктам; в) основний характер як конституційного права; г) державна гарантованість особистої свободи й недоторканності; д) належність кожній людині та громадянину від народження; е) недопустимість протиправних арештів і затримань, інших примусових заходів у кримінальному, адміністративному та оперативно-розшуковому праві й процесі, що пов'язані з обмеженням особистої свободи; є) забезпеченість з боку державних органів і органів місцевого самоврядування; ж) створення можливостей відшкодування шкоди й відтворення порушеного права [7].

Отже, підсумовуючи проведений аналіз праць авторів щодо конституційного права людини та громадянина на особисту недоторканність в Україні, можемо сформулювати його визначення. Право людини та громадянина на особисту недоторканність – це історично обумовлена, що має міжнародно-правовий характер, гарантована державою та закріплена нормами Конституції України й деталізована в поточному законодавстві природна можливість кожного (людини та громадянина) діяти чи утримуватися від дій з власної волі, не порушувати при цьому прав і свобод інших людей і користуватися особистою недоторканністю, тобто не бути безпідставно затриманим, заарештованим чи триматися під вартою в кримінально-процесуальному, адміністративному чи оперативно-розшуковому порядку та претендувати на відновлення порушеного права [8].

Конституція Литовської Республіки (ст.20) закріплює, що свобода людини є недоторканна. Якщо ми проаналізуємо норми ст.ст.19-24 Конституції Литовської Республіки, то дійдемо висновку, що законодавець закріпив право на життя і право на свободу. У цій Конституції закріплюється таке: 1) право людини на життя охороняється законом (ст.19); 2) свобода людини недоторканна (ст.20); 3) особа людини недоторканна (ст.21); 4) приватне життя громадянина недоторканне (ст.22); 5) власність недоторканна (ст.23); 6) житло людини недоторканне (ст.24) [9, с. 53-54].

Що ж науковці розуміють під поняттям «недоторканність»? Розрізняють поняття «недоторканність особи» й «особиста недоторканність». Як визначають матеріали вільної енциклопедії, недоторканність особи є юридичною гарантією правового статусу окремих категорій осіб (депутатів, дипломатів, суддів, а також чатових, парламентарів тощо), що полягає в захисті від примусу, який міг би бути застосований за звичайних обставин [10]. Здійснюючи порівняння Конституцій двох країн, ми будемо порівнювати право на особисту недоторканність кожної людини. У Конституції Литовської Республіки закріплюється, що «право людини на життя охороняється законом» (ст.19). Конституція України більш конкретно закріплює назване конституційне право, а саме: «Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань» (ст.27). Конституція України не лише закріплює право кожного на життя, а й установлює конституційні гарантії щодо неможливості свавільного позбавлення людини життя, обов'язок держави захищати права людини та право кожного захищати своє життя й життя інших людей від протиправних посягань на життя. Отже, на відміну від Конституції Литовської Республіки, де зміст охорони конституційного права на життя встановлюється й регламентується на рівні закону, юридична сила якого нижче

юридичної сили конституції, в Українській Конституції на конституційному рівні закріплюється й регламентується як саме невід'ємне право людини, так і конституційні гарантії його реалізації.

Конституцією Литовської Республіки закріплюється, що свобода людини недоторканна. Ніхто не може бути підданий свавільному затриманню чи триманню під вартою. Ніхто не може бути позбавлений волі інакше як на тих підставах і відповідно до таких процедур, що встановлені законом. Затримана на місці злочину особа протягом 48 годин має бути припроваджена до суду, де в присутності затриманого вирішується питання про обґрунтованість затримання. У разі неприйняття судом постанови на арешт особи затриманий негайно звільняється (ст.20). У Конституції України право кожної особи на свободу та особисту недоторканність закріплене так: «Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. У разі нагальної необхідності запобігти злочині чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою. Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника. Кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання. Про арешт або затримання людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого» (ст.29). Аналіз норм, що закріплені в Конституції Литовської Республіки (ст.20) і Конституції України (ст.29), надає можливість висловити деякі міркування: 1) обидві Конституції закріплюють свободу кожної людини від незаконних затримань, арештів і позбавлень волі; 2) зміст повноважень особи, що обмежується в свободі, на нашу думку, в Конституції України ширший; 3) обсяг обмежень за Конституцією Литовської Республіки сприймається гуманістичніше, ніж за Конституцією України. Наприклад, за Конституцією України, затримувати можна особу, щоб запобігти злочині, а за Конституцією Литовської Республіки це можливо лише на місці злочину. Крім того, Конституція Литовської Республіки передбачає можливість тримання затриманого протягом 48 годин, і в межах цього часу він має бути припроваджений до суду, а Конституція України дає сімдесят дві години для перевірки обґрунтованості такого затримання судом. Отже, на нашу думку, це більше відповідає вимогам права Європейського Союзу, членом якого Україна прагне стати, тому бажано внести відповідні зміни до ст. 29 Конституції України.

Майже однаково Конституції України й Литовської Республіки закріплюють право кожного на гідність. Так, Конституція Литовської Республіки закріплює, що особа людини недоторканна. Гідність людини захищається законом. Забороняється піддавати людину тортурам, завдавати каліцтва, принижувати її гідність, жорстоко поводитися з нею, а також установлювати такі покарання. Людина без її відома та вільної згоди не може бути піддана науковим або медичним дослідом (ст.21). Конституція України деякі положення названої норми конкретизує. Так, у ній закріплено, що кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідом (ст.28). На нашу думку, поняття «завдавати каліцтва» й «піддавати катуванню» є не тотожними. Досліди можуть бути не лише медичними чи науковими, а й іншими. Отже, право на повагу до гідності людини в Конституції України (ст.28), на нашу думку, сформульоване конкретніше, повніше та більше відповідає праву Європейського Союзу, ніж це зроблено в Конституції Литовської Республіки (ст.21).

Конституція Литовської Республіки закріплює, що приватне життя громадянина недоторканне. Листування, телефонні розмови, телеграфні повідомлення й інші види спілкування особи недоторканні. Інформація про приватне життя особи може збиратися лише на підставі умотивованого рішення суду та тільки відповідно до закону. Закон і суд захищають громадян від свавільного або незаконного втручання в їхнє особисте й сімейне життя, посягання на їхню честь і гідність (ст.22). Конституція України більш детально закріплює названі права. Так, щодо недоторканності телефонних розмов і кореспонденції закріплено, що кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо (ст.31). Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте й сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту й прав людини. Кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях із відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею. Кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної й моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням і поширенням такої недостовірної інформації (ст.32). У ст.22 Конституції Литовської Республіки закріплюється, що приватне життя громадянина недоторканне. На нашу думку, право на «приватність» має кожна людина, а не лише громадянин конкретної держави. Отже, це означає, що потрібно внести зміни до ст.22 Конституції Литовської Республіки, замінивши термін «громадянин» терміном «кожна людина», як це закріплюється в ст.ст.31 і 32 Конституції України.

Конституцією Литовської Республіки закріплюється, що житло людини недоторканне. Без згоди мешканця зайти до оселі не дозволяється інакше, як тільки на підставі рішення суду чи в установленому законом порядку в разі необхідності гарантування громадського порядку, затримання злочинця, врятування життя, здоров'я чи майна людини (ст.24). У Конституції України зазначено: «Кожному гарантується недоторканність житла. Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду. У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку» (ст.30). На нашу думку, норми ст.30 Конституції України точніше й конкретніше закріплюють окремі положення недоторканності житла. Так, існує виправдана думка про те, що злочинцем особу може назвати лише суд, а значить, для того щоб його затримувати, треба бути впевненим у цьому. Досить невизначеним є й термін «громадського порядку». Отже, на нашу думку, необхідно усунути певні невизначеності в ст.24 Конституції Литовської Республіки. Норми ст.30 Конституції України сформульовано точніше, хоча її окремі положення потребують конкретизації у відповідному Законі України «Про недоторканність житла в Україні», і ми пропонуємо прийняти такий закон.

Конституцією Литовської Республіки закріплюється, що власність недоторканна. Права власності охороняються законом. Вилучення власності можливе лише в установленому законом порядку для суспільних потреб і при справедливому відшкодуванні (ст.23). Конституція України закріплює, що кожен має право володіти, користуватися й розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом. Громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної

власності відповідно до закону. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток із мотивів суспільної необхідності, на підставі й у порядку, встановлених законом, та за умови попереднього та повного відшкодування їхньої вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їхньої вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом. Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам і гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі (ст.41). На нашу думку, норми ст.23 Конституції Литовської Республіки сформульовані не коректно. Наприклад, вилучити власність неможливо. Вилучити можна майно або інші матеріальні цінності (об'єкти права власності), що знаходиться у власності особи. Отже, у цю норму варто внести відповідні зміни. Право власності та її недоторканність, на нашу думку, у ст. 41 Конституції України сформульовано точніше й загалом відповідає праву Європейського Союзу.

Отже, порівнявши норми ст.ст.27-32, 41 Конституції України [11] і ст. ст.19-24 Конституції Литовської Республіки, можемо зробити деякі висновки: 1) недоторканність особи й особиста недоторканність – поняття не тотожні; 2) в Конституціях Литовської Республіки й України норми особистої недоторканності сформульовані загалом так, що їх зміст відповідає вимогам правових актів Європейського Союзу та Ради Європи; 3) окремі неточності й недоліки можна усунути шляхом унесення змін і доповнень до обох Конституцій.

Підсумовуючи вищевикладене, пропонуємо такі висновки й рекомендації:

1. Конституційне право кожного на особисту недоторканність – це історично обумовлена, що має міжнародно-правовий характер, гарантована державою та закріплена нормами Конституції України й деталізована в поточному законодавстві природна можливість кожного (людини та громадянина) діяти чи утримуватися від дій з власної волі, не порушувати при цьому прав і свобод інших людей і користуватися особистою недоторканністю, тобто не бути безпідставно затриманим, заарештованим чи триматися під вартою в кримінально-процесуальному, адміністративному чи оперативно-розшуковому порядку й претендувати на відновлення порушеного права.
2. До ознак конституційного права кожного на особисту недоторканність належать такі: а) міжнародно-правовий характер; б) належність індивідуальним суб'єктам; в) основний характер як конституційного права; г) державна гарантованість особистої свободи й недоторканності; д) належність кожній людині та громадянину від народження; е) недопустимість протиправних арештів і затримань, інших примусових заходів у кримінальному, адміністративному й оперативно-розшуковому праві та процесі, що пов'язані з обмеженням особистої свободи; є) забезпеченість з боку державних органів і органів місцевого самоврядування; ж) створення можливостей відшкодування шкоди й відтворення порушеного права.
3. Рекомендуємо таке: 1) прийняти Закон України «Про недоторканність житла в Україні»; 2) внести запропоновані вище зміни й доповнення до Конституції Литовської Республіки та Конституції України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015
2. Горова О.Б. Конституційні громадянські права людини в Україні і їх забезпечення міліцією (роль міжнародно-правових норм в цьому процесі) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 “Конституційне право ; Муніципальне право” / О.Б. Горова. – К., 2000. – 16 с.

3. Олійник А.Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні : монографія / А.Ю. Олійник. – К. : Алерта, КНТ, Центр навчальної літератури, 2008. – 472 с.
4. Погорілко В.Ф. Конституційне право України : підручник. – 3-вид., перероб. і доопр. / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко; за заг. ред. проф. В.Л. Федоренка; передмова проф. В.В. Коваленка. – К. : КНТ, Видавництво Ліра-К, 2011. – 532 с.
5. Пушкіна О.В. Основні особисті права та свободи людини і громадянина з точки зору їх забезпечення чинним законодавством України / О.В. Пушкіна // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ. – 2005. – № 1. – С. 126-135.
6. Конституційне право України : підручник [для студентів вищих навчальних закладів] / за ред. акад. АПрН України, д.ю.н., проф. Ю.М. Тодики, д.ю.н., проф. В.С. Журавського. – К. : Видавничий Дім „Ін Юре”, 2002. – 544 с.
7. Олійник В.С. Конституційне право людини і громадянина на особисту недоторканність і його забезпечення органами внутрішніх справ України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 “Конституційне право ; Муніципальне право” / В.С. Олійник. – К., 2006. – 18 с.
8. Олійник В.С. Конституційне право на свободу та особисту недоторканність : поняття та характерні риси / В.С. Олійник // Право України. – 2000. – № 12. – С. 33-36.
9. Конституції нових держав Європи та Азії / упоряд. С. Головатий. – К. : Укр. правн. фундація. Вид-во «Право», 1996. – 544 с.
10. Недоторканність особи (право) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
11. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. (Поточна редакція від 15.05.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

REFERENCES

1. “The Universal Declaration of Human Rights on 10 December 1948”, available at : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015
2. Horova, O.V. (2000), “Human constitutional civil rights in Ukraine and their ensurance by militia (role of international legal standarts in this processes),”Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.02, Kyiv, Ukraine.
3. Oliynik, A.Yu. (2008), *Konstytutsiyno-pravovyi mekhanizm zabezpechennya osnovnykh svobod lyudyny i hromadyanina v Ukrayini : monohrafiya* Constitutional legal mechanism of ensurance of main liberties of citiaen in Ukraine : monograph], Alerta, KNT, Tsentr navchalnoyi literatury, Kyiv, Ukraine.
4. Pohorilko, V.F. and Fedorenko, V.L. (2011), *Konstytutsiyne pravo Ukrayiny : pidruchnyk* [Constitutional Law of Ukraine : textbook], KNT, Vydavnytstvo Lira-K, Kyiv, Ukraine.
5. Pushkina, O.V. (2005), “Basic personal rights and freedoms of human and citizen in the view of their protection by current legislation of Ukraine”, *Naukovyi visnyk Legal academy of Ministry of internal affairs*, no. 1, pp. 126-135.
6. Todyka, Yu.M. and Zhuravskiyi, V.S. (editors) (2002), *Konstytutsiyne pravo Ukrayiny : pidruchnyk dlya studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv* [Constitutional Law of Ukraine : textbook for students of higher educational institutions], Vydavnychyi Dim „In Yure”, Kyiv, Ukraine.
7. Oliynyk, V.S. (2006), “Constitutional right of human and citizen to personal integrity and its enforcement by authorities of internal affairs of Ukraine”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.02, Kyiv, Ukraine.

8. Oliynyk, V.S. (2000), "Constitutional right to liberty and personal integrity: concept and characteristic features", *Pravo Ukrainy*, no. 12, pp. 33-36.
9. Holovaty, S. (1996), *Konstytutsiyyi novykh derzhav Evropy ta Azii* [Constitutions of new states in Europe and Asia], Vyd-vo «Pravo», Kyiv, Ukraine.
10. "Personal integrity (right)", available at : <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
11. "The Constitution of Ukraine: Law of Ukraine on 28 June 1996 (current as of 15.05.2014)", *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 1996, no. 30, art. 141.

УДК 342.6

ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Скибенко О.І., здобувач

*Національна академія внутрішніх справ, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
Lex98@ukr.net*

У статті розкривається проблема процесу реформування статусу прокуратури України, починаючи з моменту проголошення її незалежності. Автор доводить, що функції, права та повноваження прокуратури, які дісталися у спадок від репресивної радянської тоталітарної системи, не давали можливості перетворити прокуратуру в інститут захисту інтересів держави й громадян, а також необхідність подальшого реформування прокуратури в Україні в напрямі гуманізації її діяльності та приведення її до європейських стандартів.

Ключові слова: Конституція України, конституційно-правовий статус, функції, Генеральний прокурор, Кабінет Міністрів України, прокуратура України.

ПРОБЛЕМЫ РЕФОРМИРОВАНИЯ ПРАВОВОГО СТАТУСА ОРГАНОВ ПРОКУРАТУРЫ УКРАИНЫ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Скибенко А.И.

*Национальная академия внутренних дел, пл. Солюменская, 1, г. Киев, Украина
Lex98@ukr.net*

В статье раскрывается проблема процесса реформирования статуса прокуратуры Украины, начиная с момента провозглашения независимости. Автор доказывает, что функции, права и полномочия прокуратуры, перешедшие в наследство от репрессивной советской тоталитарной системы, не давали возможности превратить прокуратуру в институт защиты интересов государства и граждан, а также необходимость дальнейшего реформирования прокуратуры в Украине в направлении гуманизации ее деятельности и приведения ее к европейским стандартам.

Ключевые слова: Конституция Украины, конституционно-правовой статус, функции, Генеральный прокурор, Кабинет Министров Украины, прокуратура Украины.

PROBLEMS OF LEGAL STATUS REFORMATION OF THE PROSECUTOR'S OFFICES OF UKRAINE AT MODERN STAGE

Skybenko O.I.

*National academy of internal affairs of Ukraine, sq. Solomianska, 1, Kyiv, Ukraine
Lex98@ukr.net*

The article reveals problems of the reform process of status of Prosecutor's Offices of Ukraine since the declaration of independence.

The author argues that the functions, rights and powers of prosecutor's office, which inherited from the repressive Soviet totalitarian system, did not allow turning the prosecutor's office into the institute

protecting interests of the state and citizens. Also, the author proves the need for further reform of the prosecution in Ukraine towards humanization of its activities and bringing it to European standards.

The analysis of began in Ukraine complex legal reforms aimed primarily at the gradual formation of the entire law enforcement system to bring it to a more civilized level of guaranteed by the Constitution of Ukraine maximum provision of the rights and freedoms of Ukraine citizens.

In addition, it is noted that legal reforms aimed at establishing an independent judiciary, which is oriented to the protection of human rights. These reforms could not get around prosecutors' offices as an integral part of law enforcement. Influenced by recent political events the place of imagination institute prosecution among branches of government is changed, structure, organization and various aspects of the prosecution are reformed. Thus, Ukraine Prosecutor's Offices is an autonomous system, which management vertical is marked with rigid subordination to the system of the Prosecutor General of Ukraine.

Considered draft amendments to the Constitution of Ukraine, namely the section that dealt with the prosecutor's office abolishment and a new system of prosecution proposed to include in the judiciary.

At the same time, domestic modern scientific literature and media include many arguments about the justification to preserve objective prosecution, especially as an independent body which has the authority to oversee the implementation of laws in the state.

Proposed term of office of the Attorney General is six years without right to be reappointed. Failure of reappointment is designed to prevent the accumulation of power; it should be considered that the six-year interval between the two mandates can have a similar effect. Attorney General may be prematurely dismissed "only on the grounds specified by law". Thus, the proposed reform of the prosecution complies with current European standards and previous recommendations of the Venice Commission.

The new Constitution of Ukraine should contain the main idea of preserving the prosecution as a single centralized system, and organization and procedure of prosecutors should be determined by a separate law.

Key words: Constitution of Ukraine, constitutional and legal status, functions, the Prosecutor General, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Prosecutor's Office of Ukraine.

Актуальність обраної нами теми статті пов'язана з тим, що сьогодні реформування прокуратури в Україні є однією з найбільш складних проблем, яка стосується передусім нашого суспільства та його виведення на більш високий щабель суспільно-політичного й конституційно-правового розвитку. Тому питання реформування конституційно-правового статусу органів прокуратури України є чи не найбільш злободенним. Від конституційно-правових змін напряду залежать подальші напрями реформування прокуратури, зокрема у сфері адміністративного управління прокуратурою, кримінально-процесуальній, судовій галузях тощо.

Питання, пов'язані з визначенням правового статусу прокуратури, завжди були предметом уваги правознавців, які досліджували проблеми конституційного права і прокурорського нагляду. Зокрема, в Україні проблемам конституційно-правового статусу прокуратури в Україні у своїх роботах приділяли увагу вітчизняні вчені-правники: С. Альперт, Д. Бакаєв, О. Бандурка, М. Біденко, Ю. Грошевий, К. Гуторіна, Л. Давиденко, В. Зеленецький, П. Каркач, В. Корж, М. Косюта, О. Мурашин, М. Руденко, В. Сапунков, В. Семенов, Є. Суботін, В. Сташис, Г. Тарнавський, В. Тацій, М. Якимчук та ін.

Проведення судової реформи, реформування кримінального судочинства, підготовка конституційної реформи в Україні значною мірою актуалізують проблему, яка пов'язана з правовим статусом органів вітчизняної прокуратури, визначенням її місця в системі органів державної влади з урахуванням відповідного досвіду, якого набула наша держава впродовж останніх майже 25 років незалежності.

Відповідно до чинної Конституції України, Прокуратура України становить єдину систему, на яку покладається таке: підтримання державного обвинувачення в суді; представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом; нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; нагляд за додержанням законів під час виконання судових рішень у

кримінальних справах, а також застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних із обмеженням особистої свободи громадян. Перехідними положеннями чинної Конституції України також передбачено, що Прокуратура продовжує виконувати, згідно з чинними законами, функцію нагляду за додержанням і застосуванням законів і функцію попереднього слідства до введення в дію законів, які регулюють діяльність державних органів щодо контролю за додержанням законів, формування системи досудового слідства й набрання чинності законами, що регулюють її функціонування [4].

Стосовно зміни законодавства щодо регламентації діяльності прокуратури, то варто зазначити, що Закон України «Про прокуратуру», прийнятий у 1991 році, морально застарів, хоча зміни, які періодично вносились вітчизняним законодавцем до Закону України «Про прокуратуру», зазвичай відображали зміни в суспільстві загалом. Однак як детальне вивчення закону, так і практична робота органів прокуратури України доводили необхідність проведення кардинальних реформ як у їхній діяльності, так і в правовому регулюванні. Прийнята в 1996 році Конституція України хоча й не зовсім чітко, але визначила курс на реформування системи органів прокуратури, зокрема звільнення від виконання невластивих прокуратурі функцій. Проте ухвалені після прийняття Конституції України закони, у тому числі ті, якими вносились зміни в Закон України «Про прокуратуру», не лише не йшли по визначеному Конституцією курсу, а й, навпаки, поглиблювали суперечності.

Серйозною перепоною на шляху реформування роботи органів прокуратури стало й те, що функції, права та повноваження прокуратури, які дістались у спадок від репресивної радянської тоталітарної системи, не давали можливості перетворити прокуратуру в інститут захисту інтересів держави та громадян. Крім того, невластиві органам прокуратури демократичних держав нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, а також безпосереднє здійснення досудового слідства залишалися в Україні останні 19 років після прийняття Конституції України аж до сьогодні. Для порівняння лише зазначимо, що основна сутність органів прокуратури в європейських державах зводиться до якісного представлення в суді публічного інтересу, а не в здійсненні державного нагляду за законністю, який перетворював прокуратуру з правоохоронного в каральний орган.

Вирішення вищезазначених завдань потребує глибокого наукового вивчення та осмислення основних конституційно-правових засад реформування прокуратури в Україні, з метою приведення зазначеного інституту у відповідність до конституційної моделі, а також удосконалення його організаційної структури і трансформації процесів та зв'язків у системі в дусі сучасної правової реформи.

Сьогодні розпочатий в Україні комплекс правових реформ спрямований насамперед на поетапне формування всієї системи правоохоронних органів з метою приведення її до більш цивілізованого рівня з максимальним забезпеченням гарантованих Конституцією України прав і свобод її громадян. Крім того, правові реформи націлені на становлення незалежної судової влади, зорієнтованої на захист прав людини. Зазначені реформи не могли обійти й органи прокуратури як невід'ємну складову правоохоронних органів. Під впливом останніх політичних подій значно змінилося уявлення про місце інституту прокуратури серед гілок державної влади, реформовано структуру, різні аспекти організації та діяльності прокуратури. Так, прокуратура України є автономною системою, управлінська вертикаль якої відзначається жорстким підпорядкуванням системи Генеральному прокуророві України [6, с. 42]. Але як показало прокурорська практика, наявна підпорядкованість у поєднанні з єдиноначальністю керівників органів прокуратури нерідко призводила до винесення ними необґрунтованих рішень, які часто виходили за межі компетенції прокуратури, а також порушували права та гідність як працівників прокуратури, так і громадян України.

Як відомо, 28 червня 1996 року Верховна Рада України прийняла нову Конституцію України, яка 13 липня того ж року була оприлюднена й набрала чинності. Із цього часу прокуратура України вступила в новий етап свого розвитку, який характеризується поступовим переходом до функцій, передбачених у ній.

Конституція України є базою для правового оформлення сучасних політичних, економічних і духовних реалій у вітчизняному суспільстві. Відповідно до її положень, викладених у розділі VII, прокуратура України становить єдину систему, на яку покладається таке: 1) підтримання державного обвинувачення в суді; 2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом; 3) нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; 4) нагляд за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних із обмеженням особистої свободи громадян [4, ст. 121].

Прокуратуру України очолює Генеральний прокурор України, який призначається на посаду за згодою Верховної Ради України та звільняється з посади Президентом України. Верховна Рада України може висловити недовіру Генеральному прокуророві України, наслідком чого є його відставка з посади.

Строк повноважень Генерального прокурора України – п'ять років [4, ст. 122].

Організація й порядок діяльності органів прокуратури України визначаються законом [4, ст. 123]. Відповідно до Перехідних положень Конституції України [4, п. 9, розділ XV, с. 52], прокуратура продовжує виконувати функцію нагляду за додержанням і застосуванням законів та функцію попереднього слідства до введення в дію законів, які регулюють діяльність державних органів щодо контролю за додержанням законів, сформування системи досудового слідства й набрання чинності законами, що регулюють її функціонування.

Водночас варто підкреслити, що конституційні засади прокуратури України передбачені не тільки в згаданих нормах. Повноваження й форми здійснення прокурорського нагляду визначаються – прямо або побічно – і конституційними нормами про державний і суспільний устрій, про права і свободи людини та громадянина, про повноваження й компетенції вищих органів влади, органів правосуддя, місцевого самоврядування.

Загалом Основний Закон України вирішив два головні організаційні питання щодо прокуратури. Це передусім збереження прокуратури як єдиної централізованої системи й те, що організація та порядок діяльності органів прокуратури визначаються окремим законом [4, ст. 123].

Ці конституційні норми, безперечно, становлять основні політичні та юридичні підвалини правових норм відповідного законодавства про прокурорський нагляд.

Щодо конституційно-правового статусу вітчизняної прокуратури, то в сучасній науковій вітчизняній літературі та засобах масової інформації висловлюється багато аргументів щодо обґрунтування необхідності й об'єктивної потреби збереження прокуратури передусім як самостійного органу, який здійснює повноваження щодо нагляду за виконанням законів у державі. У статті вважаємо за доречне навести найважливіші із цих аргументів. По-перше, це багаторічна діяльність прокуратури колишнього СРСР як органу захисту законності, особливо в 1920-ті роки та в період десталінізації, коли її діяльність щодо нагляду за точним і однаковим виконанням законів виявилася найбільш ефективною [1, с. 30]. По-друге, не менш важливий той факт, що жоден із наявних державних органів не може перебрати на себе наглядові функції прокуратури [1, с. 53–54]. По-третє, накопичений російський, згодом радянський і власне вітчизняний досвід прокурорського нагляду не має собі прямих аналогів у світовій історії. Прокуратура наша поєднує в собі багатопланові, публічні за своєю сутністю функції. По-четверте, про необхідність збереження прокуратури як самостійного органу, її загальнонаглядової діяльності прямо говорить потреба в забезпеченні реальної, ефективної, всеохопної охорони Конституції України [5, с. 7].

Інша група науковців – С.П. Головатий, В.І. Шишкін, В. Костицький та ін. [3, с. 139] – обґрунтовують тезу про те, що принцип поділу влади не залишає місця для самостійної наглядової ролі прокурорської системи й тому необхідно зарахувати прокуратуру або до судової гілки влади, або до структури виконавчої влади.

Про те, що це питання подальшого визначення конституційно-правового статусу органів прокуратури залишається відкритим, свідчить і те, що Конституція України зафіксувала припис, згідно з яким організація й порядок діяльності органів прокуратури нашої держави мають бути визначені законом.

Загалом у сучасній правовій науці щодо конституційно-правового статусу органів прокуратури сформувалися такі погляди. Одні фахівці вважають, що прокуратура має перебувати в системі законодавчої влади й від її імені здійснювати нагляд за додержанням і правильним застосуванням законів [3, с. 139–140]. Інші пропонували включити її до судової влади як орган кримінального переслідування та підтримання державного обвинувачення в суді [5, с. 5–7]. Третя ж група науковців пропонує обмежитися функцією виконавчої влади й розмістити прокуратуру в структурі Міністерства юстиції. Четверті роблять спроби намітити в системі поділу влади особливу, контрольну владу. Свої міркування ці науковці виводять із того, що в будь-якої держави є універсальна контрольна функція, яка впливає із сутності публічної, державної влади. Ця функція, очевидно, реалізується особливою гілкою влади – контрольною [9, с. 11-12]. До неї зараховують конституційні ради, прокуратуру, інститут державних правозахисників (омбудсменів), генеральних контролерів (аудиторів) [10, с. 13]. Підтримуючи цю точку зору, вітчизняні вчені Ю.М. Грошевой і В.Я. Тацій також зараховують прокуратуру до контрольної-наглядової гілки влади [8, с. 318].

Отже, наявність протилежних пропозицій стосовно реформування конституційно-правового статусу прокуратури є значною мірою наслідком унеможливлення однозначного вирішення питання щодо того, чи має бути місце для прокуратури серед гілок державної влади – законодавчої, виконавчої та судової.

Більшість вітчизняних дослідників є прихильниками збереження прокуратури як органу нагляду за додержанням і застосуванням законів. Однак сьогодні у зв'язку з останніми політичними подіями й змінами до Конституції України сучасна прокуратура України опинилася, як зазначає М.В. Савчин, «у підвищеному стані через вступ у силу нового закону про прокуратуру» [7]. Справа в тім, що Закон України «Про прокуратуру» з 15 липня цього року набрав чинності, тоді як напрями реформування конституційно-правового статусу прокуратури ще не були закріплені в новій Конституції України. У цьому контексті відзначимо, що Венеціанська комісія впродовж багатьох років наголошувала на тому, що основою найсерйозніших критичних зауважень стосовно судових органів і органів прокуратури України є Конституція України [11]. У всіх своїх висновках щодо судової системи та прокуратури Комісія завжди вказувала на необхідність унесення змін до Конституції, стверджуючи, що без змін у Конституції реформування судової системи було б лише частковим і не відповідало б європейським стандартам у повному обсязі [11]. Поряд із цим Венеціанська комісія відзначала, що ефективне реформування судової системи України – це питання не лише прийняття відповідних конституційних положень, а й політичної волі та бажання створити дійсно незалежну судову систему.

У цьому стосунку вважаємо за необхідне дати характеристику пропонованим змінам до Конституції України в частині правосуддя.

Так, проект змін до Конституції України, розділ VII яких стосувався прокуратури, скасовується, нову систему прокуратури пропонується включити до судової системи. Також у пункті 1 статті 131 перелічено повноваження прокуратури, які стосуються, по-перше, підтримання публічного обвинувачення в суді, а по-друге, досудового розслідування, інших питань під час кримінального провадження та нагляду за негласною діяльністю органів

правопорядку. Третє повноваження прокуратури полягатиме в «представництві інтересів держави та суспільства в суді у випадках і в порядку, визначених законом» [11].

Крім того, прокурор втрачає свої непрокурорські повноваження; у нього залишається право представляти інтереси держави за «виняткових обставин». Такі залишкові та виключні повноваження, на думку членів Венеціанської комісії, є легітимними, якщо вони здійснюються в спосіб, за якого дотримується принцип поділу державної влади, у тому числі повага до судової незалежності, принципи субсидіарності, спеціалізації, неупередженості прокурорів і рівності сторін.

Стосовно конституційно-правового статусу Генерального прокурора, то, відповідно до запропонованих змін, він призначається та звільняється з посади Президентом України за згодою Верховної Ради (хоча й без кваліфікованої більшості, яка насправді необхідна). Норму про повноваження Верховної Ради висловлювати недовіру Генеральному прокуророві та ініціювати його відставку також було вилучено [11].

Водночас строк повноважень Генерального прокурора становить шість років без права бути призначеним повторно. Неможливість повторного призначення має на меті запобігти акумулюванню влади; на нашу думку, шестирічний інтервал між двома мандатами може мати подібний ефект. Генеральний прокурор може бути достроково звільнений із посади «виключно з підстав, визначених законом». Отже, запропонована реформа прокуратури відповідає чинним європейським стандартам і попереднім рекомендаціям Венеціанської комісії [11].

Отже, проблема реформування конституційно-правового статусу органів прокуратури України сьогодні залишається однією з найбільш серйозних проблем. Як бачимо, в суспільстві та вітчизняній правовій науці немає однозначної думки щодо цього питання. Тому на завершення автор статті вважає за необхідне висловити свою думку щодо порушених у статті проблем. Виходячи як із власне українського вітчизняного, так і міжнародного досвіду, вважаємо слушною ідею зарахування прокуратури до судової гілки влади. Саме це дасть прокуратурі змогу позбутися невластивих їй карально-репресивних функцій і стати справжнім захисником природних прав і свобод громадян України. Крім того, не витримує критики й ідея наділення органів прокуратури додатковими наглядовими функціями, оскільки навіть наявні функції нею виконуються неефективно. Як приклад лише зазначимо, що нині належним чином не розслідувана причетність жодної посадової особи до розстрілу Небесної сотні. На нашу думку, такий стан речей виглядає неприйнятно з погляду поваги до гідності та прав людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Басков В.И. Прокурорский надзор в СССР : учеб. для студентов вузов / В.И. Басков. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1991. – 304 с.
2. Про прокуратуру : Закон України від 05.11.1991 р. № 1789-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T178900.html.
3. Кожевников Г.К. Некоторые вопросы (проблемы) концепции прокурорского надзора в условиях формирования правового государства / Г.К. Кожевников // Проблемы государства и права Украины. – К. : УМК ВО, 1992. – С. 139-140.
4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВРб (тлумачення від 15.03.2016 р., підстава v001p710-16) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
5. Потебенько М. Інститут державності / М. Потебенько // Вісник прокуратури. – 2001. – № 1 (7). – С. 3-7.
6. Руденко Н. Прокуратура и положения новой Конституции Украины / Н. Руденко //

Законность. – 1997. – № 1. – С. 40-44.

7. Савчин М. Конституционная реформа и доступ к справедливому правосудию / М. Савчин // Зеркало недели. – 3 октября 2015 г. – № 36-37 (232-233). – С. 2.
8. Тацій В.Я. Органи прокуратури України / В.Я. Тацій, Ю.М. Грошевой // Конституційне право України : підручник / за ред. В.Я. Тація, В.Ф. Погорілка, Ю.М. Тодици. – К. : Український центр правничих студій, 1999. – С. 317-334.
9. Чиркин В.Е. Контрольная власть / В.Е. Чиркин // Государство и право. – 1993. – № 4. – С. 11-12.
10. Шульженко Ю.Л. Конституционный статус прокуратуры Российской Федерации / Ю.Л. Шульженко. – М. : Институт государства и права Российской Федерации, 1999. – 41 с.
11. За демократію через право : Проміжний висновок щодо запропонованих змін до Конституції України в частині правосуддя. Висновок №803/2015 [Електронний ресурс] // Європейська комісія (Венеціанська комісія). Неофіційний переклад. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/>

REFERENCES

1. Baskov, V.I. (1991), *Prokurorskiy nadzor v SSSR : ucheb. dlya studentov vuzov* [Procurator's supervision in USSR : textbook for students], Izd-vo of the Moscow university, Moscow, Russia.
2. “On the Public Prosecutor's Office” : Law of Ukraine on **05.11.1991 № 1789-XII**, available at : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T178900.html.
3. Kozhevnikov, H.K. (1992), “Some issues (problems) of the concept of the procurator’s supervision in terms of formation of constitutional state”, *Problemy gosudarstva i prava Ukrainy* [Problems of state and law of Ukraine], UMK VO, Kyiv, pp. 139-140.
4. “Constitution of Ukraine” : Law of Ukraine on 28.06.1996 № 254к/96-ВРб (interpretation on 15.03.2016, grounds of v001p710-16), available at : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
5. Potebenko, M. (2001), “Institution of statehood”, *Visnyk prokuratury*, no. 1 (7), pp. 3-7.
6. Rudenko, N. (1997), “Procuracy and regulations of the new Constitution of Ukraine”, *Zakonnost*, no. 1, pp. 40-44.
7. Savchin, M. (2015), “Constitutional reform and access to the fair justice”, *Zerkalo nedeli*, Octobers 3, 2015, no. 36-37 (232-233), p. 2.
8. Tatsiy, V.Ya. and Hroshevoy, Yu.M. (1999), “Prosecution authorities of Ukraine”, Tatsiy, V.Ya., Pohorilko, V.F. and Todyka, Yu.M. *Konstytutsiynе pravo Ukrayiny : pidruchnyk* [Constitutional law of Ukraine : textbook], Ukrayinskyi tsentr pravnychkh studiy, Kyiv, pp. 317-334.
9. Chirkin, V.E. (1993), “Control power”, *Hosudarstvo i pravo*, no. 4, pp. 11-12.
10. Shulzhenko, Yu.L. (1999), *Konstitutsionnyy status prokuratury Rossiyskoy Federatsii* [Constitutional status of the procuracy of the Russian Federation], Institute of the state and right for Russian Federation, Moscow, Russia.
11. “For Democracy through Law” : Preliminary opinion on the proposed constitutional amendments regarding the judiciary of Ukraine. Opinion №803/2015, European Commission (Venice Commission). Unofficial translation, available at : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/>

РЕЄСТРАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ЯК ПЕРЕДУМОВА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ОБ'ЄДНАННЯ В ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Черничко В.В., здобувач

*Ужгородський національний університет,
пл. Народна, 3, м. Ужгород, Закарпатська обл., Україна
aleksandrpfko@yandex.ru*

У статті досліджуються поняття державної реєстрації політичних партій, деякі законодавчі особливості державної реєстрації політичних партій в Україні та окремих країнах Європейського Союзу, а також роль реєстрації в реалізації права на об'єднання в політичні партії.

Ключові слова: права людини, політичні права, право на об'єднання в політичні партії, політичні партії, реєстрація політичних партій, легалізація політичних партій.

РЕГИСТРАЦИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ КАК ПРЕДПОСЫЛКА РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВА НА ОБЪЕДИНЕНИЕ В ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПАРТИИ В УКРАИНЕ И СТРАНАХ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

Чернычко В.В.

*Ужгородский национальный университет, пл. Народная, 3, г. Ужгород, Закарпатская обл., Украина
aleksandrpfko@yandex.ru*

В статье исследуются понятие государственной регистрации политических партий, некоторые законодательные особенности государственной регистрации политических партий в Украине и отдельных странах Европейского Союза, а также роль регистрации в реализации права на объединение в политические партии.

Ключевые слова: права человека, политические права, право на объединение в политические партии, политические партии, регистрация политических партий, легализация политических партий.

REGISTRATION OF POLITICAL PARTIES AS A PREREQUISITE TO THE EXERCISE OF THE RIGHT TO POLITICAL ASSOCIATION IN UKRAINE AND IN THE EU COUNTRIES

Chernychko V.V.

*Uzhhorod national university, sq. Narodna, 3, Uzhhorod, Ukraine
3aleksandrpfko@yandex.ru*

The article examines the notion of the state registration of political parties, some legislative aspects of the state registration of political parties in Ukraine and in some EU countries as well as the role of this registration in the exercise of the right to associate into political parties.

The European country's choice declared by Ukraine and established in the EU-Ukraine Association Agreement calls for the gradual harmonization of the national legislation regulating the right to political association and the registration procedure of political parties with the EU norms and standards. In this connection, studying the EU experience in this field is highly topical. The article examines and compares the legislation on the registration of political parties in Ukraine, the Republic of Poland and the Federal Republic of Germany.

In juridical literature, three ways in which political parties can acquire their legal status are distinguished: without licensing or registration, licensing and mixed, which is the combination of the first two. The legislation of Ukraine establishes the latter type. After all, it is this way of legal status acquisition that is the most widespread in modern countries. The article refutes some authors' opinion that in the Federal Republic of Germany the system of the legalization of political parties is that without licensing or registration. The results of the analysis of the legislation regulating the activities of political parties show that in the Federal Republic of Germany, as well as in Ukraine and the Republic of Poland there is the mixed type of legalizing political parties, although it has its peculiar features in the former.

The article emphasizes that it is important to distinguish such notions as "legalization of political parties" and "registration of political parties". Legalization is seen as the main result and the main task of the registration of a political party; whereas the registration by itself is not always the prerequisite to the legalization of a political party, since in some countries the legislation does not connect the legalization of a political party with the procedure of its registration. The article suggests the definition of the notion "the registration of political parties".

Key words: human rights, political rights, right to political association, political parties, registration of political parties, legalization of political parties.

Конституційне право на об'єднання в політичні партії є одним із ключових політичних прав, яке закріплено в низці міжнародних нормативно-правових актів [1; 2; 3] і національному законодавстві країн Європи. Проте зазначене право може бути реалізованим лише стосовно політичних партій, які зареєстровані в установленому законом порядку. Зокрема ст. 10 Закону України (далі – ЗУ) «Про політичні партії в Україні» [4] визначає, що діяльність політичної партії може здійснюватися лише після її реєстрації, не допускається діяльність незареєстрованих політичних партій.

Задекларований курс на Євроінтеграцію, визначений в Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [5], зумовлює необхідність поступового наближення національного законодавства, що регулює право на об'єднання в політичні партії, а також порядок реєстрації політичних партій до норм і стандартів Європейського Союзу (далі – ЄС). У цьому аспекті актуальним убачається вивчення досвіду країн-членів ЄС у цій сфері.

Метою статті є дослідження особливостей реєстрації політичних партій в Україні й окремих країнах ЄС, ролі такої реєстрації в реалізації права на об'єднання в політичні партії.

В Україні окремі аспекти реєстрації політичних партій і її вплив на реалізацію права на об'єднання в політичні партії досліджували такі вчені, як Ю.В. Баскакова [6], Н.В. Богашева [7], І.В. Бондарчук [8], Н.П. Гаєва [9], В.І. Кафарський [10], Ю.В. Кириченко [11], Ю.М. Ситник [12] та інші.

У юридичній літературі справедливо відмічається, що можливість утворення політичної партії розглядається як основна складова права на вільне об'єднання в політичні партії [7, с. 149]. У свою чергу, основним етапом створення політичних партій із позиції права є проходження ними державної реєстрації [10, с. 181], тобто утворення політичної партії можна вважати завершеним тільки після проведення її державної реєстрації.

Інститут реєстрації політичних партій характерний для більшості держав і є необхідним для набуття ними статусу юридичної особи або суб'єкта виборчого процесу (для реалізації пасивного виборчого права) [10, с. 181]. Зрештою, реєстрація як необхідна передумова функціонування політичної партії передбачена в самому законодавчому визначенні поняття «політична партія». Так, відповідно до ст. 2 ЗУ «Про політичні партії в Україні» [4], політична партія – це зареєстроване згідно із законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню й вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах.

Окремі науковці відзначають, що надмірні вимоги до реєстрації політичних партій у національному законодавстві, а також недостатня розробленість законодавчих норм, що регулюють цю процедуру можуть значно обмежувати право на об'єднання в політичні партії, створювати серйозні труднощі в їх легалізації [13, с. 62]. Як відмічає В.І. Кафарський, заснування інституту державної реєстрації політичних партій породжує відповідну конституційно-правову дилему. З одного боку, визнаючи створення партії однією з форм реалізації свобод громадян, держава не повинна втручатися в цю процедуру, а з іншого боку, відсутність контролю за створенням і діяльністю партій може призвести до появи антиконституційних та антидержавницьких партій [10, с. 181-182]. Конституційний Суд України, оцінюючи положення ЗУ «Про політичні партії в Україні», якими унормовано процедуру реєстрації політичних партій, на відповідність Конституції України й міжнародно-правовим актам, ураховує позицію Венеціанської комісії, викладену у висновку, затвердженому на 41-му пленарному засіданні 10-11 грудня 1999 року, згідно з яким «вимоги щодо реєстрації політичних партій самі по собі не можуть розглядатись як порушення права

громадян на об'єднання» [14]. Тобто, встановлену законодавством процедуру державної реєстрації політичних партій Конституційний Суд України не розглядає як порушення або обмеження конституційного права на об'єднання в політичні партії.

У юридичній літературі розрізняють три способи набуття політичними партіями легального статусу: явочний, дозвільний і явочно-реєстраційний. Явочний спосіб характеризується тим, що політична партія утворюється вільно, без попереднього дозволу державних органів і визнається легальною вже в силу самого факту її утворення; дозвільний спосіб полягає в тому, що для проведення заходів щодо створення партії необхідно отримати попередній дозвіл державного органу (притаманний авторитарним і тоталітарним режимам); явочно-реєстраційний характеризується тим, що політичні партії утворюються вільно, без будь-якого попереднього дозволу, але набувають легального статусу шляхом реєстрації в компетентному державному органі [15]. Законодавство України закріплює саме явочно-реєстраційний спосіб, зрештою, саме цей спосіб наразі є найбільш поширеним у сучасних державах.

При цьому важливо належним чином розмежувати такі поняття, як «легалізація політичних партій» і «реєстрація політичних партій». Як зазначає І.В. Бондарчук, процес легалізації об'єднань громадян включає не тільки складові адміністративно-правових відносин між громадянами й органами влади з приводу утворення чи реєстрації об'єднань, а й поширюється на регламентовані конституційно-правовими нормами відносини між об'єднаннями громадян і державою з приводу набуття й втрати правового статусу громадської організації та політичної партії, виступає передумовою реалізації їх конституційно-правової відповідальності [8, с. 5]. Тобто, в цьому випадку реєстрація розуміється як окремий етап процесу легалізації після завершення якого партія набуває повної правосуб'єктності в обох правових статусах (як політичної партії та як юридичної особи) [7, с. 162].

У науковій літературі під державною реєстрацією політичних партій розуміють форму взаємовідносин політичних партій з органами юстиції, метою якої є забезпечення відповідності законодавству установчих документів політичної партії й за цієї умови отримання ними статусу юридичної особи [16, с. 63]. Як бачимо, в цьому визначенні міститься вказівка не тільки на саму мету реєстрації, а й на певний процедурний момент взаємодії між суб'єктом, що проводить державну реєстрацію, і політичною партією. На нашу думку, такий підхід до розуміння сутності державної реєстрації є правильним, оскільки реєстрація може бути проведена виключно за заявою відповідної партії, саме з моменту подання заяви розпочинається процес державної реєстрації політичної партії. .

Порядок реєстрації політичних партій в Україні визначається ЗУ «Про політичні партії в Україні», ЗУ «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» та окремими підзаконними актами [17; 18; 19]. ЗУ «Про політичні партії в Україні» в ст.11 містить переважно загальні положення, які визначають обов'язковість державної реєстрації політичних партій, реєстрацію обласних, міських, районних організацій або інших структурних утворень політичної партії, передбачених статутом політичної партії тощо.

Безпосередньо порядок проведення реєстрації визначається ЗУ «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань». Відповідно до положень ст. 1 цього Закону, державна реєстрація юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб-підприємців – офіційне визнання шляхом засвідчення державою факту створення або припинення юридичної особи, громадського формування, що не має статусу юридичної особи, засвідчення факту наявності відповідного статусу громадського об'єднання, професійної спілки, її організації або об'єднання, політичної партії, організації роботодавців, об'єднань організацій роботодавців і їхньої символіки, засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною

особою, зміни відомостей, що містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців і громадських формувань, про юридичну особу та фізичну особу-підприємця, а також проведення інших реєстраційних дій, передбачених Законом.

Для реєстрації політичної партії до Міністерства юстиції подається заява, до якої додаються статут і програма політичної партії; відомості про склад керівних органів політичної партії; список підписів громадян України за формою, встановленою Міністерством юстиції України; документ про сплату адміністративного збору в розмірі 140 мінімальних заробітних плат.

Після отримання заяви реєстратор перевіряє подані документи на предмет їх відповідності вимогам Конституції та законам України. За результатами такої перевірки приймається рішення про реєстрацію політичної партії або про відмову в проведенні такої реєстрації за наявності підстав, передбачених у ст. 28 ЗУ «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», або рішення про зупинення розгляду документів, поданих для державної реєстрації, за наявності підстав, передбачених у ст. 27 зазначеного Закону. Розгляд документів, поданих для державної реєстрації та проведення інших реєстраційних дій, здійснюється в такі строки: щодо політичної партії – не пізніше 30 робочих днів із дати подання документів для державної реєстрації; щодо структурного утворення політичної партії – не пізніше 10 робочих днів; щодо первинного осередку політичної партії – протягом одного робочого дня.

У законодавстві країн-членів ЄС спостерігаються різноманітні підходи до державної реєстрації політичних партій. Наприклад, Закон Республіки Польща «Про політичні партії» [20] досить багато уваги приділяє питанню реєстрації партій. Зокрема, ч.1 ст.1 цього Закону передбачає, що політична партія може здійснювати права відповідно до законодавства тільки після внесення запису до реєстру політичних партій. Регулюванню процедури реєстрації політичних партій присвячений розділ 3 даного Закону (ст.ст.11-23).

Реєстрація партій у Польщі здійснюється Варшавським окружним судом на підставі відповідної заяви партії, яка повинна містити повну назву та абревіатуру партії; імена й адреси членів партії, коті уповноважені представляти партію у відносинах з органами держави та іншими суб'єктами. До заяви про реєстрацію повинні додаватися статут політичної партії й список, що містить імена та домашні адреси не менше як тисячі польських громадян, які досягли 18 років і мають повну правоздатність, кожна сторінка цього списку повинна містити назву політичної партії, яка подає заяву про реєстрацію.

Якщо подані документи відповідають вимогам законодавства, то суд реєструє партію відразу, а якщо не відповідають, то суд встановлює термін на виправлення недоліків, який не може перевищувати трьох місяців. У випадку неусунення недоліків у визначений термін суд відмовляє в реєстрації. У разі виникнення сумнівів щодо сумісності з конституцією цілей і принципів діяльності політичної партії, які викладені в статуті, суд приймає рішення про призупинення реєстрації та передачу справи на розгляд Конституційного Суду Польщі на предмет відповідності статуту партії положенням конституції. Повноваження Конституційного Суду Польщі щодо розгляду справ про відповідність конституції цілей або діяльності політичних партій визначається безпосередньо в Конституції Польщі (ст.188) [21].

У Федеративній Республіці Німеччини (далі – ФРН) хоча також передбачено явочно-реєстраційний спосіб легалізації політичних партій, проте законодавча регламентація реєстрації досить суттєво відрізняється як від української, так і від польської.

Насамперед відзначимо, що в спеціальному Законі ФРН «Про політичні партії» [22] взагалі відсутні вимоги щодо реєстрації політичних партій. Загалом питанню створення політичних партій Закон ФРН «Про політичні партії» приділяє мало уваги. Так, § 6 цього Закону містить положення, що партія повинна мати викладені в письмовій формі статут і програму. Територіальні організації партії регулюють свою діяльність власними статутами, якщо статут

вищої організації не містить щодо цього інших положень. Оскільки, відповідно до законодавства ФРН, політичні партії є громадськими об'єднаннями, то вони підпадають під дію цивільно-правових вимог щодо громадських об'єднань [13, с. 65-66].

У свою чергу, Цивільний кодекс ФРН [23] передбачає діяльність як зареєстрованих, так і незареєстрованих громадських об'єднань. Відповідно до § 55 Цивільного кодексу ФРН, некомерційні об'єднання вносяться в реєстр об'єднань у місцевому суді за місцем знаходження об'єднання. У статуті такого об'єднання повинні зазначатися такі положення: цілі діяльності, місце знаходження; вказівка на те, що об'єднання підлягає внесенню до реєстру; порядок вступу до об'єднання та порядок виходу з нього; обов'язки учасників; порядок формування правління. Після внесення в реєстр до назви об'єднання додаються слова «зареєстроване об'єднання».

Варто погодитися з висновком Д.Д. Доленка, що у ФРН відсутні спеціальні вимоги до порядку державної реєстрації партій, на них поширюються загальні правила реєстрації некомерційних об'єднань, при цьому державна реєстрація громадського об'єднання, яке претендує на статус політичної партії, як юридичної особи зовсім не означає набуття ним статусу партії, оскільки під час процедури державної реєстрації політичної партії як юридичної особи реєстраційний орган не здійснює перевірку наявності в громадського об'єднання ознак політичної партії [13, с. 76]. Натомість таку перевірку проводить Федеральна виборча комісія відповідно до положень Закону ФРН «Про федеральні вибори» [24]. Проте, на нашу думку, висновок Д.Д. Доленка, що у ФРН діє явочний спосіб набуття політичними партіями легального статусу, викликає значні сумніви щодо його правильності. Справа в тому, що участь у виборах можуть брати тільки зареєстровані політичні партії, а, згідно з ч.2 §2 Закону ФРН «Про політичні партії», об'єднання втрачає правовий статус партії, якщо воно протягом шести років не бере участі у виборах Бундестагу або у виборах одного з ландтагів шляхом висунення своїх кандидатів. Отже, у ФРН також діє явочно-реєстраційний спосіб легалізації політичних партій, хоча тут він і характеризується значною специфікою.

Отже, як показує проведений аналіз юридичної літератури та законодавства України й і окремих країн-членів ЄС, реєстрація політичних партій має важливе значення для реалізації конституційного права на об'єднання в політичні партії. Розрізняють різні способи набуття політичними партіями легального статусу, найбільш поширеним у сучасних державах є явочно-реєстраційний спосіб, при якому політичні партії утворюються без попереднього дозволу, але набувають легального статусу (власне стають політичними партіями) після реєстрації у відповідному державному органі.

У порівняльному аспекті дослідження реєстрації політичних партій важливо належним чином розмежувати такі поняття, як «легалізація політичних партій» і «реєстрація політичних партій», оскільки легалізація завжди є основним результатом і, по суті, головним завданням проведеної державної реєстрації політичної партії, проте сама реєстрація не в усіх країнах є обов'язковою передумовою легалізації політичної партії.

Реєстрація політичних партій – це діяльність суб'єктів реєстраційних відносин щодо подання необхідних документів, перевірки їх відповідності вимогами чинного законодавства та внесення відомостей до відповідного реєстру, спрямована на легалізацію політичних партій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – Ст. 270.
4. Про політичні партії в Україні : Закон України від 05 квітня 2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 17. – Ст. 728.
5. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 р. // Офіційний вісник України. – 2014. – № 75. – Ст. 2125.
6. Баскакова Ю.В. Конституційні засади діяльності політичних партій в умовах розвитку парламентаризму в Україні / Ю.В. Баскакова // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2013. – № 2. – С. 204-209. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdakkm_2013_2_51
7. Богашева Н.В. Відносини держави і політичних партій в Україні : конституційно-правові аспекти : монографія / Н.В. Богашева. – К. : Логос, 2012. – 446 с.
8. Бондарчук І.В. Конституційно-правові основи легалізації громадських організацій і політичних партій в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 "Конституційне право ; муніципальне право" / І.В. Бондарчук. – Х., 2014. – 20 с.
9. Гаєва Н.П. Право на свободу об'єднання як суб'єктивне право / Н.П. Гаєва // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 4. – С. 123-127.
10. Кафарський В.І. Політичні партії України : конституційно-правове регулювання організації та діяльності : монографія / В.І. Кафарський. – К. : Логос, 2008. – 560 с.
11. Кириченко Ю. Право на свободу об'єднання в політичні партії : порівняльно-правовий аналіз конституцій України та європейських держав / Ю. Кириченко // Юридичний вісник. – 2014. – № 6. – С. 199-204.
12. Ситник Ю.М. Поняття та ознаки конституційного права на свободу об'єднання у політичні партії / Ю.М. Ситник // Право і суспільство. – 2012. – № 1. – С. 106-111.
13. Доленко Д.Д. Правовые основы деятельности политических партий в РФ и ФРГ : Сравнительно-правовой анализ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Доленко Дмитрий Дмитриевич ; Мордовский государственный университет им. Н.П. Огарева. – Саранск, 2011. – 210 с.
14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 70 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини першої статті 10, пункту 3 частини другої, частин п'ятої, шостої статті 11, статті 15, частини першої статті 17, статті 24, пункту 3 розділу VI "Заключні положення" Закону України "Про політичні партії в Україні" (справа про утворення політичних партій в Україні) від 12 червня 2007 р. № 2-рп/2007 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 54. – Ст. 2183.
15. Новакова О.В. Політичні партії : теорія та функціональні практики / О.В. Новакова, Г.С. Агафонова, А.С. Моїсеєва, П.А. Струнін. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2014. – 300 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/7307/3/Political.pdf>
16. Братановский С.Н. Административно-правовое регулирование организации и деятельности политических партий в Российской Федерации : монография / С.Н. Братановский, Д.В. Развеев. – М. : Дикрет-медиа, 2012. – 207 с.
17. Про затвердження форм реєстрів політичних партій, обласних, міських і районних організацій або інших структурних утворень, передбачених статутом партії : Наказ

Міністерства юстиції України від 3 липня 2001 р. № 556/7 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 28. – Ст. 1285.

18. Про затвердження форми Списку підписів громадян України, зібраних на підтримку рішення про створення політичної партії : Наказ Міністерства юстиції України від 20 жовтня 2004 р. № 119/5 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v119_323-04
19. Про затвердження Положення про Єдиний реєстр громадських формувань : Наказ Міністерства юстиції України від 19 грудня 2008 р. № 2226/5 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1220-08/page>
20. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o partiach politycznych [Electronic resource]. – Access mode : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19970980604>
21. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. [Electronic resource]. – Access mode : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19970780483>
22. Gesetz über die politischen Parteien (Parteiengesetz) Ausfertigungsdatum : 24.07.1967 [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/partg/gesamt.pdf>
23. Bürgerliches Gesetzbuch, ausfertigungsdatum 18.08.1896 [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.gesetze-im-internet.de/bgb/>
24. Bundeswahlgesetz Ausfertigungsdatum : 07.05.1956 [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.gesetze-im-internet.de/bwahlg/>

REFERENCES

1. “Universal Declaration of Human Rights on 10 December 1948”, *Ofitsiynyi visnyk Ukrayiny*, 2008, no. 93, art. 3103.
2. “International Covenant on Civil and Political Rights on 16 December 1966”, available at : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043
3. “European Convention on Human Rights on 4 November 1950”, *Ofitsiynyi visnyk Ukrayiny*, 1998, no. 13, art. 270.
4. “On political parties in Ukraine : Law of Ukraine on 05 April 2001”, *Ofitsiynyi visnyk Ukrayiny*, 2001, no. 17, art. 728.
5. “Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their member states, of the one part, and Ukraine, of the other part on 27 June 2014”, *Ofitsiynyi visnyk Ukrayiny*, 2014, no. 75, art. 2125.
6. Baskakova, Yu.V. (2013), “Constitutional foundations of activity of political parties in terms of development of parliamentarism in Ukraine”, *Visnyk National academy of leading shots of culture and arts*, no. 2, pp. 204-209, available at : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdakkkm_2013_2_51
7. Bohasheva, N.V. (2012), *Vidnosyny derzhavy i politychnykh partiy v Ukrayini : konstytutsiyno-pravovi aspekty : monohrafiya* [Relations between state and political parties in Ukraine : constitutional legal aspects : monograph], Lohos, Kyiv, Ukraine.
8. Bondarchuk, I.V. (2014), “Constitutional legal foundations of legalization of civil organizations and political parties in Ukraine”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.02, Kharkiv, Ukraine.
9. Haeva, N.P. (2011), “Right to association as a legal right”, *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, no. 4, pp. 123-127.

10. Kafarskyi, V.I. (2008), *Politychni partiyyi Ukrayiny : konstytutsiyno-pravove rehulyuvannya orhanizatsiyi ta diyalnosti : monohrafiya* [Political parties of Ukraine : constitutional legal regulation of organization and activity : monograph], Lohos, Kyiv, Ukraine.
11. Kyrychenko, Yu. (2014), "Right to association in political parties : comparative legal analysis of constitutions of Ukraine and European states", *Yurydychnyi visnyk*, no. 6, pp. 199-204.
12. Sytnyk, Yu.M. (2012), "Concept and features of constitutional law on association in political parties", *Pravo i suspilstvo*, no. 1, pp. 106-111.
13. Dolenko, D.D. (2011), "Legal foundations of activity of political parties in Russian Federation and FRG : comparative legal analysis", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.02, Mordova state university the name of N.P. Ogarev, Saransk, Russia.
14. "Judgment of the Constitutional Court of Ukraine on the constitutional submission of 70 people's deputies of Ukraine concerning accordance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of statements of the Ch. 1, Art. 10 ; p. 3, Ch. 2, 5, 6, Art. 11 ; Art. 15 ; Ch. 1, Art. 17 ; Art. 24 ; p. 3, Ch. VI of the "Concluding provisions" of the Law of Ukraine "On Political Parties in Ukraine" (case on establishment of political parties in Ukraine) on 12 June 2007 № 2-пп/2007", *Ofitsiynyi visnyk Ukrayiny*, 2007, no. 54, art. 2183.
15. Novakova, O.V., Ahafonova, G.S., Moyiseeva, A.S. and Strunin, P.A. (2014), *Politychni partiyyi : teoriya ta funktsionalni praktyky* [Political parties : theory and functional practices], Vyd-vo SNU im. V. Dal, Lugansk, Ukraine available at : <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/7307/3/Political.pdf>
16. Bratanovskiy, S.N. and Razveev, D.V. (2012), *Administrativno-pravovoe rehulirovanie orhanizatsii i deyatelnosti politicheskikh partiy v Rossiyskoy Federatsii : monohrafiya* [Administrative legal regulation of establishment and activity of political parties in the Russian Federation : monograph], Dikret-media, Moscow, Russia.
17. "On Approval of Forms of Registers of Political Parties, Region, City and District Party Organizations and other Structural Organizations Provided by Statute of a Party" : Order of the Ministry of Justice of Ukraine on 3 July 2001 № 556/7, *Ofitsiynyi visnyk Ukrayiny*, 2001, no. 28, art. 1285.
18. "On Approval of the Form of the Signature List for collecting signatures of citizens of Ukraine in support of the establishment of a political party" : Order of the Ministry of Justice of Ukraine on 20 October 2004 № 119/5, available at : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v119_323-04
19. "On Approval of the Regulation on the Single Register of Public Forming" : Order of the Ministry of Justice of Ukraine on 19 December 2008 № 2226/5, available at : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1220-08/page>
20. "Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o partiach politycznych", available at : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19970980604>
21. "Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.", available at : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19970780483>
22. "Gesetz über die politischen Parteien (Parteiengesetz) Ausfertigungsdatum : 24.07.1967", available at : <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/partg/gesamt.pdf>
23. "Bürgerliches Gesetzbuch, ausfertigungsdatum 18.08.1896", available at : <http://www.gesetze-im-internet.de/bgb/>
24. "Bundeswahlgesetz Ausfertigungsdatum : 07.05.1956", available at : <http://www.gesetze-im-internet.de/bwahlg/>

РОЗДІЛ II. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.645

РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ТРИБУНАЛІВ У СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Жукорська Я.М., к.ю.н., доцент,
Мудрик К.А., студентка

*Тернопільський національний економічний університет,
вул. Микулинецька, 46А, м. Тернопіль, Україна
ya1zhu@ukr.net, katernamudryk19@gmail.com*

У статті проаналізовано роль міжнародних кримінальних трибуналів у сучасному міжнародному праві. Досліджено їх вплив на розвиток інституту міжнародної кримінальної відповідальності індивідів. Висвітлено основні проблеми притягнення фізичної особи до індивідуальної відповідальності.

Ключові слова: міжнародний кримінальний трибунал, індивід, міжнародна кримінальна відповідальність, посадова особа, міжнародний злочин.

РОЛЬ МЕЖДУНАРОДНЫХ УГОЛОВНЫХ ТРИБУНАЛОВ В СОВРЕМЕННОМ МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ

Жукорская Я.М., Мудрык К.А.

*Тернопольский национальный экономический университет, ул. Микулинецкая, 46А., г. Тернополь, Украина
ya1zhu@ukr.net, katernamudryk19@gmail.com*

В статье автор анализирует роль международных уголовных трибуналов в современном международном праве. Исследовано их влияние на развитие института международной уголовной ответственности индивидов. Освещены основные проблемы привлечения физического лица к индивидуальной ответственности.

Ключевые слова: международный уголовный трибунал, индивид, международная уголовная ответственность, должностное лицо, международное преступление.

ROLE OF INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNALS IN MODERN INTERNATIONAL LAW

Zhukorska Y.M., Mudryk K.A.

*Ternopil national economic university, str. Mykulynetska, 46A, Ternopil, Ukraine
ya1zhu@ukr.net, katernamudryk19@gmail.com*

The aim of the entire world community is to maintain international peace and security and ensure human rights and freedoms. This determines the relevance of the study of features of beginning of international legal responsibility for such a category as individuals. Especially if to consider that international crimes are mostly committed by persons vested with authoritative powers and enjoy immunity that to a certain extent enables them to avoid criminal liability for committed criminal acts.

International law to the early XIX century recognized that for violation of norms and principles of international law only the state as the main subjects of international law may be brought to responsibility, and the possibility of bringing to the international criminal responsibility of individuals is not mentioned at all. Peculiar turning point in the establishment and recognition of the individual status of a subject of international criminal law became the Nuremberg and Tokyo tribunals. Their charters had a tremendous impact on the development of international law. In particular, the principles enshrined in the Charter of the Nuremberg Tribunal and reflected in its judgment, were internationally recognized as the universally recognized principles of international law. Thus, exactly the Nuremberg Tribunal consolidated a basis for the formation of the institute of international criminal responsibility of the individual. It is particularly important that the official status of a person (head of state, government, etc.) does not exempt it from criminal responsibility.

The trend towards a gradual blurring of clear boundaries between international and non-international armed conflicts led to the fact that almost half a century after the Nuremberg and Tokyo processes again there was a need to establish international criminal tribunals in connection with international crimes committed in the former Yugoslavia and in Rwanda.

As a result, there were created two ad hoc tribunals:

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia. It was established on the basis of Resolution of the UN Security Council №827 on May 25, 1993.

International Criminal Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Genocide and Other Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of Rwanda and Rwandan Citizens Responsible for Genocide and Other Such Violations Committed in the Territory of Neighbouring States, between 1 January 1994 and 31 December 1994. It was established under the UN Security Council Resolution №955 on November 8, 1994 and completed its work on December 31, 2015.

These two tribunals have made further consolidation and development of regulation on criminal liability of heads of states.

The establishment and activities of international tribunals are an important stage in development of international criminal law. Their importance lies in the fact that they have created a basis for the activities of the International Criminal Court, which operates on a regular basis and has universal jurisdiction under the Rome Statute on July 17, 1998, which also establishes the principle of inevitability of punishment of officials for international crimes.

Key words: International Criminal Tribunal, individual, international criminal responsibility, official, international crime.

Метою діяльності всього світового співтовариства є підтримання міжнародного миру та безпеки, а також забезпечення прав і свобод людини. Для цього реалізується низка заходів, що покликані запобігати міжнародним злочинам у цій сфері та карати за них, оскільки вони становлять реальну загрозу самому існуванню людства. Одним із ключових і найбільш дискусійних питань, які постають на сучасному етапі розвитку міжнародного права, є проблема суб'єктного складу деліктних правовідносин. Це зумовлює актуальність дослідження особливостей настання міжнародно-правової відповідальності для такої категорії суб'єктів, як індивіди. Особливо якщо враховувати, що міжнародні злочини в основному вчиняються особами, котрі наділені владними повноваженнями та користуються імунітетом, що певною мірою надає їм можливість уникати кримінальної відповідальності за вчинені злочинні дії.

Загальним питанням кримінальної відповідальності індивідів у міжнародному праві були присвячені роботи провідних учених, юристів-міжнародників, таких як Л. Фесечко, Г. Заманов, С. Мохончук, Л. Філянін, Ю. Тарантюк, С. Лихова, Р. Швець та ін. Загалом, незважаючи на актуальність і важливість, ця тема недостатньо досліджена в Україні, зокрема діяльність Міжнародних трибуналів щодо колишньої Югославії та Руанди, які мають велике значення для розвитку інституту міжнародної кримінальної відповідальності індивіда.

Основною метою роботи є дослідження особливостей індивідуальної відповідальності фізичних осіб і з'ясування ролі міжнародних кримінальних трибуналів у сучасному міжнародному праві.

Міжнародне право до початку XIX ст. визнавало, що за порушення норм і принципів міжнародного права до відповідальності можуть притягуватися тільки держави як основні суб'єкти міжнародного права, а про можливість притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності індивідів узагалі не йшлося.

Перші спроби створення механізму міжнародного переслідування й покарання осіб, винних у вчиненні міжнародних воєнних злочинів, злочинів проти миру та людства, були здійснені ще у XIX-XX ст.: ув'язнення Наполеона на острові св. Олени в 1815 р., віддання під суд президента Південної конфедерації Джефферсона Девіса в 1865 р. [1, с. 888].

До Другої світової війни концепція індивідуальної кримінальної відповідальності за міжнародні злочини не отримала розвитку у зв'язку з тим, що в документах Ліги Націй і Паризькому пакті (Бріана-Келлога) 1928 р. йшлося про міжнародний злочин агресії як правопорушення держави. Щоправда у Версальський мирний договір 1919 р. були включені ст. ст. 227–230, які передбачали притягнення до відповідальності німецького імператора Вільгельма II, який звинувачувався «у найвищій образі міжнародної моралі і священної сили договорів». Крім цього, ст. 228 Версальського мирного договору наділяла держав-учасниць правом притягати до кримінальної відповідальності перед своїми трибуналами німецьких громадян, які порушили закони та звичаї війни [2, с. 8].

Однак ця спроба притягнення індивідів до кримінальної відповідальності не мала успіху. Німеччині вдалося досягти угоди про те, що її піддані будуть притягуватися до відповідальності лише німецьким судом. У Лейпцигу згодом пройшло кілька судових процесів над німецькими злочинцями, у ході яких підсудні були або виправдані, або засуджені до незначних мір покарання. Сам Вільгельм II після війни втік у Нідерланди, уряд яких відмовився його видати, тим самим він unikнув покарання [3, с. 722].

Своєрідним переломним моментом у процесі становлення й визнання за фізичною особою статусу суб'єкта міжнародного кримінального права стали Нюрнберзький і Токійський трибунали. Це було пов'язано з тим, що безпрецедентні масові злочини, свідком яких став світ під час Другої світової війни, вимагали покарання конкретних фізичних осіб-злочинців, а не лише держав.

08 серпня 1945 р. СРСР, США, Великобританія та Франція уклали угоду, до якої був доданий Статут Міжнародного військового трибуналу для суду і покарання головних військових злочинців європейських країн осі (Німеччини та її союзників). До Угоди приєдналися ще 19 держав [4, с. 14].

Статут Трибуналу (ст. 6) визначав злочинні дії, на які розповсюджується його юрисдикція і які тягнуть за собою індивідуальну відповідальність, до яких належали злочини проти миру, військові злочини, злочини проти людяності [5].

На виконання досягнутих раніше домовленостей між державами-переможницями про покарання головних військових злочинців із 20 листопада 1945 р. до 10 листопада 1946 р. в Нюрнберзі відбувся безпрецедентний судовий процес над групою військових злочинців із 25 осіб, у рамках якого відбулось 403 відкриті судові засідання, було розглянуто більше 3 тисяч документів і допитано близько 200 свідків. Після завершення суду, 30 вересня – 01 жовтня 1946 р., вироком Трибуналу підсудні були визнані винними в здійсненні змови з метою підготовки та ведення агресивних війн проти Австрії, Чехословаччини, Польщі, Данії, Норвегії, Бельгії, Югославії, Греції, СРСР та інших країн, а також у здійсненні незліченних військових злочинів і тяжких лиходійств проти людяності. Трибунал засудив 12 головних військових злочинців до смертної кари через повішення, 3 – до довічного ув'язнення і 4 – на строк від 10 до 20 років ув'язнення [1, с. 889].

Згідно з міжнародними документами та виробленими на той час принципами, що зазначені в Статуті Трибуналу, злочинці могли бути підсудні не тільки спеціально створеним міжнародним трибуналам, а й національним судам окремих країн у межах національних юрисдикцій, якщо скоєні злочини були пов'язані з певною територією [4, с. 15].

Другим в історії людства, але не менш важливим став Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу, який був заснований Угодою від 19 січня 1946 р. за участю СРСР, Великобританії, США, Франції, Китаю, Австралії, Канади, Нової Зеландії, Нідерландів, Індії та Філіппін. Із представників цих країн і був сформований трибунал. Судовий процес головних японських військових злочинців відбувався з 03 травня 1946 р. по 12 листопада 1948 р. Вони судилися за скоєння тих самих (указаних у Статуті Трибуналу Нюрнберга) тяжких міжнародних злочинів. Суду були віддані 28 вищих посадовців країни, багато з яких

– вищі військові чини. Трибунал виніс вирок щодо 25 підсудних (7 було засуджено до смертної кари через повішення, 16 – до довічного позбавлення волі і двоє – до 20 й 7 років позбавлення волі) [4, с. 16].

Статути цих трибуналів справили величезний вплив на розвиток міжнародного права. Зокрема, принципи, закріплені в Статуті Нюрнберзького трибуналу й відображені в його вирокі, були визнані міжнародною спільнотою загально визнаними принципами міжнародного права (резолюція Генеральної Асамблеї ООН 95 (I) від 02 грудня 1946 р.) [2, с. 11-12].

Отже, саме Нюрнберзький трибунал закріпив основу для формування інституту міжнародної кримінальної відповідальності фізичної особи. Особливо важливим є те, що офіційний службовий статус особи (глави держави, уряду тощо) не звільняє її від кримінальної відповідальності.

Загально визнаною є норма вироку Нюрнберзького трибуналу від 01 жовтня 1946 р. щодо того, що злочини проти міжнародного права вчиняються людьми, а не абстрактними категоріями, лише шляхом покарання окремих осіб, які вчинили такі злочини, можуть бути виконані положення міжнародного права [6, с. 225-226].

Також у ст.7 Статуту Нюрнберзького трибуналу зазначається, що посадове становище підсудних, їх становище як глав держав чи чиновників різних урядових відомств не повинно розглядатися як підстава звільнення їх від відповідальності або пом'якшення покарання. Так було закріплено правило про нерозповсюдження імунітету на вищих посадових осіб держави в разі вчинення ними міжнародних злочинів [5].

Токійський трибунал приєднався до принципів Нюрнберзького трибуналу з усіх основних питань відповідальності членів уряду. Доказом цього є те, що під час Токійського процесу до кримінальної відповідальності було притягнуто 4 колишніх прем'єр-міністрів та одинадцять колишніх міністрів, проте так і не був покараний імператор Японії – Хірохіто [3, с. 724].

Незважаючи на всю значимість цих трибуналів, більшість західних юристів говорять про них як про процес переможців над переможеними, оскільки вони не були наділені компетенцією розглядати злочини, які скоїли держави антигітлерівської коаліції (наприклад, відомо, яку роль відіграли Англія та Франція в захопленні Гітлером Чехословаччини). Неможливо не згадати також про бомбардування Сполученими Штатами японських міст Хіросіми й Нагасакі, яке досі залишається єдиним випадком застосування ядерної зброї в історії людства. Під час Другої світової війни 06 серпня 1945 р. о 8.15 ранку бомбардувальником США В-29 “Enola Gay” було скинуто атомну бомбу “Little Boy” («Малюк») на Хіросіму. У результаті цього близько 140 000 людей загинули під час вибуху й померли протягом наступних місяців від ран і хвороб, які були спричинені радіацією. Трьома днями пізніше Сполучені Штати скинули ще одну атомну бомбу “Fat Man” («Товстун») на Нагасакі, якою було вбито близько 80 000 осіб. Причому все це відбувалось у період, коли 08 серпня 1945 р. представники союзних держав уклали Лондонську угоду, якою створювався військовий трибунал Нюрнберга. Проте США так ніхто за це й не покарав. Як бачимо, переможців не судять [7].

Тенденція до поступового розмивання чітких меж між міжнародними та неміжнародними збройними конфліктами призвела до того, що практично через півстоліття після Нюрнберзького та Токійського процесів знову виникла необхідність створення міжнародних кримінальних трибуналів у зв'язку з міжнародними злочинами, скоєними на території колишньої Югославії й у Руанді.

У результаті цього було створено два трибунали ad hoc:

- Міжнародний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, скоєні на території колишньої

Югославії. Він був утворений на основі Резолюції № 827 Ради Безпеки ООН від 25 травня 1993 р., згідно з якою трибунал розмістився в м. Гаага (Нідерланди). Ініціатором цієї резолюції стала Франція.

- Міжнародний кримінальний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за геноцид та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, скоєні на території Руанди, і громадян Руанди, відповідальних за геноцид та інші подібні порушення, скоєні на території сусідніх держав у період між 01 січня 1994 р. і 31 грудня 1994 р. Він був створений відповідно до резолюції Ради Безпеки ООН № 955 від 08 листопада 1994 року й завершив свою роботу 31 грудня 2015 року [4, с. 17].

Саме ці два трибунали здійснили подальше закріплення й розвиток положення про кримінальну відповідальність глав держав.

У цьому випадку міжнародні кримінальні трибунали були створені не шляхом укладення спеціальної міжнародної угоди, а на основі рішень Ради Безпеки ООН, які були мовчазливо визнані державами-членами цієї організації. Проте у зв'язку з тим, що в Статуті ООН ніде прямо не закріплено повноваження Ради Безпеки на створення такого судового органу, ці рішення часто піддаються критиці. Рада Безпеки ООН обґрунтувала створення трибуналів посиленням на главу VII Статуту ООН, де йдеться про її повноваження в разі загрози миру й актів агресії. Проте всі ці повноваження стосуються держав, а не індивідів. Отже, створення трибуналів засноване на широкому тлумаченні цього Статуту [2, с. 12-13].

Спочатку трибунали щодо Югославії та Руанди пропонувалося створити на основі укладення спеціального договору, як це було із Нюрнберзьким і Токійським трибуналами, проте від такої ідеї швидко відмовились, оскільки її реалізація забрала б багато часу та значення утворення трибуналів було б багато в чому втраченим.

Трибуналом, який і досі діє, є Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії. Його Статутом визначено, що підставою для залучення індивідів до кримінальної відповідальності є чотири види злочинів, які отримали загальну кваліфікацію «серйозні порушення міжнародного гуманітарного права». Під цим розуміються порушення Женевських конвенцій 1949 р. (ст.2 Статуту), законів і звичаїв війни (ст.3 Статуту), геноцид (ст.4 Статуту), а також інші злочини проти людяності (ст.5 Статуту) [1, с. 892].

Із 1993 р. Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії висунув обвинувачення 161 людині. Усі вони мали стосунок до операцій Югославської народної армії проти Хорватії (1991-1995 рр.), до війни в Боснії й Герцеговині (1992-1995) і подій у Косово. На цей момент 149 справ уже завершені: із 20 осіб обвинувачення були зняті в ході розслідування, 13 справ передано в національні суди, 2 – знаходяться на повторному розгляді, 80 осіб були засуджені, 18 – виправдані, а 16 – померли в Гаазі в ході розгляду справи, так і не дочекавшись свого вироку. Серед обвинувачених лише одна жінка – «сербська залізна леді» Біляна Плавшич (президент Республіки Сербської в 1996-1998 рр.). На початку 2000-х рр. вона була засуджена до 11 років позбавлення волі, проте вже у 2009 р. Б. Плавшич (у віці 79 років) була достроково звільнена за «хорошу поведінку», відбувши дві третіх свого строку ув'язнення (трохи більше семи років). Важливим є те, що з усіх засуджених лише 20 осіб визнали свою вину [8].

Доказом того, що за будь-який злочин проти людяності, воєнні злочини та за нехтування принципами міжнародного гуманітарного права реально притягнути до відповідальності незалежно від термінів вчинення таких діянь і статусу злочинця є те, що 24 березня 2016 р. Судовою палатою Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії було оголошено вирок для Радована Караджича. Він був політичним лідером боснійських сербів у часи війни в Боснії та Герцеговині (1992-1995 рр.) і першим президентом Республіки Сербської (від 17 грудня 1992 р. до 19 липня 1996 р.). Після Дейтонських угод 1996 р. Р. Караджич був вимушений піти у відставку і 13 років перебував у розшуку. Його було заарештовано у

2008 р. в Белграді, де він жив під ім'ям Драгана Дабича та займався медичною практикою. У жовтні 2009 р. Міжнародний кримінальний суд у справах колишньої Югославії остаточно відмовив йому в імунитеті. Саме Радован Караджич поряд із Ратком Младичем є найважливішим обвинуваченим, із яким мав справу цей трибунал після смерті Слободана Мілошевича. Радовану Караджичу було пред'явлено 11 пунктів звинувачень, що стосуються подій боснійської війни та охоплюють усі категорії міжнародних злочинів, щодо яких Трибунал має юрисдикцію (пункти обвинувачення 1-6 – геноцид, співучасть у геноциді, винищення, вбивство, умисне вбивство; пункт обвинувачення 7 – переслідування; пункти обвинувачення 8-9 – депортація та інші нелюдські діяння; пункт обвинувачення 10 – незаконне заподіяння терору щодо цивільного населення; пункт обвинувачення 11 – захоплення заручників). В опублікованому 24 березня 2016 р. рішенні (2 615 сторінок) судової палати Трибуналу Р. Караджича було визнано винним за 10 з 11 пунктів звинувачення: за одним із двох звинувачень у геноциді та за всіма іншими – у злочинах проти людяності й воєнних злочинах, зокрема вбивстві, переслідуванні, депортації та тероризуванні цивільного населення, а також узятті заручників. Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії визначив відповідальність політичного лідера за численні злочини, безпосереднім виконавцем яких він не був, завдяки доктрині спільного злочинного наміру, запровадженій у міжнародне кримінальне право саме Трибуналом щодо колишньої Югославії. Ця доктрина передбачає, що кожен учасник колективного плану або політики несе індивідуальну відповідальність за злочини, вчинені відповідною групою в рамках цього спільного плану чи політики. Зокрема, Р. Караджичу було інкриміновано участь у чотирьох різних спільних злочинних намірах. Обвинувачення довело, що геноцид в Сребрениці (липень 1995 р.), а також напади на цивільне населення були частиною заздалегідь продуманого та організованого групою осіб плану з очищення від боснійського мусульманського й хорватського населення територій, що боснійські серби розглядали як свої. За висновком судової палати, провідна роль Р. Караджича в цих планах як їхнього ідеолога та організатора є повністю доведеною. Серед інших ключових елементів обвинувачення – спільний злочинний намір, що полягав у безпосередній організації геноциду у формі масового вбивства мусульманських чоловіків і хлопчиків у Сребрениці, а також вигнання решти мусульманського населення із цієї місцевості [9].

Іншою підставою відповідальності Р. Караджича за геноцид у Сребрениці стала доктрина відповідальності начальника за дії своїх підлеглих. Ця доктрина є дуже важливою, оскільки жоден політичний лідер не може уникнути відповідальності, заявивши, що не знав про дії своїх підлеглих, хоча, з іншого боку, це положення є суперечливим, тому що підлеглі можуть учиняти протиправні дії на власний розсуд. Крім того, керівники не завжди мають змогу контролювати діяльність своїх підлеглих, особливо в умовах збройних конфліктів. Отже, це положення суперечить принципу особистої відповідальності за злочини.

Інші спільні злочинні наміри, за які Р. Караджича було визнано винним, полягали в осаді Сараєва, що супроводжувалася снайперськими та артилерійськими обстрілами цивільного населення цього міста з квітня 1992 р. по листопад 1995 р., а також у взятті в заручники персоналу ООН з метою примусити НАТО утриматися від ударів із повітря проти військових об'єктів боснійських сербів [9].

За звинуваченням у геноциді й 9 інших звинуваченнях Гаазький трибунал присудив Р. Караджичу 40 років ув'язнення, що, враховуючи його поважний вік (70 років), можна порівняти до найвищої міри покарання (довічне позбавлення волі).

Незважаючи на всі обвинувачення, серби досить прихильно ставляться до свого колишнього президента. Свідченням цього є те, що 20 березня наступник Р. Караджича на посаді очільника Республіки Сербської Мілорад Додік назвав іменем Радована Караджича студентський гуртожиток у м. Пале, де колись розташовувався уряд боснійських сербів [10].

Самі серби та Російська Федерація засуджують такий вирок Радовану Караджичу та й узагалі сам Міжнародний трибунал, вважаючи його явно антисербським. Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії не веде статистику щодо національності обвинувачених і засуджених, оскільки вважає, що люди знаходяться на лаві підсудних на основі доказів і показань свідків, а не у зв'язку з їх національністю. Однак, за підрахунками сербських експертів, серед тих, кому вже винесено вироки, серби становлять 66% (під трибунал потрапило практично все цивільне та військове керівництво Сербії), хорвати – приблизно 20%, боснійці та албанці – по 6%, македонці й чорногорці – по 1%. Гаазький трибунал неодноразово критикувався, особливо з боку Сербії та Росії, за свою необ'єктивність, яка проявляється в більш суворох вироках сербам, ніж хорватам, боснійським мусульманам і косовським албанцям. Так, усі 6 людей, які отримали довічне ув'язнення (максимальне покарання), – серби. Були в історії Міжнародного трибуналу випадки, коли сербські генерали, котрі були обвинувачені в проведенні воєнних операцій, які призвели до загибелі цивільного населення, отримували по 20–30 років ув'язнення кожний, а хорватські – були визнані невинними. У 2013 р. сербська сторона навела статистику, згідно з якою загальна кількість років, на які були засуджені серби, становила 855 років; хорвати – 188; мусульмани – 38,5; албанці – 13 [8].

Із різкою критикою Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії виступили канадські юристи Д. Джейкобс і М. Мандель, які є авторами обвинувального акта проти країн НАТО. Саме вони вказували на необхідність притягнути керівників країн НАТО до відповідальності за військові злочини в ході агресивної війни проти Югославії, що є міжнародно-правовим злочином і порушує норми чинного міжнародного права, включаючи Статут ООН. Злочини НАТО щодо Югославії включають навмисне вбивство тисяч цивільних осіб Югославії й систематичне знищення цивільних об'єктів і навколишнього середовища. Проте прокурор Гаазького трибуналу Карла дель Понте відмовилась притягнути НАТО до відповідальності та проігнорувала цю пропозицію. Підтримує канадських юристів і представник Асоціації американських юристів при Європейській штаб-квартирі ООН у Женеві Алессандро Тейтельбойм. Він стверджує, що небажання прокурора Трибуналу щодо Югославії притягнути до відповідальності за воєнні злочини керівників країн НАТО є проявом подвійних стандартів у міжнародному праві. А. Тейтельбойм і його колеги передали в трибунал низку документів, які свідчать про масові вбивства мирних жителів силами НАТО, проте Карла дель Понте письмово заявила, що не бачить причин для початку розслідування [11].

Скоро Міжнародний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, скоєні на території колишньої Югославії, припинить своє існування, нам залишилось дочекатись лише вирок для Ратко Младича. Проте, відповідно до резолюції S/RES/1966 (2010), 22 грудня 2010 р. було створено Міжнародний залишковий механізм для кримінальних трибуналів, що стало важливим кроком у міжнародному кримінальному праві. Це своєрідний квазісудовий орган у рамках ООН, що володіє юрисдикцією, правами та обов'язками, а також функціями трибуналів щодо Югославії й Руанди. Основною фактичною метою діяльності цього механізму є судове переслідування обвинувачених за злочини, що належать до юрисдикції цих трибуналів, які переходять від правосуддя. Отже, тепер закриття трибуналу не означає, що злочинці, які ще повинні притягнутися до відповідальності, не понесуть належного покарання [12].

Створення й діяльність міжнародних трибуналів є важливим кроком у розвитку міжнародного кримінального права. Їх значення полягає також у тому, що вони створили основу для діяльності Міжнародного кримінального суду, який діє на постійній основі та володіє універсальною юрисдикцією відповідно до Римського Статуту від 17 липня 1998 р., який також закріплює принцип невідворотності покарання посадових осіб за міжнародні злочини. Так, у ст.27 цього Статуту зазначено, що посадове становище в жодному разі не звільняє особу від кримінальної відповідальності, а імунітети або спеціальні процесуальні

норми, які можуть бути пов'язані з посадовим становищем особи, чи згідно з національним, чи міжнародним правом, не повинні перешкоджати здійсненню судом його юрисдикції щодо такої особи. Це пояснюється тим, що недоторканність певної особи – це не її привілей, а явище, яке пов'язане з виконанням нею своїх обов'язків, своєрідна запорука їх виконання. Недоторканність не може розглядатися як гарантія безкарності особи [3, с. 725, 727].

Інститут міжнародно-правової відповідальності індивідів, зокрема посадових осіб, пройшов довгу історію формування та нормативно закріпився завдяки міжнародним кримінальним трибуналам, а також Статуту Міжнародного кримінального суду 1998 р. Сьогодні посадові особи не можуть посилалися на імунітет як обставину, що звільняє від міжнародно-правової відповідальності. Проте в цій сфері залишається низка проблем, оскільки нині носії реальної влади фактично можуть уникати відповідальності, адже органи міжнародної кримінальної юстиції фінансуються найвпливовішими країнами світу, що ставить їх у певну залежність від останніх.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фесечко Л.І. Кримінальна відповідальність індивідів у міжнародному праві / Л.І. Фесечко // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 888-894.
2. Заманов Г. Деятельность международных военных трибуналов : история и современность / Г. Заманов // Юриспруденція : теорія і практика. – 2009. – № 3. – С. 8-14.
3. Мохончук С.М. Деякі питання кримінальної відповідальності посадових осіб за скоєння злочинів проти миру і безпеки людства / С.М. Мохончук // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 721-728.
4. Філяніна Л.А. Міжнародна кримінальна відповідальність індивідів за злочини геноциду / Л.А. Філяніна, Ю.Р. Тарантюк // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 1. – С. 11-20.
5. Статут Міжнародного військового трибуналу для суду і покарання головних військових злочинців європейських країн осі від 08.08.1945 року [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_201
6. Лихова С.Я. Порушення норм гуманітарного права (актуальні питання ратифікації Римського статуту) / С.Я. Лихова, Р.В. Швець // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. – 2014. – Вип. 36. – С. 225-236.
7. Бомби, що змінили світ : Хіросіма та Нагасакі 70 років потому [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://tsn.ua/special-projects/hiroshima/>
8. Дела Международного трибунала по бывшей Югославии. Досье [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://tass.ru/info/2903695>
9. Гаазький вирок Радовану Караджичу : кілька уроків для України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://ua.krymr.com/archive/newsuk/20160101/16928/16928.html?id=27635621>
10. Коментар : Вирок Караджичу – важлива віха для правосуддя [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.dw.com/uk/%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD>
11. Николай фон Крейтор. Гаагский трибунал по Югославии подрывает международное право [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.angelfire.com/ne/komentar/ru/ru26.html>
12. Международный уголовный трибунал по Руанде завершил свою работу [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.angelfire.com/ne/komentar/ru/ru26.html>

REFERENCES

1. Fesechko, L.I. (2010), "Criminal responsibility of individuals in international law", *Forum prava*, no. 4, pp. 888-894.
2. Zamanov, H. (2009), "Activity of international military tribunals: history and contemporaneity", *Yurysprudentsiya : teoriya i praktyka*, no. 3, pp. 8-14.
3. Mokhonchuk, S.M. (2013), "Some issues of criminal responsibility of officials for crimes against peace and security of mankind", *Forum prava*, no. 1, pp. 721-728.
4. Filyanina, L.A. and Tarantuk, Yu.R. (2012), "International criminal responsibility of individuals for crimes of genocide", *Naukovyi visnyk Dnepropetrovsk state university of internal affairs*, no. 1, pp. 11-20.
5. "Statute of International Military Tribunal for prosecution and punishment of the major war criminals of the European Axis on 08.08.1945", available at : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_201
6. Lykhova, S.Ya. and Shvets, R.V. (2014), "Contempt of the humanitarian law (actual problems of ratification of the Rome Statute)", *Aktualni problemy vdoskonalennya chynnoho zakonodavstva Ukrainy*, Iss. 36, pp. 225-236.
7. "The bombs that changed the world : Hiroshima and Nagasaki, 70 years later", available at : <http://tsn.ua/special-projects/hiroshima/>
8. "The cases of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Dossier", available at : <http://tass.ru/info/2903695>
9. "The Hague's judgment for Radovan Karadzic : a few lessons for Ukraine", available at : <http://ua.krymr.com/archive/newsuk/20160101/16928/16928.html?id=27635621>
10. "Commentary : judgment for Karadzic – an important milestone for justice", available at : <http://www.dw.com/uk/%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD>
11. "Nikolaj von Kreitor. The Hague Tribunal for Yugoslavia undermines the international law", available at : <http://www.angelfire.com/ne/komentar/ru/ru26.html>
12. "International Criminal Tribunal for Rwanda has completed the work", available at : <http://www.angelfire.com/ne/komentar/ru/ru26.html>

РОЗДІЛ ІІІ. АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 343.32 355.21 342.742 (477)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ СВОГО КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА ВІДМОВУ ВІД ВИКОНАННЯ ЯВНО ЗЛОЧИННОГО НАКАЗУ

Коломоєць Т.О., д.ю.н., професор, заслужений юрист України,
Калниш Д.О., студент магістратури

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
T_deputy@ukr.net, 123my_life@mail.ru*

У статті досліджуються організаційно-правові й адміністративно-процедурні засади здійснення військовослужбовцями Збройних Сил України свого конституційного права на відмову від виконання явно злочинного наказу та можливі напрями їх удосконалення. Акцентується увага на необхідності створення адміністративної процедури здійснення військовослужбовцями свого конституційного права на відмову від виконання явно злочинного наказу.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання виконання наказів командирів (начальників), військова служба, Збройні Сили України, наказ командира (начальника).

АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ВОЕННОСЛУЖАЩИМИ ВООРУЖЕННЫХ СИЛ УКРАИНЫ СВОЕГО КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВА НА ОТКАЗ ОТ ВЫПОЛНЕНИЯ ЯВНО ПРЕСТУПНОГО ПРИКАЗА

Коломоєц Т.А., Калныш Д.О.

*Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина
T_deputy@ukr.net, 123my_life@mail.ru*

В статье исследуются организационно-правовые и административно-процедурные основы осуществления военными Вооруженных Сил Украины своего конституционного права на отказ от выполнения явно преступного приказа и возможные направления их улучшения. Акцентируется внимание на необходимости создания административной процедуры осуществления военными своего конституционного права на отказ от выполнения явно преступного приказа.

Ключевые слова: административно-правовое регулирование исполнения приказов командиров (начальников), военная служба, Вооруженные Силы Украины, приказ командира (начальника).

ADMINISTRATIVE AND LEGAL FRAMEWORK OF THE IMPLEMENTATION OF UKRAINE ARMED FORCES OF THEIR CONSTITUTIONAL RIGHT TO REFUSE TO CLEAR CRIMINAL ORDER

Kolomoets T.O., Kalnysh D.O.

*Zaporizhzhya national university, str. Zhukovskogo, 66, Zaporizhzhya, Ukraine
T_deputy@ukr.net, 123my_life@mail.ru*

The article examines the organizational, legal, administrative and procedural foundations of the Armed Forces of Ukraine of its constitutional right to refuse to perform a manifestly criminal orders and possible areas for improvement. The attention is focused on the need to establish administrative procedures of the soldiers of his constitutional right to refuse to perform a manifestly criminal orders.

It should be noted that the available scientific sources mostly considering the implementation of orders in the Criminal Law (as circumstances precluding criminality or as an opportunity not to carry out an overtly criminal order), which in turn justifies the need for in-depth research is on administrative-legal regulation of orders commanders (chiefs) during military service in the Armed Forces of Ukraine, determines the choice of topics and is a testament to its importance.

The purpose of the study - based on analysis of available scientific and legal sources define the features of administrative-legal regulation of Ukraine Armed Forces exercise their constitutional right to refuse to

perform the clearly criminal orders, and to formulate proposals to improve the current legislation of Ukraine in this field. According to this goal the main objectives of the study is to investigate the organizational and legal, administrative and procedural foundations of orders of commanders (chiefs) during military service in the Armed Forces of Ukraine; identify possible areas of improvement.

According to the study, we concluded that the need to create administrative procedures for soldiers of his constitutional right to refuse to perform the obviously criminal order - this should help solve the issue of the legality of the order before its execution without further undue soldier bringing to justice.

We believe that refusal to fulfill illegal orders should take the form of written statements soldier, which must contain: failure to order motives commander (chief) with reference to the provisions of the legislation of Ukraine; circumstances give reason to believe the order of the commander (chief) illegal, and evidence to confirm them. We also offer, at the General Staff of Armed Forces of Ukraine, by appropriate order, to determine the administrative procedures prompt consideration of soldiers. Given that some of appeal may be filed while a soldier in a combat situation and require urgent attention, available the need to consolidate the consideration and resolution of appeals troops within a reasonable time, but not more than three days (but in a combat situation - no more than 24 hours).

Key words: administrative and legal regulation of execution of orders of commanders (chiefs), Military Service, Armed Forces of Ukraine, ordered the commander (chief).

Реформування Воєнної організації України потребує оновленого погляду на адміністративно-правове регулювання взаємовідносин між військовим командуванням і військовослужбовцями. Держава має забезпечувати соціальний і правовий захист військовослужбовців, створювати сприятливі умови для реалізації ними свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності й територіальної цілісності України, поєднані з неухильним додержанням вимог Конституції України стосовно заборони використання Збройних Сил України (далі – ЗС України) для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів державної влади чи перешкоджання їхній діяльності.

Варто констатувати, що наявні наукові джерела здебільшого розглядають виконання наказів у контексті кримінального права (як обставину, що виключає злочинність діяння, або як можливість не виконувати явно злочинний наказ), що, у свою чергу, обґрунтовує потребу поглибленого дослідження саме питань адміністративно-правового регулювання здійснення військовослужбовцями ЗС України свого конституційного права на відмову від виконання явно злочинного наказу, зумовлює вибір теми роботи і є свідченням її актуальності й практичної значущості.

Окремим аспектам адміністративно-правового регулювання проходження військової (мілітаризованої) служби приділено увагу в дослідженнях Ю.П. Битяка, П.П. Богуцького, А.О. Буличева, Є.І. Григоренко, І.І. Качана, О.В. Кривенко, Т.О. Коломоєць, І.Ф. Коржа, О.С. Полякової, Б.М. Ринажевського, М.М. Тищенка та інших.

Мета дослідження – на підставі аналізу наявних наукових і нормативно-правових джерел визначити особливості адміністративно-правового регулювання здійснення військовослужбовцями ЗС України свого конституційного права на відмову від виконання явно злочинного наказу, а також сформулювати пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України в зазначеній сфері.

Відповідно до поставленої мети, основними завданнями дослідження є такі: дослідити організаційно-правові й адміністративно-процедурні засади виконання наказів командирів (начальників) під час проходження військової служби в Збройних Силах України; визначити можливі напрями їх удосконалення.

У контексті обраної теми дослідження пропонуємо розуміти під поняттям «наказ командира (начальника)» одну з форм реалізації владних функцій, організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків військової службової особи, змістом якої є пряма, обов'язкова для виконання вимога командира (начальника) про вчинення або невчинення підлеглим (групою підлеглих) певних дій по службі, яка може здійснюватися як за

допомогою видання розпорядчих документів, так і за допомогою спілкування військовослужбовців між собою.

До наказів командирів (начальників) висувається обов'язкова вимога щодо їх законності. Наказ буде законним тільки в тому випадку, якщо він відданий відповідною особою в належному порядку й у межах її повноважень і за змістом не суперечить чинному законодавству та не пов'язаний із порушенням конституційних прав і свобод людини та громадянина [1]. До того ж накази мають відповідати раніше виданим розпорядчим документам і дорученням органів військового управління вищого рівня [2].

Детальний аналіз положень Конституції України дає підстави вважати, що виконання наказів командирів (начальників) є складовою частиною конституційного обов'язку громадян України щодо захисту Вітчизни, незалежності й територіальної цілісності України (ст.65 Конституції України) [3]. Відповідно до ст.11 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, військовослужбовці зобов'язані беззастережно виконувати накази командирів (начальників) [4]. За даними соціологічних досліджень, близько 70% військовослужбовців безумовно виконують усі накази командирів (начальників) [5]. Факти ж непокори та невиконання наказів виявлено стосовно понад 2 тисяч військовослужбовців [6, с. 165].

У разі невиконання або недбалого ставлення до виконання вимог наказів та інших керівних документів, що могло негативно вплинути чи вплинуло на стан боєздатності, бойової готовності підрозділу або військової частини, проводиться службове розслідування відповідно до Інструкції про порядок проведення службового розслідування у Збройних Силах України (затвердженої Наказом Міністра оборони України від 15.03.2004 р. № 82) [7]. Також військовослужбовець може підлягати кримінальній відповідальності за ст.ст.402 (непокора), 403 (невиконання наказу) Кримінального кодексу України [1] або адміністративній відповідальності за ст.172-10 (відмова від виконання наказу або інших законних вимог командира (начальника)) Кодексу України про адміністративні правопорушення [8].

Разом із тим у доктрині адміністративного права й доктрині кримінального права згадується принцип умовної обов'язковості (відносної покори) підлеглих військовослужбовців наказу командира (начальника), відповідно до якого в законодавстві України має бути встановлена межа обов'язку з виконання наказів (межа покори), вихід за яку об'єктивно впливатиме на юридичні наслідки виконання наказу [5]. Установлення цієї межі й викликає більшість дискусій серед юристів-практиків і вчених-правознавців.

За загальним правилом, установленим у ст.60 Конституції України, ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази. За віддання й виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність. ЗС України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їхній діяльності (ч.4 ст.17 Основного Закону України) [3]. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про Збройні Сили України», ніякі надзвичайні обставини, накази чи розпорядження командирів і начальників не можуть бути підставою для будь-яких незаконних дій щодо цивільного населення, його майна та навколишнього середовища. Органи військового управління забезпечують неухильне додержання вимог Конституції України стосовно того, що ЗС України не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів державної влади чи перешкоджання їхній діяльності [9]. Установлено, що підлеглий зобов'язаний беззастережно виконувати накази начальника, крім випадків віддання явно злочинного наказу (ст.30 Статуту внутрішньої служби ЗС України) [4].

Щодо міжнародного досвіду, то в ст.8 Статуту Нюрнберзького міжнародного трибуналу зазначено, що «факт, що підсудний діяв за розпорядженням уряду або наказу начальника, не звільняє його від відповідальності, але може бути пом'якшуючою обставиною при

призначенні покарання в разі відсутності практичного можливого морального вибору поведінки» [10]. Відповідно до рішення Європейського суду з прав людини у справі «К.-Н.В. проти Німеччини», звичайний солдат не повинен повністю і сліпо покладатися на накази, які явно порушують не тільки закон, а й права людини, визнані міжнародним правом [6].

Наразі військовослужбовці, згідно з Конституцією України, мають право захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань будь-якими не забороненими законом засобами. Зокрема, відповідно до ст.19 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», неправомірні рішення, дії (бездіяльність) органів військового управління та командирів (начальників) можуть бути оскаржені військовослужбовцями в порядку адміністративного або судового оскарження [11].

Згідно зі ст.110 Дисциплінарного статуту ЗС України, у разі незаконних рішень, дій (бездіяльності) командирів, порушення прав, законних інтересів і свобод військовослужбовців останні мають право надсилати письмові звернення або особисто звертатися до посадових осіб органів військового управління (до Міністра оборони України включно). Усі письмові звернення розглядаються й вирішуються у строк не більше одного місяця з часу їх отримання, лише тільки ті, що не потребують додаткового вивчення й перевірки, – невідкладно, але не пізніше п'ятнадцяти днів із часу їх надходження.

Досить важливим є те, що, відповідно до ст.111 Дисциплінарного статуту ЗС України, подання скарги військовослужбовцями не звільняє їх від виконання наказів командирів (начальників). При цьому мається на увазі виконання наказів командирів (начальників), законність яких піддається сумніву з боку військовослужбовця, а не явно злочинних.

Виходить, що нині за формальними ознаками підлягає кримінальній відповідальності за непокору особа, яка відмовилася виконувати незаконний, але при цьому не явно злочинний наказ.

Згідно зі ст.6 Дисциплінарного статуту ЗС України, у разі непокори чи опору підлеглого командир (начальник) зобов'язаний для відновлення порядку вжити всіх передбачених законами та військовими статутами заходів примусу аж до арешту винного і притягнення його до кримінальної відповідальності [12].

Може так статися, коли внаслідок відсутності адміністративної процедури здійснення військовослужбовцями свого права на відмову від виконання явно злочинного наказу особа, яка користується такою конституційною гарантією, проте яка, на думку командира, чинить непокору, одразу ж опиняється на гауптвахті.

Варто зазначити, що наразі організаційно-правові та адміністративно-процедурні засади здійснення військовослужбовцями ЗС України свого конституційного права на відмову від виконання явно злочинного наказу в Дисциплінарному статуті ЗС України і Статуті внутрішньої служби ЗС України висвітлено досить фрагментарно.

На нашу думку, необхідно створити адміністративну процедуру здійснення військовослужбовцями свого конституційного права на відмову від виконання явно злочинного наказу. Це сприятиме вирішенню питання стосовно законності наказу ще до його виконання без подальшого невинного притягнення військовослужбовця до кримінальної відповідальності.

Відмова від виконання незаконного наказу має набути форми письмової заяви військовослужбовця, в якій має бути зазначено таке: мотиви невиконання наказу командира (начальника) з посиланням на положення законодавства України; обставини, які дають підстави вважати наказ командира (начальника) незаконним, і докази, які їх підтверджують.

Також пропонуємо на рівні Генерального штабу ЗС України шляхом прийняття відповідного наказу визначити адміністративну процедуру оперативного розгляду звернень

військовослужбовців. З огляду на те, що деякі звернення можуть бути подані під час перебування військовослужбовця в бойовій обстановці й потребувати негайного вирішення, наявна необхідність закріпити розгляд і вирішення звернень військовослужбовців протягом розумних строків, але не більше трьох днів (в умовах бойової обстановки – не більше 24 годин).

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25. – Ст. 131.
2. Про затвердження Інструкції з діловодства в Збройних Силах України : Наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 16.09.2013 р. № 20 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mil.gov.ua/zvernennya-gromadyan/galuzevij-derzhavnij-arxiv/kerivni-dokumenti-z-arhivnoi-spravi-ta-dilovodstva-u-zbrojnih-silah-ukraini.html>.
3. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Офіційний вісник України. – 2010. – № 72/1. – С. 15. – Ст. 2598.
4. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 р. № 548-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22. – Ст. 194.
5. Полякова О.С. Особливості адміністративно-правового регулювання відповідальності військовослужбовців при здійсненні ними своєї службової діяльності / О.С. Полякова // Право і безпека. – 2010. – № 4 (36). – С. 105-111.
6. Ткаченко О.Г. Адміністративна відповідальність військовослужбовців за військові правопорушення / О.Г. Ткаченко, В.С. Олійник, С.В. Клименко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Вип. 3. – Том 2. – С. 164-167.
7. Про затвердження Інструкції про порядок проведення службового розслідування у Збройних Силах України : Наказ Міністра оборони України від 15.03.2004 р. № 82 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0385-04>.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
9. Про Збройні Сили України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>.
10. Покрещук О. Межі покори одержаному наказу в умовах військової служби / О. Покрещук, С. Фурса // Право України. – 2000. – № 3. – С. 87-91.
11. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2011-12>.
12. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 р. № 551-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/551-14>.

REFERENCES

1. The Criminal Code of Ukraine on April 4, 2001 № 2341-III, *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2001, no. 25, art. 131.
2. “On approval the records management Instruction of the Armed Forces of Ukraine” : Order of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine on September 16, 2013 № 20, available at : <http://www.mil.gov.ua/zvernennya-gromadyan/galuzevij-derzhavnij-arxiv/kerivni->

- dokumenti-z-arhivnoi-spravi-ta-dilovodstva-u-zbrojnih-silah-ukraini.html (access March 29, 2016).
3. The Constitution of Ukraine on August 28, 1996 № 254к/96-ВР, *Ofitsiyniy visnik Ukrainy*, 2010, no. 72/1, art. 2598.
 4. “On the Regulations of the Internal Service of the Armed Forces of Ukraine” : Law of Ukraine on March 24, 1999 № 548-XIV, *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 1999, no. 22, art. 194.
 5. Polyakova, O.S. (2010), “Features of legal regulation of administrative responsibility of military personnel in the performance of their official duties”, *Pravo i bezpeka*, no. 4 (36), pp. 105–111.
 6. Tkachenko, O.G., Oleynik, V.S. and Klimenko, S.V. (2015), “Administrative responsibility of military personnel for military offenses”, *Scientific Bulletin of Kherson State University*, vol. 3, Vol. 2, pp. 164-167.
 7. “On approval Instruction of internal investigation of the Armed Forces of Ukraine” : Order of the Minister of Defense of Ukraine on March 15, 2004 № 82, available at : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0385-04> (access March 29, 2016).
 8. The Code on Administrative Offences of Ukraine on December 7, 1984 № 8073-X, available at : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (access March 29, 2016).
 9. “On the Armed Forces of Ukraine” : Law of Ukraine on December 6, 1991 № 1934-XII, available at : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1934-12> (access March 29, 2016).
 10. Pokreschuk, O. and Fursa, S. (2000), “The limits of obedience to the order obtained under conditions of military service”, *Law of Ukraine*, no. 3, pp. 87-91.
 11. “On Social and Legal Protection of Military Men and Members of Their Families” Law of Ukraine on December 20, 1991 № 2011-XII, available at : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2011-12> (access March 29, 2016).
 12. “On the Disciplinary Regulations of the Armed Forces of Ukraine” Law of Ukraine on March 24, 1999 № 2011-XII, available at : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/551-14> (access March 29, 2016).

УДК 342.95

ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ НАПРЯМІВ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ ЯК ПРЕДМЕТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Анпілогов О.В., к.ю.н., докторант

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
вул. Пушкінська, 77, м. Харків, Україна
ryabchenkojurij@ukr.net*

У статті обґрунтовано основні напрями розвитку регіону на засадах методології науки адміністративного права та теорії управління. Такими напрямками виділено насамперед організацію територіального та галузевого управління регіоном, забезпечення законності та правопорядку в регіоні. Доведено, що формування ефективного регіонального управління неможливе без вирішення конституційної проблеми територіальної організації публічної влади.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, розвиток регіону, територіальна організація, управління, регіон.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ОСНОВНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ РАЗВИТИЯ РЕГИОНА КАК ПРЕДМЕТА АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Анпилогов О.В.

*Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, ул. Пушкинская, 77, г. Харьков, Украина
ryabchenkojurij@ukr.net*

В статье обоснованы основные направления развития региона на основе методологии науки административного права и теории управления. Такими направлениями выделены прежде всего организация территориального и отраслевого управления регионом, обеспечение законности и правопорядка в регионе. Доказано, что формирование эффективного регионального управления невозможно без решения конституционной проблемы территориальной организации публичной власти.

Ключевые слова: административно-правовое регулирование, развитие региона, территориальная организация, управление, регион.

DETERMINATION OF MAIN DIRECTIONS OF REGION DEVELOPMENT AS ADMINISTRATIVE-LAW REGULATION OBJECT

Anpilohov O.V.

*Yaroslav Mudryi National Law University, str. Pushkinska, 77, Kharkiv, Ukraine
ryabchenkojurij@ukr.net*

Formation of scientific approach to the determination of main directions of regional development is carried out taking into account historical experience of the search for optimal model of regional management, political, economic and legal factors, which influence on the determination of such a model.

Characteristic of main tendencies of regional development as a subject of administrative legal regulation should lean on distinguishing of administrative and legal relations in the stated field. It should be noted about the studying of problem to determine regional development in terms not only of administrative law, but also theory of management, public administration, which is evidence of wide nature of methodological apparatus that is implemented in solving of appropriate problematic issues. Therefore the key is the choosing of such an apparatus.

Taking into account the statement made by N.S. Nei about differences in the use of system approach in the management theory and administrative law science, it can be claimed about: managerial character of administrative and legal relations, which become apparent within limits of certain field of law – administrative law; regulation of management activity by rules of administrative law, belonging of appropriate relations to administrative legal. From the other point of view an interaction of management theory and constitutional law or other branch juridical sciences can be foreseen, but specifics of appropriate science and legal relations determines the specifics of management up to naming it by other term – for example, regulation, influence, etc.

Management can be considered as a characteristic of system, within limits of which rules of administrative law are adjusted. And at the same time public administration starts to be considered as a public legal phenomenon, which content consists of administrative legal relations.

Given the above, it should be noted the emphasizing of managerial relations that concern to regional development and are the object of administrative legal regulation. Such relations cover separate directions of regional development and can be considered as subsystems of public administration, which are directly related to the state development or predetermined by necessity of its providing. At the same time it should be noticed that relations in the field of organization of territorial and branch regional management, law-enforcement sphere should undergo system changes since they will influence on socio-economic, financial and other living environments of a region. It should be noted that problem of improvement of regional management is a part of constitutional problem of formation of effective territorial unit of public authority, which supposes working-out of constitutional model of local government, solving of the problem of correlation and optimization of interrelations between territorial executive authorities (first of all – local public administrations) and local government authorities.

Among directions of regional development as a subject of administrative legal regulation it is appropriate to distinguish two of them: forming of effective territorial and branch management, and law enforcement in the region. Forming of effective regional management is impossible without solving of problem of territorial organization of public administration, which is constitutional. Tendency to improve law enforcement sphere in terms of regional development pertains to formation of acting guarantees of

enforcement of right and liberties of a person and citizen. These guarantees are: administrative activity of law enforcement authorities, court administrative jurisdiction, and state control by local state administrations. The first two of listed guarantees are nationwide, however, organizational questions of their realization are solving at the territorial level.

Key words: administrative-law regulation, regional development, territorial organization, management, region.

Ефективне управління розвитком регіону є ключовою умовою гарантування розбудови України як незалежної, соціальної, правової держави. Від часів утворення на теренах Радянського Союзу незалежних держав в Україні постійно здійснювався пошук оптимальної моделі регіонального управління, починаючи з політичної складової цієї проблеми і завершуючи проблемами підвищення рівня життєдіяльності населення певної адміністративно-територіальної одиниці. Вказане означає системність проблеми регіонального управління, її постійну динаміку, зважаючи на величезну кількість чинників впливу – внутрішніх і зовнішніх. Говорячи про побудову системи регіонального управління, слід враховувати вплив на неї таких чинників, як державна політика організаційних перетворень у частині, що стосується врахування оптимального співвідношення централізації та децентралізації; трансформація структури системи господарювання в регіоні; забезпечення необхідного рівня життєдіяльності населення в регіоні та вирішення пов'язаних із цим проблем енергетичної, екологічної, громадської та інших видів безпеки. За таких умов формування наукового підходу щодо визначення основних напрямів розвитку регіону є основою моделі такого розвитку, спираючись на яку доцільно визначати компетенцію суб'єктів адміністративно-правового регулювання.

У наукових дослідженнях проблема регіонального управління аналізувалась вченими, які працювали переважно у галузі державного управління: це О.М. Барбаков, Т.М. Безверхнюк, М.А. Будник, В.Є. Воротін, Я.А. Жаліло, О.Б. Коротич та інші. Звернення до наукового доробку юридичних наук дає змогу виділити фундаментальні роботи В.Б. Авер'янова, Н.Р. Нижник, В.В. Цветкова та інших. Серед наукових досліджень привертають увагу аналітичні роботи В.А. Дерезь, М.М. Добкіна, І.Б. Коліушка, Р.А. Колишко та ін. Разом із тим у наукових дослідженнях з адміністративного права проблема визначення основних тенденцій розвитку регіону ще не була предметом аналізу. Необхідність дослідження зазначеної проблеми з позицій науки адміністративного права дає можливість врахувати адміністративно-правову природу та організаційний зміст правовідносин у сфері управління розвитком регіону, створюючи таким чином нормативну основу подальших якісних трансформацій системи управління.

Мета статті полягає в опрацюванні конкретних науково обґрунтованих положень щодо основних напрямів розвитку регіону на засадах застосування методології науки адміністративного права та теорії управління.

Характеристика основних тенденцій розвитку регіону як предмету адміністративно-правового регулювання має спиратися на виділення адміністративно-правових відносин у вказаній сфері. Саме такий підхід обумовлений упорядкованим, управлінським змістом адміністративно-правового регулювання, а ознака «управлінський» свідчить про оптимальне поєднання імперативних і диспозитивних методів адміністративно-правового впливу на відносини у сфері регіонального розвитку. Така оптимальність забезпечує, у свою чергу, баланс між різними важелями управлінської діяльності, у тому числі враховуючи її суб'єктну складову – територіальні органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування.

Принагідно за таким підходом може виникати питання про співвідношення методології адміністративного права та теорії управління, оскільки, вказуючи про управлінський зміст адміністративно-правового регулювання, можна зазначити про тонку межу між вказаними галузями наукових знань. Проблема співвідношення методології адміністративного права та теорії управління не є суто теоретичною, адже висновки відповідного аналізу складатимуть основу формування наукового підходу щодо характеристики основних тенденцій розвитку

регіону як предмету адміністративно-правового регулювання. На підтримку зазначеної тези слід вказати про те, що проблематика регіонального управління вивчається і в межах науки державного управління, економіки, політології. Зокрема, слід вказати на роботи, виконані на рівні монографій і присвячені проблемі державного управління регіональним розвитком (В.Є. Воротін, Я.А. Жаліло та інші), політиці регіонального розвитку (С.А. Романюк та інші), вдосконаленню організації діяльності місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування в певному напрямі, наприклад щодо надання муніципальних послуг (О.Г. Панова та інші).

Наукова думка з приводу співвідношення адміністративного права та теорії управління, адміністративного права та державного управління в дослідженнях українських вчених презентована роботами В.Б. Авер'янова, Н.С. Нея, О.І. Харитонові. Дотичними до виділеної проблематики є наукові роботи Ю.П. Битяка, Є.В. Курінного, присвячені проблемі визначення предмета й об'єкта адміністративного права. Серед останніх наукових робіт (тих, які виконані протягом останніх п'яти років) можна назвати публікації А.О. Селіванова, Є.Б. Кубка, В.М. Гаращука, В.К. Колпакова.

Здобутки вчених, безумовно, свідчать про тенденції новелізації доктрини адміністративного права, усталеність яких залежить від багатьох чинників соціального, правового, політичного, економічного та іншого характеру. Не випадково у ґрунтовному п'ятитомному виданні «Правова доктрина України», том другий якого присвячений публічно-правові доктрині, а окремий підрозділ присвячений науці адміністративного права України, а саме поняттю, предмету, методології дослідження (адміністративних) правовідносин (Ю.П. Битяк) [1, с. 161-187].

Повертаючись до порівняльного аспекту методології теорії управління та науки адміністративного права в монографії Н.С. Нея [2], знаходимо чіткі положення про їх відмінність, серед яких доречно звернути увагу на відповідні положення щодо системного підходу. Саме ці положення обрані як такі, що найбільш яскраво свідчать про відмінності на методологічному рівні, адже системний підхід є методологічною основою переважної більшості напрямів наукової розвідки.

Так, ще в 1974 році М.С. Каган обґрунтовував застосування системного підходу до вивчення суспільних явищ як найбільш прийняттого, коли дослідженню підлягають найбільш складні типи систем – складно динамічні, самокеровані тощо, – які являють собою найбільш високі рівні організованості буття, насамперед біологічний і соціальний [3, с. 16]. У такому контексті регіони можна і потрібно розглядати як системи, що складаються з біологічного та соціального рівнів і уособлюють у собі людину – члена соціальної спільноти, що проживає на території регіону, власне соціальну спільноту, а також необхідні комунікації, ресурси, технології та рівень їх достатності, якості для забезпечення функціонування економіки та життєдіяльності населення.

Н.С. Нея, виділяючи відмінності у використанні системного підходу в теорії управління та науці адміністративного права, зазначав таке. Теорія управління використовує системний метод для розкриття сутності управлінського аспекту дії права через розуміння сутності управління як системного явища, а управлінських закономірностей – як закономірностей функціонування певної системи управління. Наука адміністративного права використовує системний підхід задля дослідження явищ правової дійсності в межах окремої галузі права. У теорії управління застосування системного підходу окремою галуззю не обмежується, але досліджуються статичні та динамічні аспекти управлінської під функції права [2, с. 173-174].

Логічним висновком із наведеного положення Н.С. Нея можуть бути декілька тез щодо співвідношення управління та адміністративного права. По-перше, цілком доречно вказувати на управлінський характер адміністративно-правових відносин, що проявляються в межах певної галузі права – адміністративного права. По-друге, можна вказувати на управлінську діяльність, яка регулюється нормами адміністративного права, а відповідні відносини

належать до адміністративно-правових. Такі висновки здійснені на основі визнання суто галузевих меж застосування системного підходу в науці адміністративного права.

З іншого боку, визнання Н.С. Неєм полігалузевого характеру теорії управління визначає доречність звернення до того його теоретичного положення, де вчений підкреслює наявність взаємодії теорії управління з іншими галузевими юридичними науками, а не лише з адміністративним правом [2, с. 175]. За таких умов можна передбачити взаємодію теорії управління із конституційним правом чи іншими галузевими юридичними науками, проте специфіка відповідної науки та правовідносин визначає специфіку управління аж до позначення його іншим терміном – наприклад, «регулювання», «вплив» тощо.

Зрозуміло, що ці положення можуть бути сприйняті неоднозначно. Водночас їх презентація означає наявність значного потенціалу розвитку наукових знань щодо управління як теорії, змісту правовідносин, певної діяльності та правового явища.

Звертаючись до положень адміністративного права зарубіжних країн щодо сутності термінів «державне управління», «адміністративне право», слід виділити думку вчених відносно відсутності єдиного критерію співвідношення зазначених термінів. У цьому контексті виділяються декілька точок зору. Передусім вказано про підхід, за яким ці терміни розмежовуються, адже у виконавчій владі, як і в апараті держави в цілому є інститути політичного характеру, діяльність яких регламентується нормами конституційного права. Адміністративна діяльність має вторинне значення відносно виконавчої влади і реалізує приписи законів і актів органів виконавчої влади (наприклад, Італія, Іспанія, Велика Британія). За іншим підходом виконавча й адміністративна влади вважаються синонімами. Така традиція існує у Франції, де терміни «публічна влада», «адміністративні органи» використовуються як однопорядкові з поняттям «виконавча влада» [4, с. 15-16].

Наведені теоретичні положення тільки підкреслюють складність проблеми визначення сутності управління, обґрунтування доцільності використання термінів «державне управління» чи «публічне управління». Разом із тим формування наукового підходу до сутності управління щодо вирішення проблеми регіонального розвитку має спиратись на положення насамперед вітчизняної доктрини адміністративного права, а застосування порівняльно-правового аспекту під час здійснення наукового аналізу доводить залежність відповідних теоретично-правових положень від історичного розвитку держави та генезису відповідної правової доктрини.

Тож, звертаючись до положень вітчизняної адміністративно-правової доктрини з метою обґрунтування належного підходу до визначення та характеристики основних тенденцій розвитку регіону як предмету адміністративно-правового регулювання, слід вказати наступне.

Доктриною доведено, що адміністративне право є фундаментальною галуззю публічного права України, яке пов'язане із врегулюванням відносин в умовах постійного розвитку управлінських систем, функцій, зі зміною завдань і змісту державного управління. Адміністративне право регулює відносини, що забезпечують загальні публічні інтереси суспільства, і насамперед відносини забезпечення (гарантування) прав людини згідно з вимогами ст. 3 Конституції України [1, с. 162-163]. На підставі цього можна відзначити ще одне значення управління – як ознаки системи, відносини в межах якої урегульовані адміністративно-правовими нормами. Державне ж управління при цьому визнається публічно-правовим явищем, адміністративно-правові відносини в межах якого складають його зміст.

Екстраполюючи ці загальні теоретичні положення на предмет наукового аналізу, необхідно зазначити про виділення відносин управлінського характеру, які стосуються регіонального розвитку і є предметом адміністративно-правового регулювання. Такі відносини охоплюють окремі напрями регіонального розвитку і можуть розглядатись як підсистеми державного

управління, які безпосередньо пов'язані з розвитком держави або обумовлені необхідністю його забезпечення. При цьому слід зауважити, що відносини у сфері організації територіального та галузевого управління регіоном, правоохоронній сфері мають зазнавати найбільш системних перетворень, оскільки впливатимуть на соціально-економічну, фінансову та інші сфери життєдіяльності регіону. Під правоохоронною сферою, враховуючи визначення предмету адміністративного права, мається на увазі забезпечення реалізації та охорона прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб. Враховуючи вказане, слід зазначити, що проблема вдосконалення управління регіоном є складовою частиною конституційної проблеми формування ефективної територіальної організації публічної влади, що передбачає опрацювання конституційної моделі місцевого самоврядування, вирішення проблеми співвідношення та оптимізації взаємовідносин між територіальними органами виконавчої влади (насамперед між місцевими державними адміністраціями) та органами місцевого самоврядування.

Серед напрямів розвитку регіону як предмету адміністративно-правового регулювання доцільно виділити два: формування ефективного територіального та галузевого управління, а також забезпечення законності та правопорядку у регіоні. Формування ефективного регіонального управління неможливе без вирішення проблеми територіальної організації публічної влади, яка є конституційною. Тенденція вдосконалення правоохоронної сфери у межах розвитку регіону стосується формування дієвих гарантій реалізації та охорони прав і свобод людини та громадянина. Такими гарантіями є адміністративна діяльність правоохоронних органів, судова адміністративна юрисдикція, державний контроль, здійснюваний місцевими державними адміністраціями. Перші дві з перелічених гарантій є загальнодержавними, проте організаційні питання їх реалізації вирішуються на територіальному рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Правова доктрина України : у 5 т. / [Ю.П. Битяк, Ю.Г. Барабаш, М.П. Кучерявенко та ін.] ; за заг. ред. Ю.П. Битяка –Т. 2 : Публічно-правова доктрина України. – Х. : Право, 2013. – 864 с.
2. Ней Н.С. Місце теорії управління в правознавстві : [монографія] / Н.С. Ней. – Чернівці : Рута, 2007. – 244 с.
3. Каган М.С. Избранные труды : в 7 т. / М.С. Каган. –Т. 2 : Теоретические проблемы философии. – СПб. : ИД «Петрополис», 2006. – 600 с.
4. Административное право зарубежных стран : [учебник для студ. вузов, обуч. по спец. «Юриспруденция»] / [В.Я. Кикоть и др.] ; под ред. В.Я. Кикотя, Г.А. Василевича, Н.В. Румянцева. – М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2014. – 431 с.

REFERENCES

1. Bityak, Yu.P., Barabash, Yu.G., Kucheryavenko, M.P. et al. (2013), *Pravova doktryna Ukrainy : u 5 t.* [Правова доктрина України : у 5 т.], Vol. 2 : *Publichno-pravova doktryna Ukrainy* [Публічно-правова доктрина України], Pravo, Kharkiv, Ukraine.
2. Ney, N.S. (2007), *Mistse teoriyi upravlinnya v pravoznavstvi : monohrafiya* [Місце теорії управління в правознавстві : монографія], Ruta, Tchernivtsi, Ukraine.
3. Kahan, M.S. (2006), *Izbrannye trudy : v VII t.* [Избранные труды : в VII т.], vol. II : *Teoreticheskie problemy filosofii* [Теоретические проблемы философии], ID «Petropolis», Saint Petersburg, Russia.
4. Kikot, V.Ya., Vasilevich, G.A., Rummyantsev, N.V. et al. (2014), *Administrativnoe pravo zarubezhnykh stran : uchebnik dlya studentov vuzov, obuchayushchikhsya po spetsialnosti «Yurisprudentsiya»* [Административное право зарубежных стран : учебник для

студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция»], YuNITI-DANA : Zakon i pravo YuNITI-DANA, Moscow, Russia.

УДК 342.9

КОНТРОЛЬ І НАГЛЯД У СФЕРІ ЛОТЕРЕЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: СПВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

Лиськов М.О., к.ю.н., докторант

*Національна академія внутрішніх справ, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
demidenkov@ukr.net*

У статті наведено поняття, ознаки та особливості контролю й нагляду у сфері лотерейної діяльності. Визначено коло суб'єктів, які здійснюють контроль у сфері лотерейної діяльності. Виокремлено види контролю щодо випуску і проведення державних лотерей в Україні.
Ключові слова: лотерея, лотерейна діяльність, провадження щодо випуску та проведення лотерей, контроль, нагляд, публічна адміністрація.

КОНТРОЛЬ И НАДЗОР В СФЕРЕ ЛОТЕРЕЙНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: СООТНОШЕНИЕ ПОНЯТИЙ

Лыськов М.А.

*Национальная академия внутренних дел, пл. Соломенская, 1, г. Киев, Украина
demidenkov@ukr.net*

В статье приведены понятия, признаки и особенности контроля и надзора в сфере лотерейной деятельности. Определен круг субъектов, которые осуществляют контроль в сфере лотерейной деятельности. Выделены виды контроля по выпуску и проведению государственных лотерей в Украине.
Ключевые слова: лотерея, лотерейная деятельность, производство по выпуску и проведению лотерей, контроль, надзор, публичная администрация.

CONTROL AND SUPERVISION OF LOTTERY ACTIVITY: RELATIONS BETWEEN THE CONCEPTS

Lyskov M.O.

*National academy of internal affairs of Ukraine, sq. Solomianska, 1, Kyiv, Ukraine
demidenkov@ukr.net*

In this research papers concepts, features and control features in lottery activities and oversight of lottery activity are presented. The circle of entities that control the field of lottery activity is determined. Control in the field of lottery business – a systematic, specific activities of the public administrations and their officials, using specific forms and methods, which allows for rapid intervention in economic activities of lottery business, the application of measures to prevent and eliminate violations of legislation, identifying the causes and conditions that contributed to the violation of the law and, if necessary, the use of administrative coercion.

Control in the field of lottery activities carried out in several ways: 1) compliance with the license conditions of the business of issuing and lotteries; 2) on-playing awards during the draw; 3) the serviceability of raffled devices and means of removal, storage, input and output information associated with the movement of money and lottery tickets from unauthorized access by third parties; 4) control in real time on electronic lotteries; 5) compliance by the operators of lotteries current legislation of Ukraine lottery.

Allocated species for production control and state lotteries in Ukraine. It is determined that the control and supervision relate to each other as family and species, while it is terminology wrong to equate these concepts and declare them in legal acts as control (supervision). Supervision is a derivative component of inherent specific features, which include: verification of compliance with license conditions, issue of special regulations and holding of state lottery; organizational unsubordination of supervising authority.

Control in the lottery sphere exercise: 1) organs of general competence (Parliament of Ukraine, President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, local state administrations and local self-government) and 2) organs of special competence (Ministry of Finance of Ukraine, the State Treasury Service of Ukraine, State Fiscal Service of Ukraine, the State regulatory Service of Ukraine, State Service for financial monitoring of Ukraine).

Key words: lottery, lottery activities, production for the issue and holding of lotteries, control, supervision, public administration.

Сфера лотерейної діяльності сьогодні є сформованою, сталою та успішною нішею економіки країни. При цьому останнє десятиріччя лотерейний ринок показував стійку тенденцію до постійного зростання. Лотереї в Україні є вагомим джерелом наповнення державного бюджету й фінансування найбільш гострих потреб держави.

Метою статті є розкриття сутності контролю та нагляду у сфері лотерейної діяльності, а також розрізнення змісту цих правових категорій.

У юридичній довідниковій літературі зміст поняття «контроль» розглядається по-різному.

В.В. Цветков під контролем пропонує розуміти перевірку виконання прийнятих рішень чи обов'язків, покладених державою й суспільством на підприємства, установи, організації, посадових осіб і громадян, дотримання правових і соціальних норм, ліквідацію відхилень від заданих програм діяльності й нормативних вимог [1, с. 44].

Серед учених-адміністративістів також немає погодженості щодо змісту терміну «контроль». Ю.П. Битяк, В. Зуй і С.В. Ківалов акцентують увагу на контролі як засобі виконання завдань у державному управлінні, як функції управління [2, с. 144], З.С. Гладун – на різновиді діяльності, елементі системи державного управління, функції держави [3, с. 178], В.М. Гаращук – формі реалізації повноважень державних органів або ж засобі в механізмі стримувань і противаг у діяльності державних органів і функціях громадянського суспільства [4, с. 8], О.П. Полінець – сукупності дій, які суб'єкти контролю вживають стосовно підконтрольних об'єктів для досягнення цілей контролю з метою запобігання стагнації та руйнуванню системи державних функцій під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників [5].

Законодавець робить неодноразові спроби навести визначення терміна «контроль». Так, у Законі України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», який було прийнято 07 квітня 2007 року, визначено, що «державний нагляд (контроль) – діяльність уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, органів місцевого самоврядування, інших органів в межах повноважень, передбачених законом, щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства суб'єктами господарювання та забезпечення інтересів суспільства, зокрема належної якості продукції, робіт та послуг, прийняттого рівня небезпеки для населення, навколишнього природного середовища» [6]. Наведена дефініція має недоліки, пов'язані з ототожненням термінів «контроль» і «нагляд», водночас у зазначеному понятті звужено коло суб'єктів, що здійснюють як нагляд, так і контроль.

У Законі України «Про захист економічної конкуренції» контроль визначається як вирішальний вплив однієї чи декількох пов'язаних юридичних і/або фізичних осіб на господарську діяльність суб'єкта господарювання чи його частини, який здійснюється безпосередньо або через інших осіб, зокрема, завдяки праву володіння чи користування всіма активами чи їх значною частиною; праву, яке забезпечує вирішальний вплив на формування складу, результати голосування та рішення органів управління суб'єкта господарювання; укладенню договорів і контрактів, що надають можливість визначати умови господарської діяльності, давати обов'язкові до виконання вказівки або виконувати функції органу управління суб'єкта господарювання; заміщенню посади керівника, заступника керівника спостережної ради, правління, іншого наглядового чи виконавчого органу суб'єкта господарювання особою, яка вже обіймає одну чи кілька із зазначених посад в інших

суб'єктах господарювання; обійманню більше половини посад членів спостережної ради, правління, інших наглядових чи виконавчих органів суб'єкта господарювання особами, які вже обіймають одну чи кілька із зазначених посад в іншому суб'єкті господарювання. Пов'язаними особами є юридичні та/або фізичні особи, які спільно чи узгоджено здійснюють господарську діяльність, у тому числі спільно або узгоджено чинять вплив на господарську діяльність суб'єкта господарювання. Зокрема, пов'язаними фізичними особами вважаються такі, які є подружжям, батьками та дітьми, братами й (або) сестрами.

Е.А. Кочерина висловлює думку про те, що контроль становить системне багатопланове явище, і його варто розглядати в трьох основних аспектах: 1) контроль як системна й конструктивна діяльність керівників, органів управління, одна з основних управлінських функцій, тобто контроль як діяльність; 2) контроль як завершальна стадія процесу управління, серцевиною якої є механізм зворотного зв'язку; 3) контроль як невід'ємна складова процесу прийняття й реалізації управлінських рішень, що безупинно бере участь у цьому процесі від його початку до його завершення [7, с. 53].

Контроль є складовою частиною публічного управління та невід'ємною функцією публічної адміністрації. Публічна адміністрація під час виконання покладених на неї обов'язків щодо здійснення контролю широко користується наданими їй владними повноваженнями. Ці контролюючі суб'єкти керують діяльністю підконтрольних їм ланок управління, контролюють виконання поставлених завдань, перевіряють виконання рішень вищих органів.

Отже, можна зробити висновок, що в юридичній словниковій літературі існує доволі широке коло поглядів і підходів до визначення терміна «контроль», що можна пояснити різним баченням сутності контролю, ознак та особливостей контрольної діяльності, а також контролюючих суб'єктів. У свою чергу, в чинному законодавстві України також існує розмаїття визначень контролю, що зумовлено специфікою тої чи іншої сфери. При цьому таке розмаїття аж ніяк не свідчить про якість матеріального масиву, оскільки, незважаючи на особливості окремих сфер, сутність контролю не повинна втрачатись. Саме тому вважаємо, що контроль як правове явище має багатогранний і комплексний характер, тому єдиного загальноприйнятого визначення контролю не існує.

Отже, в загальному вигляді під *контролем*, на нашу думку, потрібно розуміти перевірку підконтрольного об'єкта на предмет дотримання встановлених законодавством норм і правил, яка здійснюється уповноваженим суб'єктом публічної адміністрації з метою виявлення допущених відхилень і порушень, які були зроблені підконтрольним об'єктом.

Видовим елементом контролю є державний контроль. Державний контроль є об'ємним правовим явищем, яке може здійснюватися різними суб'єктами сфери публічного управління. Так, залежно від суб'єкта (що здійснює контроль) у системі державного управління виділяють такі види контролю: 1) контроль з боку органів законодавчої влади (парламентський контроль); 2) контроль з боку Президента України та його апарату (президентський контроль); 3) контроль з боку Кабінету Міністрів України (урядовий контроль); 4) контроль з боку центральних органів виконавчої влади; 5) контроль з боку місцевих органів виконавчої влади; 6) контроль з боку органів судової влади; 7) контроль з боку органів місцевого самоврядування; 8) контроль з боку громадськості (громадський контроль) [8, с. 525].

Отже, на нашу думку, *контроль у сфері лотерейної діяльності* – це систематична, специфічна діяльність органів публічної адміністрації та їхніх посадових осіб із використанням специфічних форм і методів, яка передбачає можливість оперативного втручання в діяльність суб'єктів господарювання лотерейної діяльності, застосування заходів щодо запобігання та усунення порушень законодавства, виявлення причин і умов, які сприяли порушенням правових норм, у разі необхідності застосування заходів адміністративного примусу.

Треба відзначити, що у сфері лотерейної діяльності на публічні органи покладено досить велику кількість контрольних функцій. Розглянемо їх і проаналізуємо.

Статтею 13 Закону України «Про державні лотереї в Україні» визначено, що державний нагляд (контроль) у сфері лотерейної діяльності здійснюється уповноваженим органом державного нагляду (контролю) за проведенням лотерей в Україні – Міністерством фінансів України – і Державною регуляторною службою України.

Цією нормою визначено, що планові перевірки операторів державних лотерей проводяться не частіше одного разу на 24 місяці.

Водночас варто акцентувати увагу на суперечності цієї норми положенням Наказу Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва й Міністерства фінансів України, яким затверджено Порядок контролю за додержанням ліцензійних умов провадження господарської діяльності з випуску та проведення лотерей, де передбачено, що планові перевірки додержання оператором Ліцензійних умов проводяться Міністерством фінансів України та/або за його дорученням фінансовими управліннями місцевих державних адміністрацій; Державним комітетом України з питань регуляторної політики та підприємництва і його територіальними органами не частіше ніж один раз на рік згідно з річними планами перевірок, затвердженими, відповідно, наказами Міністерства фінансів України й Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва. У річному плані перевірок, затвердженому наказом Міністерства фінансів України, визначено перелік перевірок, на проведення яких уповноважено фінансові управління місцевих державних адміністрацій.

Отже, норми Закону України «Про державні лотереї в Україні» суперечать нормам Порядку контролю за додержанням ліцензійних умов провадження господарської діяльності з випуску та проведення лотерей, що, на нашу думку, є недопустимим фактом і сприяє двоякому трактуванню законодавчої норми. Саме тому вважаємо за необхідне усунути розбіжність нормативно-правових актів щодо регулювання одного й того самого питання.

Так, п.2 ч.1 ст.5 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» передбачено, що протягом одного року проведення більше як одного планового заходу державного нагляду (контролю) щодо одного суб'єкта господарювання не допускається. Критерії, за якими оцінюється ступінь ризику від здійснення господарської діяльності й періодичність проведення планових заходів, затверджуються Кабінетом Міністрів України за поданням органу державного нагляду (контролю). Водночас Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від господарської діяльності з випуску та проведення лотерей і визначається періодичність здійснення планових заходів державного нагляду (контролю)» від 02 квітня 2009 р. № 303 чітко визначено, що планові заходи державного нагляду (контролю) за діяльністю суб'єктів господарювання проводяться з такою періодичністю: з високим ступенем ризику - не частіше ніж один раз на два роки; із середнім ступенем ризику - не частіше ніж один раз на три роки; з незначним ступенем ризику - не частіше ніж один раз на п'ять років.

Отже, вважаємо за необхідне внести зміни до *ст. 13 Закону України «Про державні лотереї в Україні» та Наказу Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва й Міністерства фінансів України, яким затверджено Порядок контролю за додержанням ліцензійних умов провадження господарської діяльності з випуску та проведення лотерей*, і визначити, що «планові перевірки операторів державних лотерей залежно від ступеня ризику діяльності суб'єкта господарювання проводяться не частіше ніж один раз на 24 місяці й не рідше ніж один раз на п'ять років».

Позапланові перевірки операторів державних лотерей проводяться виключно з таких підстав:

- 1) оператором державних лотерей не подано в установлений строк звітність до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну фінансову політику, політику у сфері випуску й проведення лотерей, якщо її подання передбачено цим Законом;
- 2) виявлено недостовірність даних, що містяться у звітності, поданій оператором державних лотерей, якщо оператор державних лотерей не надасть пояснення та їх документальні підтвердження на обов'язковий письмовий запит центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну фінансову політику, політику у сфері випуску й проведення лотерей, протягом тридцяти робочих днів із дня отримання запиту;
- 3) оператор державних лотерей подав у встановленому ліцензійними умовами порядку скаргу про порушення законодавства посадовими особами центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну фінансову політику, політику у сфері випуску й проведення лотерей, під час проведення планової чи позапланової перевірки, в якій вимагає повного або часткового скасування результатів відповідної перевірки;
- 4) у разі виникнення потреби в перевірці відомостей, отриманих від гравця, якщо оператор державних лотерей не надасть пояснення та їх документальні підтвердження на обов'язковий письмовий запит центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну фінансову політику, політику у сфері випуску й проведення лотерей, протягом тридцяти робочих днів із дня отримання запиту.

Разом із тим варто зазначити, що, відповідно до ч.2 ст.13 цього Закону, контроль (нагляд) у формі проведення планових і позапланових перевірок здійснюється лише щодо операторів лотерей. При цьому положеннями цього акта не визначено, що контролю (нагляду) підлягають не лише оператори, а й розповсюджувачі державних лотерей. Так, наприклад, п.4.3.8. Наказу Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва й Міністерства фінансів України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з випуску та проведення лотерей і Порядку контролю за додержанням Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з випуску та проведення лотерей» визначено, що контролю за додержанням вимог нормативно-правових актів, які регламентують випуск і проведення лотерей, підлягають і розповсюджувачі державних лотерей, а процедура контролю (нагляду) за їхньою діяльністю здійснюється в порядку проведення контролю за додержанням оператором Ліцензійних умов, передбаченому відповідним нормативно-правовим актом.

Саме тому вважаємо за необхідне привести норми спеціального нормативно-правового акта у сфері лотерейної діяльності – Закону України «Про державні лотереї в Україні» – і норми уточнювального спеціального нормативно-правового акта – Наказу Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва й Міністерства фінансів України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з випуску та проведення лотерей і Порядку контролю за додержанням Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з випуску та проведення лотерей» – у відповідність.

Контроль у сфері лотерейної діяльності здійснюється в декількох напрямках: 1) за додержанням ліцензійних умов провадження господарської діяльності з випуску та проведення лотерей; 2) за розігруванням призів під час проведення розіграшу; 3) за справністю розігравальних пристроїв і засобів зняття, зберігання, вводу й виводу інформації, пов'язаної з рухом коштів і лотерейних білетів, від несанкціонованого доступу третіх осіб; 4) здійснення контролю в режимі реального часу за електронною системою проведення лотерей; 5) за дотриманням операторами лотерей чинного законодавства України про лотереї.

Окремо варто звернути увагу на помилковість підходу законодавця до визначення правової дефініції «контроль» із його свідомим ототожненням із дефініцією «нагляд». Наприклад,

контрольні дії таких органів, як Міністерство фінансів України, Державна регуляторна служба України, називають «нагляд». Так, положеннями Наказу Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва й Міністерства фінансів України, яким затверджено Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з випуску та проведення лотерей, і Порядку контролю за додержанням Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з випуску та проведення лотерей передбачено, що в разі виявлення Міністерством фінансів України на підставі аналізу інформації та звітності, що надається оператором відповідно до Ліцензійних умов, порушень Ліцензійних умов або факту ненадання Міністерству фінансів України інформації та звітності згідно з Ліцензійними умовами Міністерство фінансів України повідомляє відповідне фінансове управління місцевої державної адміністрації про порушення, що є підставою для проведення позапланової перевірки оператора, або перевіряє такі факти під час проведення найближчої планової перевірки. Тобто, в цьому випадку спостерігається ототожнення понять «контроль» і «нагляд». При цьому варто зазначити, що Міністерство фінансів України є насамперед контролюючим органом у сфері провадження господарської діяльності з випуску та проведення державної лотереї, що надає йому право оперативного втручання в діяльність операторів державної лотереї у випадку виявлення порушень вимог чинного законодавства, яким урегульовано відносини у сфері лотерейної діяльності.

Разом із тим не варто забувати про те, що Міністерство фінансів України є уповноваженим органом державного нагляду (контролю) за проведенням лотерей в Україні та центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну фінансову політику, політику у сфері випуску й проведення лотерей. Саме тому до повноважень цього органу належить і безпосередньо функція здійснення нагляду за випуском і проведенням державної лотереї. Так, наприклад, Положенням про Міністерство фінансів України визначено, що Міністерство фінансів України здійснює регулювання й нагляд у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму щодо суб'єктів господарювання, які проводять лотереї чи будь-які інші азартні ігри.

Водночас нагляд за дотриманням Ліцензійних умов суб'єктами господарювання, що здійснюють діяльність, пов'язану з випуском і проведенням державної лотереї, здійснює Державна регуляторна служба України.

Підводячи підсумок вищевикладеному, можемо резюмувати, що контрольно-наглядова діяльність публічної адміністрації у сфері лотерейної діяльності не має чіткого розмежування, адже спостерігається ототожнення понять «контроль» («нагляд»), що, у свою чергу, призводить до плутанини зазначених категорій і тому потребує негайного вирішення на законодавчому рівні так, щоб функції контролю були відділені від функції нагляду.

Отже, узагальнюючи теоретичні підходи науковців до визначення понять «контроль» і «нагляд», важлива зазначити, що відмінними рисами цих термінів є таке. Контроль, на відміну від нагляду, є повсякденним, безперервним, здійснюється як органами законодавчої, виконавчої влади, судами, так і численними спеціально утвореними для цього контролюючими органами. Головне, що відрізняє його від нагляду, – це те, що контролюючий орган має право втручання в оперативну діяльність підконтрольного (іноді аж до підміни собою керівного органу цього об'єкта), а також те, що контролюючі органи мають право самостійно притягувати винних осіб до юридичної відповідальності. Аналіз вищезазначеного дає змогу зробити висновок, що контроль і нагляд співвідносяться між собою як рід і вид, при цьому є термінологічно неправильним ототожнювати ці поняття й декларувати їх у нормативно-правових актах як контроль (нагляд). Нагляд є похідною складовою із властивими специфічними ознаками, до яких можна зарахувати перевірку дотримання ліцензійних умов, спеціальних правил випуску та проведення державної лотереї; організаційну непідпорядкованість об'єкта органа, що здійснює нагляд.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цветков В.В. Реформування державного управління в Україні : проблеми і перспективи / В.В. Цветков. – К. : Оріяни, 1998. – 79 с.
2. Битяк Ю.П. Адміністративне право України : конспект лекцій / Ю.П. Битяк, В.В. Зуй. – Х. : Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – 1996. – 160 с.
3. Гладун З.С. Адміністративне право України : навчальний посібник / З.С. Гладун. – Тернопіль : Карт-бланш. – 2004. – 579 с.
4. Гаращук В.М. Контроль і нагляд у державному управлінні : навчальний посібник / В.М. Гаращук. – Х. : Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 1999. – 55 с.
5. Полінець О.П. Контроль в державному управлінні України : теоретико-організаційні питання : дис. ... канд. юрид. наук : 25.00.01 / Олександр Петрович Полінець ; Національна академія державного управління при Президентові України. – К. – 2003. – 248 с.
6. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 7 квітня 2007 року // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 29. – Ст. 389.
7. Кочерин Е.А. Контроль как функция управления / Е.А. Кочерин. – М. : Знание, 1982. – 78 с.
8. Колпаков В.К. Адміністративне право України : підручник / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 544 с.
9. Порядок контролю за додержанням ліцензійних умов провадження господарської діяльності з випуску та проведення лотерей : Наказ Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва і Міністерства фінансів України від 12.12.2002 р. № 128/1037 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1006-02>

REFERENCES

1. Tsvetkov, V.V. (1998), *Reformuvannya derzhavnoho upravlinnya v Ukrayini : problemy i perspektvyu* [Reformation of public administration in Ukraine : problems and perspectives], Oriyany, Kyiv, Ukraine.
2. Bytyak, Yu.P. and Zuy, V.V. (1996), *Administratyvne pravo Ukrayiniy : konspekt lektsiy* [Administrative Law of Ukraine : lecture notes], National legal academy of Ukraine of the name is Yaroslav Mudryi, Kharkiv, Ukraine.
3. Hladun, Z.S. (2004), *Administratyvne pravo Ukrayiny : navchalnyi posibnyk* [Administrative Law of Ukraine : textbook], Carte-blanche, Ternopil, Ukraine.
4. Harashchuk, V.M. (1999), *Kontrol i nahlyad u derzhavnomu upravlinnyi : navchalnyi posibnyk* [Control and supervision in public administration : textbook], National legal academy of Ukraine of the name is Yaroslav Mudryi, Kharkiv, Ukraine.
5. Polinets, O.P. (2003), “ Control in public administration of Ukraine : theoretic-organizational issues”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 25.00.01, National academy of state administration is at President of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
6. “On Fundamental Principles of State Supervision (Control) in the Field of Economic Activity” : Law of Ukraine on 7 April 2007, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 2007, no. 29, art. 389.
7. Kocherin, E.A. (1982), *Kontrol kak funktsiya upravleniya* [Control as a function of administration], Znanie, Moscow, Russia.

8. Kolpakov, V.K. and Kuzmenko, O.V. (2003), *Administratyvne pravo Ukrayiny : pidruchnyk* [Administrative law of Ukraine : textbook], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
9. "Procedure of Control of Licence Provisions Adhering of Economic Activity Proceeding on the Issuing and Conducting State Lotteries": Decree of the State Committee of Ukraine for Regulatory Policy and Entrepreneurship and the Ministry of Finance of Ukraine on 12.12.2002 p. № 128/1037, available at : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1006-02>

УДК 342.95

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СЬОГОДЕННЯ

Плетньова А.Є., к.ю.н., асистент

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
вул. Пушкінська, 77, м. Харків, Україна
lisha05@mail.ru*

Стаття присвячена дослідженню проблеми дисциплінарної відповідальності державних службовців в умовах реформування державної служби в Україні. Виконано порівняльний аналіз положень про дисциплінарну відповідальність державних службовців Закону України «Про державну службу», що набрав чинності з 1 травня 2016 року, з раніше чинним законодавством України. Наведено нові поняття, що вперше закріплюються на законодавчому рівні. Зроблено висновок, що вдосконалення дисциплінарної відповідальності державних службовців є необхідною умовою для ефективного реформування системи державної служби загалом.

Ключові слова: дисциплінарна відповідальність, дисциплінарні стягнення, державні службовці, державна служба, реформування.

ДИСЦИПЛИНАРНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОВРЕМЕННОСТИ

Плетнёва А.Е.

*Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, ул. Пушкинская, 77, г. Харьков, Украина
lisha05@mail.ru*

Статья посвящена исследованию проблемы дисциплинарной ответственности государственных служащих в условиях реформирования государственной службы в Украине. Проведён сравнительный анализ положений о дисциплинарной ответственности государственных служащих Закона Украины «О государственной службе», который вступил в силу с 1 мая 2016 года, с ранее действующим законодательством Украины. Приведены новые понятия, которые впервые закрепляются на законодательном уровне. Сделан вывод, что усовершенствование дисциплинарной ответственности государственных служащих является необходимым условием эффективного реформирования системы государственной службы в целом.

Ключевые слова: дисциплинарная ответственность, дисциплинарные взыскания, государственные служащие, государственная служба, реформирование.

DISCIPLINARY RESPONSIBILITY OF CIVIL SERVANTS: PRESSING QUESTIONS OF CONTEMPORANEITY

Pletnova A.Y.

*Yaroslav Mudryi National law university, str. Pushkinska, 77, Kharkiv, Ukraine
lisha05@mail.ru*

The article is devoted to research of question about disciplinary responsibility of civil servants in the conditions of government service reformation in Ukraine. Actuality of the chosen range of problems, which are in that disciplinary responsibility, is one of methods of providing of the effective functioning of

government service institute in Ukraine. Effective activity of public administration apparatus is impossible without establishment of responsibility of civil servants for implementation of their plenary powers, observance of discipline and legality. The comparative analysis of positions is conducted about disciplinary responsibility of civil servants of Law of Ukraine «About government service», that was adopted on May 1, 2016. Concepts such as «disciplinary responsibility of civil servants», «breach of discipline», «official discipline» were first adopted at legislative level. The list of breaches of discipline, system of disciplinary penalties that are imposed on the civil servants, is given: remark, reproof, warning of incomplete official accordance and discharge from government service. The order of imposition of disciplinary penalties on civil servants is analyzed and conclusion are drawn, that such approach will assist objectivity and impartiality in making decision in relation to imposition of disciplinary penalties and eliminates application of such measures on the personal discretion. Circumstances that soften or burden guilt of civil servant for the feausance of breach of discipline are indicated. Positions are considered about a new organ – constantly operating disciplinary commissions that make investigation of disciplinary penalties, with the purpose of decision of degree of guilt, character and weight of breach of discipline. It is marked that creation of such organ will assist legality, objectivity, absence of subjective opinion in a decision-making about disciplinary responsibility and to providing rights for civil servants at application of disciplinary penalty. But suggestions of commission or presentation of disciplinary commission carry recommendation character for a subject. It is drawn a conclusion, that the improvement of disciplinary responsibility of civil servants assists renewal of prestige of government service, quality of grant of administrative services, increase of professionalism of civil servant and authority of Ukraine on the whole in the international arena.

Key words: disciplinary responsibility, disciplinary penalties, civil servants, government service, reformation.

На шляху наближення до євростандартів в Україні триває реформа державної служби, що передбачає створення ефективної системи організації та забезпечення діяльності державної служби, радикальні зміни у правовому регулюванні основ державної служби, оскільки багато положень є застарілими, неактуальними й об'єктивно потребують удосконалення, виходу на новий якісний рівень професійності, без чого неможливо досягти підвищення рівня суспільної довіри до держави, забезпечити демократичний розвиток нашої країни на шляху до європейської інтеграції.

Якість реалізації управлінських рішень чи наданих адміністративних послуг і загалом ставлення до держави напряду залежить від роботи осіб, які працюють задля забезпечення виконання державою її функцій. Одним із аспектів реформування державної служби є питання дисциплінарної відповідальності державних службовців. Ця проблема є актуальною, тому що ефективна діяльність апарату державного управління неможлива без установавання відповідальності державних службовців за виконання покладених на них повноважень, дотримання дисципліни та законності. Правопорушення державних службовців, у тому числі дисциплінарні проступки, характеризуються підвищеним рівнем шкідливості для інтересів держави, правопорядку, конституційних прав і свобод людини та громадянина. Дисциплінарна відповідальність державних службовців є одним із заходів забезпечення ефективного функціонування інституту державної служби в Україні.

Питання окремих аспектів проходження державної служби, зокрема притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності, завжди було в полі уваги вітчизняних учених, а саме: В.Б. Авер'янова, Ю.П. Битяка, Д.М. Бахраха, В.В. Зуй, М.І. Іншина, І.А. Картузової, С.В. Ківалова, А.Т. Комзюка, Н.М. Неумивайченка, Г.А. Нестерової, С.В. Подкопаєва, П.М. Рабіновича, Ю.М. Старилова, Л.А. Сироватської, Ц.А. Ямпольської та ін.

Завданням статті є вивчення окремих теоретичних положень дисциплінарної відповідальності державних службовців в умовах проведення реформи в системі державної служби України.

Із 1 травня 2016 року набрав чинності новий Закон України «Про державну службу» (далі – Закон), що став передумовою для створення професійної державної служби. Однією з провідних новацій Закону є приділення значної уваги питанню дисциплінарної відповідальності державних службовців і закріплення норм, які регулюють коло цих відносин, у відокремленому розділі «Дисциплінарна та матеріальна відповідальність державних службовців» [1].

Дисциплінарна відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності є особливим елементом у структурі правової системи, важливим фактом, що забезпечує правомірну поведінку державного службовця під час виконання ним службових обов'язків. Дисциплінарну відповідальність державних службовців варто визначити як сукупність адміністративно-правових відносин, що виникають у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням посадових обов'язків, визначених Законом України «Про державну службу» й іншими нормативно-правовими актами у сфері державної служби, посадовою інструкцією, а також порушенням правил етичної поведінки та іншим порушенням службової дисципліни.

Згідно із Законом, службова дисципліна – це неухильне додержання Присяги державного службовця, сумлінне виконання службових обов'язків і правил внутрішнього службового розпорядку [1].

Підставою для притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності є вчинення ним дисциплінарного проступку. Стосовно поняття дисциплінарного проступку державного службовця існували різноманітні визначення дослідників-адміністративістів. Наприклад, учені А.П. Алексін і Ю.М. Козлов уважають, що дисциплінарний проступок – це протиправне, винне порушення дисципліни, що не тягне кримінальної відповідальності [2]. В.В. Зуй розуміє дисциплінарний проступок як невиконання або неналежне виконання державним службовцем своїх службових обов'язків, перевищення своїх повноважень, порушення обмежень, пов'язаних із проходженням державної служби, а також учинення проступку, який порочить його як державного службовця або дискредитує державний орган, у якому він працює [3]. В.І. Щербина під таким розглядає протиправне, винне діяння, яке посягає на службову дисципліну в державному органі шляхом невиконання або неналежного виконання працівником своїх обов'язків, порушення заборон або обмежень, зловживання повноваженнями або вчинення проступку, який порочить його як державного службовця чи дискредитує орган, у якому він працює [4].

У Законі вперше закріплюється поняття дисциплінарного проступку державного службовця, що, на нашу думку, є важливим положенням, адже відсутність такого визначення в раніше чинному законодавстві позбавляла можливості виділити ознаки дисциплінарного проступку державного службовця при притягненні його до дисциплінарної відповідальності.

Отже, дисциплінарний проступок – це протиправна винна дія або бездіяльність чи прийняття рішення, що полягає в невиконанні або неналежному виконанні державним службовцем своїх посадових обов'язків та інших вимог, установлених цим Законом та іншими нормативно-правовими актами, за яке до нього може бути застосоване дисциплінарне стягнення [1].

Закон містить вичерпний перелік дисциплінарних проступків: порушення Присяги державного службовця; порушення правил етичної поведінки державних службовців; невиконання або неналежне виконання посадових обов'язків, актів органів державної влади, наказів (розпоряджень) і доручень керівників, прийнятих у межах їхніх повноважень; невиконання вимог щодо політичної неупередженості державного службовця; використання повноважень в особистих (приватних) інтересах або в неправомірних особистих інтересах інших осіб; прогул державного службовця (у тому числі відсутність на службі більше трьох годин протягом робочого дня) без поважних причин; поява державного службовця на службі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння тощо [1].

До державних службовців застосовується один із таких видів дисциплінарного стягнення:

- 1) зауваження;
- 2) догана;
- 3) попередження про неповну службову відповідність;

4) звільнення з посади державної служби.

Важливою особливістю накладання дисциплінарних стягнень на державних службовців, згідно із Законом, є те, що за кожний дисциплінарний проступок до державного службовця може бути застосовано лише конкретне дисциплінарне стягнення, що прямо передбачене статтею 66 за такий проступок. Наприклад, у разі допущення державним службовцем дисциплінарного проступку, передбаченого пунктом 6 частини 2 статті 65 цього Закону (недотримання правил внутрішнього службового розпорядку), суб'єкт призначення або керівник державної служби може обмежитися зауваженням. Також важливим положенням є те, що звільнення з посади державної служби є винятковим видом дисциплінарного стягнення й може бути застосоване лише за вчинення певних дисциплінарних проступків, а також учинення систематично (повторно протягом року) дисциплінарного проступку. Варто зауважити, що раніше деякі вчені намагалися теоретично обґрунтувати необхідність застосування схеми, яка визначала конкретизацію відповідальності залежно від важкості вчиненого проступку, але на законодавчому рівні такий принцип закріплений уперше [5]. Новий порядок накладання стягнень на державних службовців виключає застосування таких заходів на особистий розсуд керівників. Такий підхід сприятиме об'єктивності й неупередженості в прийнятті рішень стосовно накладання дисциплінарних стягнень. Новим Законом для здійснення дисциплінарного провадження з метою визначення ступеня вини, характеру й тяжкості вчиненого дисциплінарного проступку передбачено створення постійно діючих дисциплінарних комісій, що розглядатимуть дисциплінарні справи. Дисциплінарні стягнення, такі як догана, попередження про неповну службову відповідність і звільнення з посади державної служби, накладаються виключно за пропозицією комісії або поданням дисциплінарної комісії.

Створення такого органу сприятиме законності, об'єктивності, відсутності суб'єктивного розсуду в прийнятті рішення щодо дисциплінарної відповідальності й гарантуванню прав державних службовців під час застосування дисциплінарного стягнення. Але пропозиція комісії або подання дисциплінарної комісії мають рекомендаційний характер для суб'єкта призначення. Суб'єкт призначення протягом 10 календарних днів зобов'язаний прийняти рішення на підставі пропозиції комісії або подання дисциплінарної комісії чи надати вмотивовану відмову протягом цього строку. Порівняно з раніше чинним законодавством у питанні про накладання дисциплінарних стягнень збільшився строк, коли державний службовець може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності. Тепер він становить шість місяців із дня, коли керівник державної служби дізнався або мав дізнатися про вчинення дисциплінарного проступку, не враховуючи час тимчасової непрацездатності державного службовця чи перебування його у відпустці, або якщо минув один рік після його вчинення [6]. Ще однією новацією в Законі є закріплення переліку обставин, що обтяжують або пом'якшують дисциплінарну відповідальність державного службовця. Дисциплінарне стягнення має відповідати характеру й тяжкості вчиненого дисциплінарного проступку та ступеню вини державного службовця. Під час визначення виду дисциплінарного стягнення необхідно враховувати характер дисциплінарного проступку, обставини, за яких він був учинений, настання тяжких наслідків, добровільне відшкодування заподіяної шкоди, попередню поведінку державного службовця та його ставлення до виконання посадових обов'язків. Дисциплінарне стягнення може бути накладено тільки в разі встановлення факту вчинення дисциплінарного проступку й вини державного службовця. Учинення державним службовцем діянь у стані крайньої потреби або необхідної оборони виключають можливість застосування дисциплінарного стягнення. Якщо протягом року після накладення дисциплінарного стягнення до державного службовця не буде застосоване нове дисциплінарне стягнення, він вважається таким, що не мав дисциплінарного стягнення, якщо державний службовець не вчинив нового порушення цього Закону, інших нормативно-правових актів у сфері державної служби і виявив себе сумлінним службовцем, дисциплінарне стягнення стосовно нього може бути знято до закінчення року, протягом

якого воно було накладено, але не раніше ніж через шість місяців із дня накладення дисциплінарного стягнення. Право на дострокове зняття дисциплінарного стягнення належить суб'єкту призначення, що його застосував. Отже, Україна як сучасна демократична держава не може існувати без ефективного функціонування органів виконавчої влади. Удосконалення персональної відповідальності державних службовців за виконання службових обов'язків і дотримання дисципліни є одним із основних аспектів реформування державної служби. Аналізуючи деякі положення нового Закону України «Про державну службу», що набрав чинності з 1 травня 2016 року, стосовно питання дисциплінарної відповідальності державних службовців, можна зробити висновок, що реформування у сфері державної служби знаходиться на шляху до суттєвого поліпшення ефективності управління, до створення професійного, політично нейтрального й стабільного державного апарату. Це сприятиме відновленню престижу державної служби, підвищенню якості надання адміністративних послуг, професійності державного службовця й авторитету України загалом на міжнародній арені.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/889-19/page>
2. Административное право Российской Федерации : учебн. / под ред. : А.П. Алехина, А.А. Кармолицкого, Ю.М. Козлова. – М. : Изд-во «Зерцало», 1996. – 680 с.
3. Адміністративне право : підруч. / Ю.П. Битяк (кер. авт. кол.), В.М. Гаращук, В.В. Богуцький та ін. ; за заг. ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, В.В. Зуй. – Х. : Право, 2010. – 624 с.
4. Щербина В.І. Дисциплінарна відповідальність державних службовців органів внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид.наук : 12.00.05 / В.І. Щербина ; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 1998. – 174 с.
5. Петришина-Дюг Г.Г. Дисциплінарна відповідальність у трудовому праві : поняття та принципи / Г.Г. Петришина-Дюг // Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство. – 2008. – Вип. 461. – С. 39-42.
6. Про державну службу : Закон України від 16.12.1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3723-12>

REFERENCES

1. “On Public Administration”: Law of Ukraine on 10.12.2015, available at : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/889-19/page>
2. Alekhin, A.P., Karmolitskiy, A.A. and Kozlov, Yu.M. (1996), *Administrativnoe pravo Rossiyskoy Federatsii : uchebn.* [Administrative law of the Russian Federation : textbook], Izd-vo «Zertsalo», Moscow, Russia.
3. Bytyak, Yu.P., Harashchuk, V.M., Bohutskiy, V.V., Zuy, V.V. et al. (2010), *Administrativne pravo : pidruch.* [Administrative law : textbook], Pravo, Kharkiv, Ukraine.
4. Shcherbina V.I. (1998), “Disciplinary liability of public employees of authorities of internal affairs”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.05, Kharkiv national university of internal affairs, Kharkiv, Ukraine.
5. Petrishina-Dyug, H.H. (2008), “ Disciplinary liability in labour law : notions and principles”, *Naukovyi visnyk Tchernivtsi university. Pravoznavstvo*, iss. 461, pp. 39-42.
6. “On Public Service”: Law of Ukraine on 16.12.1993, available at : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3723-12>

УДК. 342 (477)

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УЧАСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В МІЖНАРОДНИХ ОПЕРАЦІЯХ ІЗ ПІДТРИМАННЯ МИРУ Й БЕЗПЕКИ

Рудой К.М., к.ю.н., доцент, професор

*Одеський державний університет внутрішніх справ, вул. Успенська, 1, м. Одеса, Україна
alinaodu@gmail.com*

У статті досліджуються особливості нормативно-правового забезпечення участі представників Національної поліції України в міжнародних операціях із підтримання миру й безпеки. Визначено, що до його складу входять міжнародні акти, акти керівництва місії, загальновизнані принципи та норми міжнародного права, міжнародні договори й угоди про статус миротворчих сил, Конституція та закони України, акти Президента України, Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти Міністерства внутрішніх справ України. Проаналізовано положення окремих нормативно-правових актів чинного законодавства України, які закріплюють перспективні, стратегічні напрями миротворчої діяльності нашої держави для забезпечення миру і стабільності.

Ключові слова: нормативно-правове забезпечення, Національна поліція, міжнародні операції, мир, безпека.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ УЧАСТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ В МЕЖДУНАРОДНЫХ ОПЕРАЦИЯХ ПО ПОДДЕРЖАНИЮ МИРА И БЕЗОПАСНОСТИ

Рудой Е.Н.

*Одесский государственный университет внутренних дел, ул. Успенская, 1, Одесса, Украина
alinaodu@gmail.com*

В статье исследуются особенности нормативно-правового обеспечения участия представителей Национальной полиции Украины в международных операциях по поддержанию мира и безопасности. Определено, что его содержание составляют международные акты, акты управления миссией, общепризнанные принципы и нормы международного права, международные договора и соглашения о статусе миротворческих сил, Конституция и законы Украины, акты Президента Украины, Кабинета Министров Украины, нормативно-правовые акты Министерства внутренних дел Украины. Проанализированы положения отдельных нормативно-правовых актов действующего законодательства Украины, которые закрепляют перспективные, стратегические направления миротворческой деятельности нашего государства для обеспечения мира и стабильности.

Ключевые слова: нормативно-правовое обеспечение, Национальная полиция, международные операции, мир, безопасность.

REGULATORY SUPPORT OF UKRAINE NATIONAL POLICE PARTICIPATION IN THE INTERNATIONAL PEACEKEEPING OPERATIONS AND SECURITY

Rudoj K.M.

*Odesa state university of internal affairs, str. Uspenska, 1, Odessa, Ukraine
alinaodu@gmail.com*

The article investigates the features of regulatory support of participation of Ukrainian National Police in the international operations of peace-keeping and security. It is defined that it includes international acts, mission control acts, generally recognized principles and norms of international law, international treaties and agreements of peace-keeping forces status, the Constitution and laws of Ukraine, acts of the President of Ukraine, Cabinet of Ministers of Ukraine, regulatory legal acts of Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Analyzed dispositions of separate regulatory legal acts of the current legislation of Ukraine, which allocate perspective strategic directions of peacekeeping activity of our state to provide peacekeeping and stability. The main regulatory legal document, which is based for the selection and training of the police officers to participate the international peacekeeping missions, is the Decree of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine № 1490 "The organizational support of the peacekeeping activity of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine" on December 7, 2003, which approves the Regulation on National Staff, Procedure of selection and direction of officers of internal affairs authorities, military personnel of interior troops of Ministry of Internal Affairs of Ukraine for participation in international operations of peace-keeping and security, Regulation on Committee of MIA of Ukraine on selection and direction of officers of internal affairs authorities, military personnel of interior troops of Ministry of Internal Affairs of Ukraine for participation in international operations of peace-keeping and security,

Regulation on organization of service of officers of internal affairs authorities, military personnel of interior troops of Ministry of Internal Affairs of Ukraine directed to participation in international operations of peace-keeping and security, Regulation on breastplate of national staff of MIA of Ukraine "POLICE OF UKRAINE" and personalized plaque.

Key words: regulatory support, National Police, international operations, peace, security.

Стаття 4 Закону України «Про Національну поліцію» закріплює, що взаємовідносини у сферах діяльності поліції з відповідними органами інших держав і міжнародними організаціями базуються на міжнародних договорах, на установчих актах і правилах міжнародних організацій, членом яких є Україна, а також поліцейські можуть залучатися до участі в міжнародних операціях із підтримання миру й безпеки. Правову основу миротворчої діяльності поліції України становить низка міжнародно-правових актів, зокрема Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 р. [6], Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, прийнятий 34/169 Сесією Генеральної Асамблеї ООН 17.12.1979 р. [7], і Конвенція про охорону персоналу Організації Об'єднаних Націй та зв'язаного з нею персоналу від 09.12.1994 р. [8]. Крім того, миротворча діяльність Міністерства внутрішніх справ України здійснюється відповідно до Законів України: «Про участь України в міжнародних миротворчих операціях» [3], «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [2], «Про Національну поліцію» [4], «Про Національну гвардію України» [5]; Постанови Верховної Ради України «Про збільшення чисельності батальйону Збройних Сил України в Миротворчих Силах ООН на території колишньої Югославії та надіслання групи військових спостерігачів» від 19.11.1993 р. № 3626-ХІІ [1], Стратегії міжнародної миротворчої діяльності України [9], Постанови Кабінету Міністрів України «Про організаційні заходи щодо застосування Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 08.02.1994 р. № 63 [13], Постанови Кабінету Міністрів України «Про порядок видачі посвідчень і нагрудних знаків ветеранів війни» від 12.05.1994 р. № 302 [27], Указу Президента України «Про направлення миротворчого персоналу України до Місії ООН у справах тимчасової адміністрації в Косово, Союзна Республіка Югославія» від 02.10.1999 р. № 1261/99 [18], Указу Президента України «Про Порядок розгляду пропозицій щодо участі України в міжнародних миротворчих операціях» від 01.02.2000 р. № 153/2000 [11], Указу Президента України «Про направлення миротворчого персоналу для участі України в Тимчасовій адміністрації Організації Об'єднаних Націй у Східному Тиморі» від 26.04.2000 р. № 624/2000 [19], Указу Президента України «Про направлення миротворчого контингенту і миротворчого персоналу для участі України в Місії Організації Об'єднаних Націй в Демократичній Республіці Конго та миротворчого контингенту для участі України в Тимчасових силах Організації Об'єднаних Націй у Лівані» від 20.06.2000 р. № 806/2000 [20], Указу Президента України «Про направлення миротворчого персоналу України до Тимчасових сил Організації Об'єднаних Націй у Лівані та до Місії Організації Об'єднаних Націй у Сьєрра-Леоне» від 08.02.2002 р. № 118/2002 [22], Указу Президента України «Про додаткове направлення миротворчого персоналу України до Місії Організації Об'єднаних Націй у Демократичній Республіці Конго» від 31.07.2002 р. № 681/2002 [24], Указу Президента України «Про направлення миротворчого контингенту та миротворчого персоналу для участі України в Місії Організації Об'єднаних Націй у Ліберії» від 10.11.2003 р. № 1279/2003 [21], Указу Президента України «Про направлення миротворчого персоналу для участі України в Операції Організації Об'єднаних Націй в Кот-д'Івуарі» від 01.06.2004 р. № 595/2004 [23], Указу Президента України «Про направлення додаткового миротворчого персоналу для участі України у Силах Організації Об'єднаних Націй з підтримання миру на Кіпрі» від 01.02.2012 р. № 48/2012 [25], Указу Президента України «Про направлення миротворчого персоналу для участі України в Місії ООН в Республіці Південний Судан та у Тимчасових силах ООН із забезпечення безпеки в Аб'ей» від 13.07.2012 р. № 446/2012 [26], Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок виплати компенсаційних сум військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, які стали інвалідами, членам сімей військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу, які загинули під

час виконання обов'язків військової служби чи служби в органах внутрішніх справ у складі національного контингенту чи національного персоналу, а також в інших окремих випадках» від 05.05.1994 р. № 290 [12], Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання забезпечення діяльності національних контингентів і національного персоналу, що утримуються за рахунок державного бюджету» від 30.03.2006 р. № 401 [14], Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку та умов виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) або інвалідності працівника міліції, податкової міліції» від 12.05.2007 р. № 707 [15], Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку та умов призначення і виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без установаження інвалідності працівника міліції» від 21.10.2015 р. № 850 [16], Наказу Міністерства внутрішніх справ України «Про організаційне забезпечення діяльності Міністерства внутрішніх справ України з підтримання миру і безпеки» від 07.12.2003 р. № 1490 [28], яким затверджено Порядок відбору та направлення працівників органів внутрішніх справ, військовослужбовців внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України для участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки та інші документи [29], Наказу Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Порядку та умов виплати одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті) чи втрати працездатності поліцейського» від 11.01.2016 р. № 4 [17].

Починаючи з 1994 р., нормативно-правове забезпечення участі представників Національної поліції України в міжнародних операціях із підтримання миру й безпеки закріплювало направлення миротворчого персоналу під егідою ООН, ОБСЄ та ЄС. Уперше, відповідно до Постанови Верховної Ради України «Про збільшення чисельності батальйону Збройних Сил України в Миротворчих Силах ООН на території колишньої Югославії та надіслання групи військових спостерігачів» від 19.11.1993 р., Міністерству внутрішніх справ України було доручено підготувати до 20 осіб для їх можливого використання в силах цивільної поліції Сил ООН у колишній Югославії [1].

Основним нормативно-правовим документом, на підставі якого здійснюється відбір і підготовка працівників поліції до участі в складі міжнародних миротворчих місій, є Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про організаційне забезпечення діяльності Міністерства внутрішніх справ України з підтримання миру і безпеки» від 07.12.2003 р. № 1490 [28], яким затверджено Положення про національний персонал Міністерства внутрішніх справ України, Порядок відбору та направлення працівників органів внутрішніх справ, військовослужбовців внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України для участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки, Положення про Комісію Міністерства внутрішніх справ України з відбору та направлення працівників органів внутрішніх справ, військовослужбовців внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України для участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки, Інструкцію щодо організації проходження служби працівниками органів внутрішніх справ, військовослужбовцями внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України, які направлені для участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки, Положення про нагрудний знак національного персоналу Міністерства внутрішніх справ України «POLICE OF UKRAINE» та персоніфікаційну табличку.

Згідно з цим Наказом, на національний персонал Міністерства внутрішніх справ України, відряджений для участі в міжнародних операціях із підтримання миру й безпеки, покладається виконання міліцейських (поліцейських) функцій із забезпечення безпеки, дотримання прав людини, а в разі необхідності спостереження й контролю за дотриманням міжнародних угод. Основними завданнями національного персоналу визначено забезпечення нагляду за дотриманням норм міжнародного права щодо безпеки суспільства; оцінювання криміногенної ситуації під час проведення миротворчих операцій; інші завдання, визначені міжнародними угодами та чинним законодавством України [28].

У Положенні про національний персонал Міністерства внутрішніх справ України сформовано зміст і структуру поняття «національний персонал». Так, національний персонал – це працівники органів внутрішніх справ України та військовослужбовці внутрішніх військ, що направлені Україною для участі в міжнародних операціях із підтримання миру й безпеки і не входять до складу національного контингенту. До його складу належать працівники Спеціального миротворчого підрозділу Міністерства внутрішніх справ України (далі – Спецпідрозділ), Кінологічного миротворчого підрозділу Міністерства внутрішніх справ України (далі – Кінологічний підрозділ), інших миротворчих підрозділів Міністерства внутрішніх справ України, а також окремі працівники, направлені для роботи в підрозділах міжнародної цивільної поліції ООН, інших міжнародних організацій або тих, що створені на підставі двосторонніх чи багатосторонніх міжнародних договорів України, як експерти з поліцейських питань (далі – спостерігачі).

Спецпідрозділ – це окремий підрозділ, який комплектується працівниками органів внутрішніх справ і військовослужбовцями внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України та направляється до міжнародної операції з підтримання миру й безпеки згідно із запитом міжнародної організації, що здійснює керівництво місією, або на підставі двосторонніх чи багатосторонніх міжнародних договорів України. Кількість, порядок матеріально-технічного забезпечення і структура Спецпідрозділу встановлюються згідно з нормативно-правовими актами Міністерства внутрішніх справ України з урахуванням вимог міжнародної організації, яка здійснює керівництво місією. Спецпідрозділ структурно входить до складу Спеціального миротворчого центру Національної академії внутрішніх справ (далі – СМЦ НАВС).

Відповідно до пункту 1.3.2 Положення про національний персонал Міністерства внутрішніх справ України, Кінологічний підрозділ Міністерства внутрішніх справ України – це підрозділ, який комплектується працівниками органів внутрішніх справ і військовослужбовцями внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України, переважно представниками підрозділів службового собаководства, направляється до місії згідно із запитом міжнародної організації, що здійснює керівництво місією. Кількість, матеріально-технічне забезпечення і структура Кінологічного підрозділу встановлюються згідно з нормативно-правовими актами Міністерства внутрішніх справ України з урахуванням вимог міжнародної організації, яка здійснює керівництво місією. Кінологічний підрозділ структурно входить до складу СМЦ НАВС.

У пункті 1.3.3. цього Положення визначено поняття спостерігачів – це окремі працівники органів внутрішніх справ України, котрі направляються до місії згідно із запитом міжнародної організації, яка здійснює керівництво місією, для роботи міжнародними експертами з поліцейських питань. На час перебування в складі місії спостерігачі призначаються на посади спеціальних співробітників СМЦ НАВС.

Відбір і направлення національного персоналу для участі в міжнародних операціях із підтримання миру й безпеки здійснюються відповідно до Порядку відбору та направлення працівників органів внутрішніх справ, військовослужбовців внутрішніх військ, затвердженого Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 07.12.2003 р. № 1490 [29].

Поряд із відомчими нормативно-правовими актами Міністерства внутрішніх справ України нормативно-правове забезпечення діяльності з підтримання миру й безпеки становлять спеціальні правові акти, що стосуються конкретних миротворчих місій. Наприклад, Указом Президента України від 15.06.2009 р. затверджено Стратегію міжнародної миротворчої діяльності України, яка визначає перспективне, стратегічне бачення подальшої миротворчої діяльності нашої держави, закріплює перелік міжнародних організацій, із якими Україна спільно працює для забезпечення миру і стабільності [9].

До змісту національної нормативної бази, яка визначає участь підрозділів Національної поліції України в міжнародних операціях із підтримання миру й безпеки, також входять

меморандуми взаєморозуміння між Україною та ООН і угоди, якими регламентовано миротворчу діяльність у тих регіонах світу, до яких були направлені миротворчі підрозділи нашої держави. Отже, можна дійти висновку, що впродовж 1992-2016 рр. було сформовано нормативно-правове забезпечення участі працівників Міністерства внутрішніх справ України в міжнародних операціях із підтримання миру й безпеки.

На миротворчі місії за участю підрозділів Міністерства внутрішніх справ України покладаються такі основні завдання: виконання поліцейських функцій з охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю; функції прикордонної поліції й проведення слідчих дій; відбір, підготовка та навчання рекрутів до місцевої поліції; цілодобове патрулювання зони відповідальності; припинення масових заворушень; спеціальні операції із затримання злочинців (у тому числі тих, яких визнано військовими злочинцями); охорона й захист членів міжнародної спільноти на території місії; супровід і забезпечення охорони особливо важливих осіб із керівництва місії та офіційних гостей місії; активна посередницька діяльність, спрямована на запобігання небажаному негативному розвитку подій і загостренню ситуації в країні; участь у підготовці нового професійного національного поліцейського персоналу; постійне інформування про розвиток подій центральних структур ООН [32].

Крім того, нормативно-правове забезпечення участі працівників Міністерства внутрішніх справ України в міжнародних операціях із підтримання миру й безпеки закріплює умови та порядок відбору й організації роботи з підготовки та перепідготовки, підвищення кваліфікації працівників для участі в миротворчих операціях, кадрове, організаційно-правове, аналітичне й методичне забезпечення участі працівників органів і підрозділів внутрішніх справ у міжнародних миротворчих місіях [31]. Сьогодні цю функцію здійснює Департамент кадрового забезпечення Міністерства внутрішніх справ України.

За свідченням міжнародних експертів ООН, Україна – одна з десяти країн світу, де зуміли створити надсучасний Центр підготовки міжнародних поліцейських. Як результат, Україна може стати 10 країною, яка готуватиме миротворців. Сьогодні Міністерством внутрішніх справ України за підтримки Уряду відповідно до міжнародних стандартів розроблено спеціалізовані навчальні курси з підготовки спостерігачів цивільної поліції ООН і командного складу миротворчих поліцейських підрозділів.

Порядок організації проходження служби національним персоналом Міністерства внутрішніх справ України на час участі в міжнародних операціях із підтримання миру й безпеки визначається Інструкцією щодо організації проходження служби працівниками органів внутрішніх справ, військовослужбовцями внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України, які направлені для участі в міжнародних операціях з підтримання миру й безпеки, яка затверджена Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 07.12.2003 р. № 1490 [28].

Отже, нормативно-правове забезпечення участі представників Національної поліції України в міжнародних операціях із підтримання миру й безпеки містить міжнародні акти, що визначають правовий статус місії та її персоналу, акти керівництва місії, загальновизнані принципи й норми міжнародного права, міжнародні договори та угоди про статус миротворчих сил, які укладає міжнародна організація – керівник місії – з урядами держав-контриб'юторів операцій із підтримання миру й безпеки, Конституцію та закони України, акти Президента України, Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти Міністерства внутрішніх справ України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про збільшення чисельності батальйону Збройних Сил України в Миротворчих Силах ООН на території колишньої Югославії та надіслання групи військових спостерігачів : Постанова Верховної Ради України від 19.11.1993 р. № 3626-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3626-12>

2. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>
3. Про участь України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки: Закон України від 23.04.1999 р. № 613-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/613-14>
4. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19>
5. Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 р. № 876-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/876-18>
6. Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015
7. Конвенція про охорону персоналу Організації Об'єднаних Націй та зв'язаного з нею персоналу від 09.12.1994 р.: Конвенцію ратифіковано Законом України № 267/95-ВР від 06.07.95 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_025
8. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, прийнятий 34/169 Сесією Генеральної Асамблеї ООН 17 грудня 1979 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/PS_05__4_2_001.pdf
9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 24 квітня 2009 року "Про Стратегію міжнародної миротворчої діяльності України": Указ Президента України від 15.06.2009 р. № 435/2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435/2009>
10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року "Про нову редакцію Воєнної доктрини України": Указ Президента України від 2 вересня 2015 року № 555/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>
11. Про Порядок розгляду пропозицій щодо участі України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки: Указ Президента України від 01.02.2000 р. № 153/2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/153/2000>
12. Про затвердження Положення про порядок виплати компенсаційних сум військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, які стали інвалідами, членам сімей військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу, які загинули під час виконання обов'язків військової служби чи служби в органах внутрішніх справ у складі національного контингенту чи національного персоналу, а також в інших окремих випадках: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.05.1994 р. № 290 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/290-94-%D0%BF>
13. Про організаційні заходи щодо застосування Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту": Постанова Кабінету Міністрів України від 08.02.1994 р. № 63 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/63-94-%D0%BF>
14. Деякі питання забезпечення діяльності національних контингентів і національного персоналу, що утримуються за рахунок державного бюджету: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.03.2006 р. № 401 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/401-2006-%D0%BF>

15. Про затвердження Порядку та умов виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) або інвалідності працівника міліції, податкової міліції: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.05.2007 р. № 707 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/707-2007-%D0%BF>
16. Про затвердження Порядку та умов призначення і виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без установлення інвалідності працівника міліції: Постанови Кабінету Міністрів України від 21.10.2015 р. № 850 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/850-2015-%D0%BF>
17. Про затвердження Порядку та умов виплати одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті) чи втрати працездатності поліцейського: Наказ МВС України 11.01.2016 р. № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0163-16>
18. Про направлення миротворчого персоналу України до Місії ООН у справах тимчасової адміністрації в Косово, Союзна Республіка Югославія: Указ Президента України від 02.10.1999 р. № 1261/99 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1261/99>
19. Про направлення миротворчого персоналу для участі України в Тимчасовій адміністрації Організації Об'єднаних Націй у Східному Тиморі: Указ Президента України від 26.04.2000 р. № 624/2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/624/2000>
20. Про направлення миротворчого контингенту і миротворчого персоналу для участі України в Місії Організації Об'єднаних Націй в Демократичній Республіці Конго та миротворчого контингенту для участі України в Тимчасових силах Організації Об'єднаних Націй у Лівані: Указ Президента України від 20.06.2000 р. № 806/2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/806/2000>
21. Про направлення миротворчого персоналу України до Тимчасових сил Організації Об'єднаних Націй у Лівані та до Місії Організації Об'єднаних Націй у Сьєрра-Леоне: Указ Президента України від 08.02.2002 р. № 118/2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/118/2002>
22. Про направлення миротворчого контингенту та миротворчого персоналу для участі України в Місії Організації Об'єднаних Націй у Ліберії: Указ Президента України від 10.11.2003 р. № 1279/2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1279/2003>
23. Про направлення миротворчого персоналу для участі України в Операції Організації Об'єднаних Націй в Кот-д'Івуарі: Указ Президента України від 01.06.2004 р. № 595/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/595/2004>
24. Про додаткове направлення миротворчого персоналу України до Місії Організації Об'єднаних Націй у Демократичній Республіці Конго: Указ Президента України від 31.07.2002 р. № 681/2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/681/2002>
25. Про направлення додаткового миротворчого персоналу для участі України у Силах Організації Об'єднаних Націй з підтримання миру на Кіпрі: Указ Президента України від 01.02.2012 р. № 48/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/48/2012>
26. Про направлення миротворчого персоналу для участі України в Місії ООН в Республіці Південний Судан та у Тимчасових силах ООН із забезпечення безпеки в Аб'ей: Указ

- Президента України від 13.07.2012 р. № 446/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/446/p>.
27. Про порядок видачі посвідчень і нагрудних знаків ветеранів війни : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.05.1994 р. № 302 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/302-94-%D0%BF>
 28. Про організаційне забезпечення діяльності МВС України з підтримання миру і безпеки : Наказ МВС України від 07.12.2003 р. № 1490 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0277-04>
 29. Порядок відбору та направлення працівників органів внутрішніх справ, військовослужбовців внутрішніх військ МВС України для участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки : Наказ МВС України від 07.12.2003 р. № 1490 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0278-04>
 30. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248608057>
 31. Міжнародна миротворча діяльність МВС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.naiau.kiev.ua/smc/images/stories/mmdu_2015.pdf
 32. Рудой К.М. Основні напрямки міжнародного співробітництва органів внутрішніх справ України щодо забезпечення міжнародної безпеки / К.М. Рудой // Південноукраїнський правничий часопис. Науковий журнал. – 2014. – № 4. – С. 226-228.

REFERENCES

1. “On Increasing the Number of Battalion of the Armed Forces of Ukraine in UN Peacekeeping Forces in the Territory of Former Republic of Yugoslavia and the Military Observer Group Despatch”: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine on 19.11.1993 № 3626-XII, available at : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3626-12>
2. “On the Status of War Veterans, Guarantees of Their Social Protection”: Law of Ukraine on 22.10.1993 № 3551-XII, available at : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>
3. “On Participation of Ukraine in International Peacekeeping Operations”: Law of Ukraine on 23.04.1999 № 613-XIV, available at : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/613-14>
4. “On National Police”: Law of Ukraine on 02.07.2015 № 580-VIII, available at : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19>
5. “On the National Guard of Ukraine ”: Law of Ukraine on 13.03.2014 № 876-VII, available at : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/876-18>
6. “The Universal Declaration of Human Rights adopted by the United Nations General Assembly on 10 December 1948”, available at : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015
7. “Convention on the Safety of United Nations and Associated Personnel on 09.12.1994”: The Convention is confirmed by the Law of Ukraine № 267/95-ВР від 06.07.95, available at : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_025
8. “Code of Conduct for Law Enforcement Officials adopted in 34/169 Session of United Nations General Assembly on 17 December 1979”, available at : http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/PS_05__4_2_001.pdf
9. “On Resolution of the National Security and Defense Council of Ukraine on 24 April 2009 "On the Strategy of the International Peacekeeping Activity of Ukraine"”: Decree of the President of Ukraine on 15.06.2009 № 435/2009, available at : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435/2009>

10. "On Resolution of the National Security and Defense Council of Ukraine on 2 September 2015 "On a New Version of the Military Doctrine of Ukraine"" : Decree of the President of Ukraine on 2 September 2015 № 555/2015, available at : <http://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>
11. "On the Procedure of Consideration of Propositions of Ukraine's Participation in International Peacekeeping Operations" : Decree of the President of Ukraine on 01.02.2000 № 153/2000, available at : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/153/2000>
12. "On Approval of the Regulation of the Procedure of Compensation Payment to the Servicemen Who Became Disabled, Family Members of Military Personnel Who Died While Performing Military Duties or Service in Internal Affairs Bodies as a part of National Contingent or National Personnel, and also in Other Special Cases" : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on 05.05.1994 № 290, available at : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/290-94-%D0%BF>
13. "On organizing of enforcement of Ukrainian Law "On the Status of War Veterans, Guarantees of Their Social Protection"" : Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine on 08.02.1994 № 63, available at : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/63-94-%D0%BF>
14. "On Some Questions of Maintenance of Peacekeeping Contingents and Personnel financed by Costs of State Budget" : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on 30.03.2006 № 401, available at : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/401-2006-%D0%BF>
15. "On Approval of the Procedure and Conditions of Payment of the Disposable Monetary Assistance in the Case of Death (Death) or Disability of the Employee of Militia, Tax Militia" : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on 12.05.2007 № 707, available at : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/707-2007-%D0%BF>
16. "On Approval of the Procedure and Conditions of Payment of the Disposable Monetary Assistance in the Case of Death (Death), Disability or Partial Disability without Disability Categorization of Militia Worker" : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on 21.10.2015 № 850, available at : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/850-2015-%D0%BF>
17. "On Approval of the Procedure and Conditions of Payment of the Disposable Monetary Assistance in the Case of Death (Death) or Disability of Police Officer" : Order of the MIA of Ukraine on 11.01.2016 № 4, available at : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0163-16>
18. "On Deployment of Ukrainian Peacekeeping Personnel to the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo, the Federal Republic of Yugoslavia" : Decree of the President of Ukraine on 02.10.1999 № 1261/99, available at : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1261/99>
19. "On Deployment of Ukrainian Peacekeeping Personnel to the United Nations Transitional Administration in East Timor" : Decree of the President of Ukraine on 26.04.2000 № 624/2000, available at : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/624/2000>
20. "On Deployment of Ukrainian Peacekeeping Contingent and Peacekeeping Personnel to the United Nations Mission in the Democratic Republic of Congo and Peacekeeping Personnel to the United Nations Interim Force in Lebanon" : Decree of the President of Ukraine on 20.06.2000 № 806/2000, available at : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/806/2000>
21. "On Deployment of Ukrainian Peacekeeping Personnel to the United Nations Interim Force in Lebanon and to the United Nations Mission in Sierra Leone" : Decree of the President of Ukraine on 08.02.2002 № 118/2002, available at : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/118/2002>
22. "On Deployment of Ukrainian Peacekeeping Contingent and Peacekeeping Personnel to the United Nations Mission in Liberia" : Decree of the President of Ukraine on 10.11.2003 № 1279/2003, available at : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1279/2003>

23. “On Deployment of Ukrainian Peacekeeping Personnel to the United Nations Mission in Cote d’Ivoire”: Decree of the President of Ukraine on 01.06.2004 № 595/2004, available at : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/595/2004>
24. “On Additional Deployment of Ukrainian Peacekeeping Personnel to the United Nations Mission in the Democratic Republic of Congo”: Decree of the President of Ukraine on 31.07.2002 № 681/2002, available at : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/681/2002>
25. “On Additional Deployment of Ukrainian Peacekeeping Personnel to the United Nations Peacekeeping Force in Cyprus”: Decree of the President of Ukraine on 01.02.2012 № 48/2012, available at : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/48/2012>
26. “On Deployment of Ukrainian Peacekeeping Personnel to the United Nations Mission in South Sudan and to the United Nations Interim Security Force for Abyei”: Decree of the President of Ukraine on 13.07.2012 № 446/2012, available at : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/446/2012>
27. “On the Procedure of Issue of War Veteran Identification Cards and Breastplates”: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on 12.05.1994 № 302, available at : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/302-94-%D0%BF>
28. “On the Organizational Support of the Peacekeeping Activity of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine”: Order of the MIA of Ukraine on 07.12.2003 № 1490, available at : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0277-04>
29. “Order of Selection and Deployment of Law Enforcement Official, Military Personnel of Internal Military Forces of The Ministry of Internal Affairs of Ukraine for Participation in International Peacekeeping Operations”: Order of the MIA of Ukraine on 07.12.2003 № 1490, available at : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0278-04>
30. “On Approval of Resolution on the Ministry of Internal Affairs of Ukraine”: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on 28 October 2015 № 878, available at : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248608057>
31. (2015), “International Peacekeeping Activity of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine”, available at : http://www.nai.au.kiev.ua/smc/images/stories/mmdu_2015.pdf
32. Rudoy, K.M. (2014), “Main Directions of the International Cooperation of Bodies of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine on Maintaining International Peace and Security”, *Pivdennoukrayinskyi pravnychi chasopys. Naukovyi zhurnal*, no. 4, pp. 226-228.

УДК 347.73

ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ Й ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОДАТКОВОГО ПРОЦЕСУ

Колеснік Л.І., аспірант

*Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»,
вул. Львівська, 23, м. Київ, Україна
lyubomira_kolesnik@mail.ru*

У статті розглянуто наукові праці, які присвячено науковому розумінню поняття податкового процесу в контексті «розширеного» та «звуженого» підходів до його тлумачення, виявлено його

місце в системі юридичних процесів, спільні з ними риси, що його індивідуалізують. Проаналізовано основні ознаки податкового процесу.

Ключові слова: юридичний процес, податковий процес, ознаки податкового процесу.

ПОНЯТИЕ, ПРИЗНАКИ И ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА НАЛОГОВОГО ПРОЦЕССА

Колесник Л.И.

*Открытый международный университет развития человека «Украина», ул. Львовская, 23, г. Киев, Украина
lyubomira_kolesnik@mail.ru*

В статье рассмотрены научные труды, посвященные научному пониманию понятия налогового процесса в контексте «расширенного» и «суженного» подходов к его толкованию, выявлено его место в системе юридических процессов, общие с ними черты, которые его индивидуализируют. Проанализированы основные признаки налогового процесса.

Ключевые слова: юридический процесс, налоговый процесс, признаки налогового процесса.

CONCEPT, FEATURES AND GENERAL CHARACTERISTICS OF TAX PROCESS

Kolesnik L.I.

*Open international university of human development "Ukraine", str. Lvivska, 23, Kyiv, Ukraine
lyubomira_kolesnik@mail.ru*

The article examines the research papers that focus on the scientific understanding of the concept "tax process" in the context of "advanced" and "narrowed" approaches to its interpretation, found its place in the legal processes, its common features that individualized it. The analysis of basic features of the tax process is made.

So justified position that adoption of "advanced" approach to determining the tax process as a basis is more appropriate since it covered most of the relations, which signs are inherent in the tax law, without entering into conflict with the relations that are the subject of other legal processes (e.g., administrative). And that is why the courts activity on consideration of tax disputes cannot be assumed as the tax process.

It is proposed that it is more appropriate to determine the tax process in its "extended" interpretation as an activity authorized by the competent entities, endowed with the appropriate public authority based on the procedural rules of tax law that procedurally draws implementation of substantive laws and obligations of relevant subjects, and aims to legally significant result.

According to the study, the tax process differs by its complex legal nature and numerous (including feedback) connections between its parts, although it is generally subordinated to a single purpose – promoting and providing timely, proper and full implementation of tax liability by the taxpayer (tax agent).

The analysis of tax legislation and practice shows that the tax process has all common features inherent in the legal process. So, the tax process is always associated with the implementation of the law-enshrined rights and obligations, is in legal procedure, is directly connected with the use of special methods and means of legal technique, is performed only by authorized entities – tax, financial, customs and others, its result is always drawn with special procedural acts. Tax process also has specific features that distinguish it from other processes. These include subject and method of taxation process, subjects and objects of tax and procedural legal relations, the procedure of allocation of rights and obligations between subjects and so on.

Key words: legal process, tax process, features of tax process.

На сучасному етапі розвитку податкових правовідносин важливим залишається їх належне правове регулювання, зокрема таких важливих складових, як процесуальні та процедурні елементи, на які саме й покладається реалізація як охоронної, так і регулятивної функцій правового регулювання. Однак сьогодні відсутній єдиний кодифікований акт, який визначав би правовий механізм фінансово-процесуального регулювання та особливості реалізації податково-процесуальних процедур, що загалом можуть бути об'єднані в окремий податковий процес.

Відсутність послідовного й системного теоретичного аналізу процесуальної форми в податковому праві зумовлює потребу подальшого дослідження процесуальних аспектів податкового права. Це дасть змогу уникнути різного тлумачення податкового процесу та уніфікувати наукові уявлення про його поняття, виявити його місце в системі юридичних процесів, спільних із ним рис, що надають можливість скласти уявлення про нього й риси,

що його індивідуалізують, підкреслюють його власне значення, цінність, обґрунтування понятійного апарату податкового процесу та його ознак.

Теоретичну базу зазначеної проблеми становлять праці Ю.В. Боднарука, М.В. Карасьової, Л.М. Касьяненко, Ю.О. Костенко, І.Є. Криницького, В.Є. Кузнеченкової, М.П. Кучерявенка О.М. Мінаєвої, О.А. Ногіної та інших науковців. При цьому системному науковому аналізу питання податкового процесу були присвячені лише праці І.Є. Криницького й частково Л.М. Касьяненко в контексті податково-правового регулювання до прийняття Податкового кодексу України.

З огляду на це існує необхідність науково-теоретичної розробки проблем податкового процесу, зумовлена недостатністю системних вітчизняних досліджень теорії податково-правового процесу, потребами юридичної практики й завданнями реформування податкового законодавства України, в його процесуальному контексті.

Метою статті є узагальнення досліджень поняття податкового процесу, визначення його ознак і загальної характеристики з огляду на сучасний стан податково-правового регулювання та перспективи його розвитку надалі.

Насамперед варто звернути увагу на відсутність легального визначення такої категорії, як «податковий процес», у національному законодавстві. Цей факт має значення для таких тез.

По-перше, визначення податкового процесу є скоріше теоретичним доробком, спрямованим на краще розуміння системи процесуальних норм, за допомогою яких реалізуються матеріальні норми законодавства про податки та збори. Це означає, що результируючим моментом є необхідність наявності такого визначення як системоутворюючої відправної точки для розуміння наявної системи податкових правовідносин, а отже, визначення податкового процесу має бути таким, що не суперечить логіці норм (законодавця), які регулюють здійснення таких правовідносин.

Зокрема, Д.О. Коваль звертає увагу на наявність наукових напрацювань теорії податкового процесу, що розкривають зміст таких його фундаментальних положень, як «стадія податкового процесу», «податково-процесуальне провадження», «податкові процедури» тощо [1, с. 155-156]. Подальший системний аналіз таких елементів податкового процесу дасть змогу з часом сформулювати уявлення про теоретичні засади, однаковою мірою притаманні всім процесуальним явищам у сфері справляння податків і зборів.

По-друге, для визначення поняття податкового процесу варто враховувати його родову належність. Тобто, для визначення поняття податкового процесу має значення, розглядаємо ми його як інститут податкового права, чи як окрему галузь (на кшталт цивільного процесу), чи як інститут фінансового права тощо.

По-третє, доцільно враховувати, що процес завжди є діяльністю одного чи декількох суб'єктів щодо реалізації своїх прав та обов'язків. Тобто, для визначення поняття податкового процесу має значення, яка саме діяльність (який обсяг юридично значущих дій) охоплюється податковим процесом і якими суб'єктами вчиняються вказані дії. Визначення обсягу юридично значущих дій, які входять до податкового процесу, надасть можливість виокремити ідентифікуючі ознаки податкового процесу, за допомогою яких окреслиться визначення поняття «податковий процес».

Напрацювання теорії податкового процесу нині відбувається з дослідження його змісту з позиції як широкого, так і вузького (юрисдикційного) юридичного процесу [1, с. 157]. Разом із цим необхідно зазначити, що податковий процес є видом юридичного процесу. Однак щодо останнього сьогодні жодна з концепцій, що висувалися вченими різних наукових шкіл, не визнана єдиною правильною або такою, що є набагато більш переконливою за інші. Множинність поглядів на юридичний процес загалом спричиняє й неоднозначність тлумачення податкового

процесу. Утім безспірним є факт поступового розширення меж юридичного процесу від найбільш вузького його розуміння до найбільш широкого [2, с. 12-13].

Так, у широкому розумінні юридичний процес – це комплексне й багатоаспектне поняття, що характеризує сукупність усіх правових форм діяльності державних органів (парламенту, президента, уряду, судових органів, прокуратури) та інших уповноважених суб'єктів, які вчиняють у встановленому законом порядку юридично значимі дії, що мають правові наслідки. Зміст, форми й порядок здійснення юридичного процесу встановлюються та регулюються нормами матеріального і процесуального права, а його результати фіксуються в конкретних юридичних актах загальноправового або індивідуального характеру (законах, підзаконних актах, розпорядженнях, рішеннях, наказах тощо) [3, с. 104].

У теорії юридичного процесу можна виділити загальні категорії процесуального знання, які простежуються чи необхідність у використанні яких назріває в податковому процесі. Вони вказують на єдність судового, правозастосовного і правореалізаційного процесів. Загальні поняття, категорії, інститути є не просто зовнішніми розрізненими ознаками подібності, які необхідно осмислити, вони не є й лише доказами обґрунтованості існування загального процесуального знання, вони становлять його каркас, основу, його зміст [2, с. 263].

Серед ознак юридичного процесу прийнято виділяти такі:

- 1) реалізація владних повноважень компетентних органів і посадових осіб;
- 2) свідомість і цілеспрямованість діяльності суб'єктів публічної влади;
- 3) спрямованість на досягнення певного юридичного результату;
- 4) документованість;
- 5) детальна регламентація юридичними нормами [4, с. 167].

Інші автори, крім перерахованих ознак юридичного процесу, виділяють також складність, що триває в часі, характер вищезгаданої діяльності, яка складається з процесуальних стадій, що змінюють одна одну в суворо певній послідовності [5, с. 545]. Видається, що таке доповнення є досить суттєвим.

Отже, в основі цього підходу до визначення юридичного процесу лежить діяльність державних органів і їхніх посадових осіб, а також інших суб'єктів права щодо розв'язання певних юридичних справ [6, с. 22].

У вузькому розумінні юридичний процес – це узагальнене поняття, яке характеризує регламентований законом порядок конституційного судочинства, провадження по цивільних, господарських і кримінальних справах, а також діяльність органів (служб, посадових осіб) адміністративної юрисдикції й судів щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення, що, по суті, прирівнює юридичний процес до процесуальних галузей права [3, с. 105].

Якщо ототожнення юридичного процесу із судочинством є прикладом вузького розуміння першого поняття, то в широкому розумінні це правове явище являє собою абсолютно всі форми правової діяльності (сукупність послідовно здійснюваних дій) держави, інших суб'єктів юридичних відносин щодо вироблення правових норм і приведення їх у дію з метою врегулювання життя суспільства, забезпечення правопорядку [7, с. 16-17].

Разом із цим С.Я. Лихова наголошує, що юридичний процес не варто ототожнювати із процесуальними галузями права, оскільки вони співвідносяться як загальне й частина [3, с. 104].

Можна вважати податковий процес різновидом юридичного процесу, оскільки йому притаманні ознаки останнього: він являє собою сукупність послідовно вчинюваних юридично значимих дій; регулюється відповідними процесуальними нормами; здійснюється тільки компетентними суб'єктами, наділеними відповідними владними повноваженнями;

процесуально оформлює реалізацію матеріальних прав та обов'язків відповідних суб'єктів; складається зі стадій, на кожній із яких учасниками процесу виконуються юридичні дії й досягається певний юридично значущий результат, пов'язаний із винесенням правозастосовних актів; являє собою форму діяльності, що об'єктивно має потребу в процесуальній регламентації [1, с. 159-160]. Наприклад, під ним розуміється «вид юридичного процесу, який являє собою нормативно встановлену специфічну форму впорядкування управлінської діяльності, що здійснюється податковими органами, яка включає в себе податкові процедури: 1) процесуальні (юрисдикційна діяльність позасудового характеру щодо реалізації санкцій і захисту охоронюваних правовідносин із застосуванням заходів державного примусу) і 2) матеріальні (нормотворча і правозастосовна)» [8, с. 10].

Тому виникає питання щодо «розширеного» чи «вузького» розуміння податкового процесу. При більш детальному розгляді вбачається, що «розширене» розуміння податкового процесу передбачає як судову, так і позасудову діяльність уповноважених органів, пов'язану не тільки із вирішенням питань про податкові правопорушення (наприклад), а й зі створенням податкових норм матеріального та процесуального права, реалізацію дій, пов'язаних із оподаткуванням (проведення ревізій і перевірок тощо). «Звужене» розуміння зводить податковий процес виключно до діяльності уповноважених органів щодо розгляду податкових спорів, що також, на наше переконання, є некоректним, адже залишає поза увагою два фактори: по-перше, неюрисдикційну діяльність уповноважених органів (проведення ревізій, перевірок, видання підзаконних нормативно-правових актів, учинення інших юридично значущих дій); по-друге, те, що в Україні відсутні суди власне податкової або фінансової юрисдикції (як у США, наприклад), і порядок вирішення податкових спорів урегульовується нормами адміністративного процесуального законодавства.

На увагу в цьому контексті заслуговує точка зору Т.А. Озерової, яка вважає, що податковий процес потрібно визначати в широкому розумінні, як усі податкові процедури і провадження, врегульовані податковим законодавством, а також судовий процес [9, с. 30]. Указана позиція заслуговує на існування, але разом із тим створює низку питань, на які немає однозначної відповіді. Так, наприклад, чи можна вважати судові провадження про податки і збори податковим процесом? Адже справи щодо оподаткування розглядаються в судах адміністративної юрисдикції і є, по суті, процесом адміністративним.

Як ми бачимо, у разі прийняття «широкого» підходу до розуміння категорії «податковий процес» виникає колізія щодо розмежування власне податкового та інших процесів, наприклад, адміністративного. Указана колізія меж, як убачається, тільки ускладнює теоретичне розуміння податкового процесу, адже в цьому випадку розгляд податкового спору в судах адміністративної юрисдикції значним чином не відрізняється від вирішення адміністративного спору в тому самому суді (тобто вказані процесуальні відносини регулюються одними нормами).

Наведену вище точку зору підтримує Д.О. Коваль, який зазначає, що стосовно здійснення юрисдикційних податкових процедур, із якими деякі автори пов'язують зміст поняття «податковий процес», лівова частка таких конфліктів вирішується саме в рамках адміністративно-процесуальних, а не податково-процесуальних проваджень. При цьому податкове право може визначати лише окремі процесуальні аспекти розгляду таких спорів, наприклад, щодо визначення спеціальних строків звернення до адміністративного суду. Належність податкових спорів до предметної компетенції адміністративних судів відображає процесуальне оформлення розгляду податкового конфлікту в рамках адміністративного судового процесу [3, с. 161].

Податковий процес реалізує процесуальну складову податкових відносин, якої стосуються саме питань сплати податків, зборів, платежів, закріплених податковим законодавством. Податковий процес загалом являє собою неюрисдикційний процес, спрямований на реалізацію процесуальної складової податкових правовідносин, до складу якого входять

процедури загальної й особливої частин, що забезпечують реалізацію цього процесу. При цьому інституційно податковий процес є відокремленим від інших процесів (таких як бюджетний, адміністративний тощо) і спрямований на регулювання саме податково-процесуальних відносин. Водночас він може входити як одна зі складових до фінансового процесу на правах самостійного процесуального інституту регулювання податково-процесуальних відносин.

Також у цьому контексті доцільно звернути увагу на визначення окремих науковців, котрі детально досліджували вказане поняття.

Заслуговує на увагу визначення податкового процесу, запропоноване І.Є. Криницьким, за яким під ним розуміється врегульований процесуальними нормами податкового права порядок процедурної (як правило, неюрисдикційної) діяльності компетентних органів публічної влади (іноді й інших уповноважених суб'єктів) у галузі оподаткування та податково-процесуальні правовідносини, що виникають на цій основі [10, с. 30].

Разом із цим М.П. Кучерявенко вбачає за доцільне розмежовувати конструкції процесуального регулювання оподаткування й податкового процесу [11, с. 111]. Податковий процес становить урегульовану послідовність дій зі здійснення податкових процедур. Він виражається в реалізації податкових процедур, здійсненні юридично значущих дій, які ґрунтуються на вимогах податково-процедурних норм. Податковий процес – реальна діяльність зі здійснення порядку поведінки, закріпленої приписами податкових процедур [12, с. 29].

Як бачимо, більшість науковців застосовує у своїх визначеннях саме «розширений» підхід до розуміння податкового процесу, окремо відзначаючи, що предметом податкового процесу є саме податково-процесуальні відносини, які виникають на основі діяльності компетентних органів публічної влади в галузі оподаткування.

Наведені в літературі визначення з більшою чи меншою повнотою відображають найбільш характерні ознаки податкового процесу як юридичного, вказуючи на його функції. З огляду на викладене, на нашу думку, сутність і зміст податкового процесу найбільш повно можна відобразити в загальній спрямованості на «втління в життя» тих норм податкового права, що регулюють податково-зобов'язальні й податково-деліктні правові відносини.

Узагальнюючи все вищезазначене, можна сформулювати такі ознаки податкового процесу:

- 1) динамізм, поступова якісна зміна етапів правової діяльності (від можливості добровільної сплати податку – до застосування «заходів захисту» шляхом примусової реалізації податкового зобов'язання – і до застосування «заходів відповідальності» за податкові правопорушення, що мали місце на перших двох стадіях);
- 2) жорстка темпоральна регламентація здійснення окремих дій учасниками податкових правовідносин, закріплення «моделі» правової діяльності в позитивному праві тощо [13, с. 222].

Податковий процес відрізняється чіткою часовою обмеженістю здійснення конкретних юридично значимих дій учасниками податкових правовідносин.

Зокрема, О.М. Мінаєва, вказуючи про податковий процес як такий, що характеризується всіма рисами юридичного процесу, та виокремлюючи його певні особливості, формує систему ознак податкового процесу, а саме:

- 1) спирається на систему податково-процесуальних норм;
- 2) охоплює певну систему операцій як із матеріальними податковими нормами, так і з податково-процесуальними нормами;
- 3) обов'язковим учасником є суб'єкт владних повноважень, який і представляє власника податкових надходжень;

- 4) безпосередньо пов'язується з повноваженнями контролюючих органів та органів стягнення, які забезпечують реалізацію інтересу публічного суб'єкта;
- 5) передбачає реалізацію повноважень владного суб'єкта в особливому порядку та послідовності;
- 6) передбачає процесуальну організацію діяльності з розгляду й вирішення конкретних юридичних справ;
- 7) обумовлює прийняття на підставі вирішення конкретної юридичної справи відповідних ненормативних актів [14, с. 257].

Отже, вбачається, що прийняття за основу «широкого» підходу до визначення податкового процесу є доцільнішим, адже так охоплюється більша частина відносин, ознаки яких притаманні саме податковому праву, без вступу в колізію з відносинами, що є предметами інших юридичних процесів (зокрема адміністративного). Тому не можна вважати діяльність судів щодо розгляду податкових спорів власне податковим процесом.

Уважаємо більш доцільним визначати податковий процес саме в «розширеному» його тлумаченні: податковий процес – діяльність уповноважених компетентних суб'єктів, наділених відповідними владними повноваженнями на основі процесуальних норм податкового права, яка процесуально оформлює реалізацію матеріальних прав та обов'язків відповідних суб'єктів і спрямована на юридично значущий результат.

Податковий процес відрізняється комплексною правовою природою, численними (у т.ч. й зворотними) зв'язками між окремими його складовими, хоча загалом підпорядкований єдиній меті – сприянню й забезпеченню своєчасного, правильного та повного виконання платником податку (податковим агентом) його податкового зобов'язання.

Аналіз податкового законодавства і практики свідчить про те, що податковий процес володіє всіма загальними ознаками, властивими юридичному процесу. Так, податковий процес завжди пов'язаний із реалізацією закріплених у законі прав і обов'язків, полягає в процесуальних нормах права, безпосередньо пов'язаний із використанням спеціальних прийомів і засобів юридичної техніки, здійснюється лише уповноваженими суб'єктами – податковими, фінансовими, митними та інші органами, його результати завжди оформляються спеціальними процесуальними актами. Податковий процес також має специфічні ознаки, які відрізняють його від інших процесів. До них можна зарахувати предмет і метод податкового процесу, суб'єкти, об'єкти податково-процесуальних правовідносин, порядок розподілу прав і обов'язків між суб'єктами тощо.

Напрямом подальших досліджень убачається визначення структури податкового процесу з огляду на сучасні податкові правовідносини й перспективи їх розвитку в майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коваль Д.О. Теоретико-правові проблеми податкового процесу / Д.О. Коваль // Прикарпатський юридичний вісник. – 2012. – Вип. 2. – С. 154-163.
2. Павлушина А.А. Теория юридического процесса : проблемы и перспективы развития : автореф. дисс. на соиск. науч. степ. д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства ; история правовых учений» / Павлушина Алла Александровна. – Самара, 2005. – 58 с.
3. Лихова С.Я. Вплив європейських норм та стандартів на юридичний процес в Україні / С.Я. Лихова, Т.Ф. Мінязева // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. – 2011. – № 3. – С. 104-108.
4. Бахрах Д.Н. Адміністративне право Росії : підручник для вузів / Д.Н. Бахрах. – М. : Видавництво НОРМА, 2002. – 640 с.

5. Большая юридическая энциклопедия. – М. : Изд-во ЭКСМО, 2005. – 688 с.
6. Теория юридического процесса / В.М. Горшенев [и др.]; под ред. проф. В.М. Горшенева. – Х. : Вища школа, 1985. – 192 с.
7. Кононов П.І. Адміністративний процес : підходи до визначення поняття та структури / П.І. Кононов // Держава і право. – 2001. – № 6. – С. 16-17.
8. Берестовой С.В. Налоговые процедуры в Российской Федерации и Соединенных Штатах Америки : сравнительно-правовой анализ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 / Берестовой Сергей Викторович ; Всероссийская государственная налоговая академия. – М., 2005. – 200 с.
9. Озерова Т.А. Понятие налогового процесса : современная концепция / Т.А. Озерова // Налоги и налогообложение. – 2010. – № 6. – С. 27-32.
10. Криницький І.Є. Теоретичні проблеми податкового процесу : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 / І.Є. Криницький ; Національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2010. – 433 с.
11. Кучерявенко М.П. Податкові процедури : правова природа і класифікація : монографія / М.П. Кучерявенко. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. – 460 с.
12. Кучерявенко М.П. Правова природа процедурного регулювання оподаткування / М.П. Кучерявенко // Юрист України. – 2011. – № 2(15). – С. 26-29.
13. Боднарук Ю.В. Податкові провадження в Україні : теоретико-правові засади : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Ю.В. Боднарук ; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2008. – 247 с.
14. Мінаєва О.М. До питання щодо джерел та структури податкового процесу / О.М. Мінаєва // Митна справа. – 2014. – № 2 (92). – С. 255-259.

REFERENCES

1. Koval, D.O. (2012), “Theoretical legal problems of tax process”, *Prikarpatstsiy yuridichnyi visnik*, Iss. 2, pp. 154-163.
2. Pavlushina, A.A. (2005), “Theory of legal process : problems and perspectives of development”, Thesis abstract for Doct. Sc. (Jurisprudence), 12.00.01, Samara state economic academy, Samara, Russia.
3. Lykhova, S.Ya. and Minyazeva, T.F. (2011), “Influence of European regulations and standards on the legal process in Ukraine”, *Yurydychnyi visnyk. Povitryane i kosmichne pravo*, no. 3, pp. 104-108.
4. Bakhrakh, D.N. (2002), *Administrativne pravo Rosiyi : pidruchnyk dlya vuziv* [Administrative law of Russia : textbook], Vydavnytvo NORMA, Moscow, Russia.
5. (2005), *Bolshaya yuridicheskaya entsiklopediya* [Great legal encyclopaedia], Izd-vo EKSMO, Moscow, Russia.
6. Horshenev, V.M. (1985), *Teoriya yuridicheskoho protsessa* [Theory of a legal process], Vyshcha shkola, Kharkiv, Ukraine.
7. Kononov, P.I. (2001), “Administrative process : approaches to term definition and structure”, *Derzhava i pravo*, no. 6, pp. 16-17.
8. Berestovoy, S.V. (2005), “Tax proceedings in the Russian Federation and United State of America : comparative legal analysis”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.14, All-russian state tax academy, Moscow, Russia.
9. Ozerova, T.A. (2010), “Tax proceeding : modern concept”, *Nalohi i nalohooblozhenie*, no. 6, pp. 27-32.

10. Krynytskyi, I.E. (2010), "Theoretical problems of tax process", Thesis abstract for Doct. Sc. (Jurisprudence), 12.00.07, National university of the name of T. Shevchenko, Kyiv, Ukraine.
11. Kucheryavenko, M.P. (2009), *Podatkovi protseduriy : pravova pryroda i klasiyfikatsiya : monohrafiya* [Tax proceedings : legal nature and classification : monograph], Alerta ; KNT ; TsUL, Kyiv, Ukraine.
12. Kucheryavenko, M.P. (2011), "Legal nature of procedural regulation of taxation", *Yuryst Ukrayiny*, no. 2 (15), pp. 26-29.
13. Bodnaruk, Yu.V. (2008), "Tax proceedings in Ukraine : theoretical legal foundations", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.07, *Odesa national legal academy, Odesa, Ukraine*.
14. Minaeva, O.M. (2014), "To the question about sources and structure of the tax process", *Custom procedures*, no. 2 (92), pp. 255-259.

УДК 342.95

СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТОК ПОДАТКОВИХ ОРГАНІВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Поляк А.В., ст. викладач

*Харківський національний університет внутрішніх справ,
пр-т Л. Ландау, 27, м. Харків, Україна
anton-poljak@rambler.ru*

У статті досліджено історичні шляхи розвитку і становлення податкових органів на українських землях. Зроблено висновок про необхідність використання історичного досвіду еволюції оподаткування для подальшого вдосконалення системи податкових органів України.

Ключові слова: податкові органи, збирачі податків, податні інспектори, фінансові комісії, податкові інспекції, податкова реформа.

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ НАЛОГОВЫХ ОРГАНОВ НА УКРАИНСКИХ ЗЕМЛЯХ

Поляк А.В.

*Харьковский национальный университет внутренних дел, пр-т Л. Ландау, 27, г. Харьков, Украина
anton-poljak@rambler.ru*

В статье исследованы исторические пути развития и становления налоговых органов на украинских землях. Сделан вывод о необходимости использования исторического опыта эволюции налогообложения для дальнейшего совершенствования системы налоговых органов Украины.

Ключевые слова: налоговые органы, сборщики налогов, податные инспекторы, финансовые комиссии, налоговые инспекции, налоговая реформа.

ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF THE TAX AUTHORITIES IN THE UKRAINIAN LANDS

Poliak A.V.

*Kharkiv national university of internal affairs, ave. L. Landau, 27, Kharkiv, Ukraine
anton-poljak@rambler.ru*

The article contains a research of the historical development and establishment of the tax authorities in the Ukrainian lands.

The process of establishment and development of the tax authorities includes five stages, which have different degrees of the tax system development.

The origin and development of Kievan Rus in VIII–XII centuries can be considered as the first stage of the tax system development and the beginning of a tax administration in Ukrainian lands. There was no special tax authority at that time. Princess Olga performed the first tax reform. She created a network of specialized tax collection points.

The second stage of the tax authorities' development occurred when the Ukrainian lands were a part of other states in the XIV – early XX centuries. The article contains the analysis of the tax authorities' formation during the stay of Ukrainian lands in the Grand Duchy of Lithuania, Polish-Lithuanian Commonwealth, the Zaporizhian Sich and the Russian Empire.

The third stage of the tax system and tax authorities' development in the Ukrainian lands occurred in the period of the Ukrainian People's Republic, Hetmanate and Directory. An independent monetary policy began to form in this period.

The fourth stage of the Ukrainian tax authorities' system formation included the stay of Ukrainian lands in the Soviet Union. The collection of taxes and the control over timeliness of their payment was assigned on the financial inspectors, their assistants and financial agents.

The fifth stage of formation and development of tax authorities in the Ukrainian lands began after Ukraine received independence in August 1991. State tax service of Ukraine was created in 1992. The State tax administration of Ukraine and local state tax administrations were created in 1996. The state fiscal service of Ukraine was founded in 2014.

The article contains a conclusion about the necessity of using the historical experience of the taxation evolution to improve the tax authorities system of Ukraine.

Key words: tax authorities, tax collectors, tax inspectors, financial commission, tax inspection, tax reform.

У сьогоднішніх українських складних економічних умовах, у яких знаходиться Україна, надзвичайно важливого значення набуває проведення загальнодержавних реформ, ефективна реалізація яких неможлива без достатніх і систематичних фінансових надходжень до державного та місцевих бюджетів, основу яких становлять податки і збори.

Стабільне й повне надходження податків до бюджетів різних рівнів забезпечується уповноваженими державними органами – податковими (контролюючими) органами. Діяльність таких органів і їх правовідносини з іншими учасниками податкових відносин мають важливе теоретичне й практичне значення. Ефективність функціонування цих органів безпосередньо залежить від правильної організації їхньої діяльності. Саме тому вивчення історичного досвіду діяльності податкових органів на українських землях і подальше теоретичне та практичне застосування його позитивних здобутків набувають важливого значення.

Дослідженням історії оподаткування на території України займалися такі вітчизняні науковці, як Ф.О. Ярошенко, В.Л. Павленко, Н.В. Нечай, В.Л. Андрущенко, П.В. Цимбал, Т.Я. Цимбал, М.П. Бадида, В.Г. Баранова, О.Ю. Дубовик, Н.М. Ткаченко, А.М. Соколовська, О.М. Головка, І.В. Ковальчук, Т.Б. Ясеновська та інші. Історичний розвиток фінансової думки та фінансових інститутів розглядається в роботах зарубіжних учених: Г.Л. Мар'якіна, В.М. Пушкарьової, І.М. Александрова, Д.Г. Черника. Проте варто зауважити, що об'єктом уваги більшості науковців є історія податків і зборів. При цьому дослідженню історії становлення й розвитку саме податкових органів приділено недостатньо уваги.

Метою статті є дослідження історичних шляхів становлення й розвитку податкових органів на українських землях, результати якого можуть бути використані для вдосконалення чинної системи податкових органів України та підвищення ефективності їхньої діяльності.

Історичні дослідження виникнення й розвитку оподаткування свідчать про те, що певні правовідносини, пов'язані зі справлянням податків, мали місце вже в найперших державних утвореннях різних народів світу. Процес формування системи оподаткування на українських землях сягає найдавніших часів.

Спираючись на наукові дослідження історії оподаткування на українських землях, вважаємо за доцільне розглядати процес становлення й розвитку податкових органів згідно з певними етапами розвитку системи оподаткування загалом [1].

Зародження й розвиток Київської Русі у VIII-XIII століттях можна вважати першим етапом розвитку системи оподаткування та початком формування податкових органів на українських землях.

Одним із перших податкових платежів, який справлявся в Київській Русі, вважається данина, тобто періодичні стягнення з підкорених племен і народів, які збагачували княжу казну. Поступовий розвиток господарства, виникнення міст, збільшення кількості населення потребували збільшення надходжень до казни. Поряд зі збиранням данини київськими князями був упроваджений оброк як плата за користування земельними ділянками, знаряддями праці, будівлями тощо.

Збір данини та оброку в цей період здійснювався не спеціалізованими фіскальними органами, а «полюддям» (князь із дружиною самостійно займався збором цих платежів «по людях») чи «повозом» (піддані самостійно доставляли платежі до княжої казни) [2, с. 89].

Стягнення перших податкових платежів здійснювалось безпосередньо зацікавленими в максимізації прибутку особами, було несистематичним, не існувало чітко встановленого порядку визначення їхніх розмірів. Наслідком такої податкової політики цього історичного періоду були численні зловживання, які призводили до масового невдоволення та повстань. Літописи свідчать про те, що в середині X століття прагнення збільшити данину з древлян коштувало життя київському князю Ігорю (бл. 878-945). Князя Ігоря, який повернувся з нечисленною дружиною для повторного збору данини, древляни з міста Іскоростеня захопили в полон і стратили [3, с. 56].

Помстившись древлянам за смерть чоловіка, княгиня Ольга (бл. 920-969) починає проводити заходи щодо упорядкування системи оподаткування з метою запобігання подібним випадкам у майбутньому. Так, нею були чітко визначені порядок стягнення данини («устави»), а також перелік, розміри та строки сплати данини («уроки»). Крім того, Ольгою була створена мережа спеціалізованих пунктів збору податків («становища»), які розміщувалися в центрах сільських общин. Такі своєрідні фінансові установи тих часів можна вважати прообразом сучасних податкових органів, а запровадження нової системи оподаткування – першою на українських землях значною податковою реформою.

Подальший інтенсивний розвиток Київської Русі, розширення її кордонів, виникнення великих міст, активізація торговельно-економічних відносин вимагали збільшення надходжень до казни. Наслідком цього стає запровадження нових повинностей («корми», «дари», «поклони», «дими»), застосування нових методів і більш складних форм їх стягнення.

Суттєві зміни в системі оподаткування призвели до реорганізації тогочасних органів збирання податків. Так, з'явилися спеціальні посади при княжих дворах («данщики», «вірники», «митники», «осьменники», «п'ятенщики»), які відповідали за збір відповідних податей. Необхідно відзначити, що чіткої регламентації повноважень таких органів на той час не існувало.

Після розпаду в середині XII століття Київської Русі на окремі незалежні князівства централізована система оподаткування перестає функціонувати. На зміну їй прийшли системи податей окремих князівств.

На початку XIII століття слов'янські землі опинилися під монголо-татарським пануванням, наслідком чого став ще більший занепад єдиної податкової системи на нинішніх українських землях. За часів Золотої Орди податковий тиск на цих територіях значно посилювався, перелік об'єктів оподаткування розширився. Так, були введені такі податки, як «харадж», «іхраджат», «тагар», «вихід», «тамга», «бігар», «тарх» тощо [2, с. 96].

Як органи збирання податей виступали «баскаки» – збирачі податків, представники монгольського хана на завойованих землях. Баскаки контролювали місцеву владу. У кожному князівстві був свій особливий «баскак», а у Володимирі знаходився «Великий

баскак». Наприкінці XIII століття право збирання податей було передане слов'янським князям.

Із початком визволення слов'янських земель від монголо-татарського панування в XIV столітті розпочався другий етап становлення податкових органів на українських землях, який тривав до кінця XIX – початку XX століть. Це був період перебування українських земель у складі інших держав.

Знаходячись у складі Великого князівства Литовського з другої половини XIV століття, населення більшості князівств на території нинішньої України було зобов'язане сплачувати досить високі податки, що було викликано зростаючими фінансовими потребами, пов'язаними з розширенням територій князівства Литовського та військовими потребами. При цьому механізм адміністрування податків був доволі простим, розвиненої системи оподаткування не було.

Реформування податкової системи розпочалося тільки після завершення війни з Золотою Ордою. Сформовані в той період податкові органи вже мали певну структуру. Так, у кожному великому місті запроваджувалась посада призначеного князем намісника-воєводи, якому підпорядковувались усі інші посадовці. Безпосереднім збором податків займалися спеціальні збирачі. Зібрані ними податки здавалися ключникам, що знаходились у замках великих міст. Контроль за діяльністю збирачів і ключників здійснювався князівськими ревізорами. У процесі адміністрування податків вівся облік платників (перепис населення) та надходжень (заповнення прибуткових і видаткових книг).

Із другої половини XVI століття на українських територіях, які знаходились під владою Речі Посполитої, розповсюджується дія польського законодавства. Правом справляти податки наділяються місцеві шляхтичі, які, зловживаючи наданими їм привілеями й користуючись відсутністю контролю з боку влади, самовільно встановлювали додаткові податки на свою користь.

Податкова система Речі Посполитої була недосконалою, не могла повною мірою забезпечити стягнення всіх наявних на той час податків. Свідченням цього можна вважати практику передачі в оренду окремим шляхтичам права збирання деяких податків, що зумовлювало численні зловживання в процесі оподаткування.

Наприкінці XVI століття на півдні сучасної України утворюється Запорозька Січ – своєрідне самоврядне козацьке утворення. У Запорозькій Січі існували власна казна (скарб) і власна податкова система, яка формувалась під впливом різних тенденцій історичного розвитку оподаткування. Основними джерелами наповнення козацької казни були надходження від оподаткування промислів і торгівлі.

Своєрідним податковим органом Запорозької Січі була скарбова старшина, підзвітна кошовому отаману та козацькій раді. До складу скарбової старшини входили шафари (збирачі податків) і підшафарії, що вели облік одержаних доходів і видатків, кантаржей (хранитель мір і ваг) і канцеляристи. Порядок сплати податків та їхні розміри ухвалювалися козацькою радою. Загалом так звані податкові служби Запорозької Січі були малорозвиненими.

Надалі зміни в податковій системі на українських землях відбувались за часів перебування цих територій у складі Російської імперії (друга половина XVII – початок XX століть). Починається поступове переорієнтування оподаткування українського населення на наповнення російської казни.

У другій половині XVII століття цілісної вертикальної системи податкових органів в Росії не існувало. Збором запроваджених на той час податків (поземельного, податку на майно, грошових оброків тощо, зборів і мит) займалися органи центрального державного управління – Прикази різного рівня. Пізніше контроль за податковими надходженнями на українських

землях здійснювався вищими посадовими особами – царськими обер-фіскалами, що призначалися указами Петра I (1672-1725).

Відповідно до указу Петра I від 26 листопада 1718 року, в Росії розпочалася податкова реформа, яка почалась із проведення перепису населення. Замість великої кількості подвірних податей, було введено подушний податок, який передбачав постійне місце перебування платника, що надалі призвело до появи кріпосного права. На низовому рівні збиранням податків займалися земські старости. На центральному рівні була створена Камер-колегія, яка опікувалася питаннями оподаткування та мала на місцях свої підрозділи. Крім того, у 1722 році в Україні була створена Малоросійська колегія, яка була найвищою установою на цих територіях та контролювала діяльність гетьмана і старшин.

Подальші зміни в податковій системі відбулися за часів правління Катерини II (1729-1796), яка реформувала механізми оподаткування та систему адміністрування податків. Так, 24 жовтня 1780 року нею був виданий указ «Об учреждении Экспедиции о государственных доходах, контроле и ревизии счетов, изыскании недоимок, недоборов и начетов», який поклав початок формуванню нової фінансової системи держави [4, с. 67]. Були створені окремі органи управління з питань доходів, витрат, ревізії рахунків, стягнення недоїмок. На нижчому рівні були створені губернські казенні палати, яким підпорядковувались губернське та повітові казначейства.

Світова геополітична ситуація на початку XIX століття й фінансове становище Російської імперії змушують імператора Олександра I (1777-1825) вдатися до реформування державного управління Російської імперії, важливою складовою якого була міністерська реформа, проголошена Маніфестом «Об учреждении министерств» від 8 вересня 1802 року. Одним зі створених міністерств було міністерство фінансів, до компетенції якого входило управління державними доходами, у тому числі й податками.

У 80-х роках XIX століття в ході реформування податкової системи зазнала змін і система адміністрування податків. Так, міністром фінансів М.Х. Бунге з метою посилення податкового контролю були створені «податні присутствія» за різними видами оподаткування та запроваджені посади «податних інспекторів» при Казенній палаті, діяльність яких мала забезпечити своєчасне і правильне надходження податків. Посади податних інспекторів були запроваджені в Російській імперії відповідно до закону від 30 квітня 1885 року [5, с. 215].

Основними обов'язками податних інспекторів були адміністрування податків і робота на чолі податних присутствій. Крім цього, вони мали вести нагляд за торговельною діяльністю й виконували інші доручення Казенної палати.

На початку XX століття податні інспектори виконували великий і складний обсяг роботи в складі численних присутствій і були ключовою ланкою сформованої на той час досить прогресивної системи справляння податків.

Третій етап розвитку системи оподаткування й, зокрема, податкових органів на українських землях припадає на період існування Української Народної Республіки, Гетьманату й Директорії, коли в Україні почала формуватися самостійна фінансова політика.

Після революційних подій у Російській імперії 1917 року в Києві в березні цього ж року було створено Українську Центральну Раду (далі – УЦР), а пізніше проголошено Українську Народну Республіку (далі – УНР). Одним із перших законів, прийнятих УЦР, був закон про оподаткування населення держави. Відповідно до вказаного закону, при кожному губернському комітеті створювалися фінансові комісії, які мали організувати збір податків. Усі зібрані кошти мали спрямовуватись у казну УЦР. Але треба відзначити, що загалом керівництво УНР не провело жодних суттєвих податкових реформ і створити ефективний апарат адміністрування податків за короткий період свого управління країною йому не вдалося.

У квітні 1918 року в результаті державного перевороту до влади прийшов П. Скоропадський, який був проголошений гетьманом України. Для стабілізації фінансової системи країни в структурі Міністерства фінансів були створені Департаменти податків (простих і посередніх), митних зборів тощо [6, с. 49]. На місцях тимчасово було відновлено функціонування податкових органів у структурі дореволюційних установ, які підпорядковувались Міністерству фінансів.

У грудні 1918 року П. Скоропадський змушений був скласти свої повноваження й передати їх Директорії на чолі з В. Винниченком і С. Петлюрою, яка прийшла до влади внаслідок повстання в листопаді 1918 року. За півтора місяця свого перебування при владі Директорія нічого не встигла зробити у сфері податкової політики [7, с. 262].

Час перебування українських земель у складі Радянського Союзу можна вважати четвертим етапом становлення системи податкових органів України. Внутрішня політика Радянської держави в період 1918-1921 років («воєнний комунізм») характеризувалася крайньою централізацією управління економікою, згортанням товарно-грошових відносин, ліквідацією приватної власності, що призвело до втрати практично всіх об'єктів оподаткування. Податкова політика нової влади зводилась переважно до збирання продрозкладки із селян. Стягнення податків у грошовій формі практично припинилося, наслідком чого стало майже повне розформування податкових установ.

Нова економічна політика (неп) радянської влади, затверджена X з'їздом РКП(б) в березні 1921 року та спрямована на відновлення народного господарства, передбачала заміну продрозкладки проподатком, відновлення ринкових відносин і системи оподаткування. Збиранням податків на початку 1920-х років займалися різні органи (наркомат фінансів, наркомат праці, наркомат продовольства, місцеві органи влади тощо). У липні 1921 року Центральне податкове управління Наркомату фінансів РРФСР було реорганізовано в Управління податками і доходами, закладаються основи податкової системи радянської держави.

Із 1923 року керівництво стягненням податків було покладене на народні комісаріати фінансів СРСР, союзних та автономних республік, а також місцеві фінансові відділи. Безпосереднє збирання податків і контроль за своєчасністю їх сплати поклалися на фінансових інспекторів, їхніх помічників і фінансових агентів, які були наділені найширшими повноваженнями [8, с. 81].

У результаті податкової реформи 1930-1932 років у структурі міських і районних фінансових відділів були створені територіальні податкові органи – податкові інспекції. Організаційним підрозділом податкової інспекції була податкова дільниця, яка здійснювала обчислення та збір податків на певній території. Посадовими особами податкових інспекцій були податкові інспектори, які виконували контрольні функції, та податкові агенти, котрі займалися прийомом податкових платежів, обліком платників та об'єктів оподаткування, обчисленням податків.

У кінці 50-х років у структурі податкових органів СРСР відбулися деякі зміни. Управління податками й доходами, податкові інспекції та податкові дільниці були перейменовані відповідно в управління, інспекції й дільниці державних доходів. Їхні функції практично не змінилися.

Відхід від адміністративно-командної моделі розвитку економіки й перехід до ринкових відносин потребували суттєвих змін у податковому законодавстві та реорганізації податкових органів. З метою вдосконалення системи контролю за дотриманням законодавства про податки, повнотою і своєчасністю внесення платежів у бюджет Постановою Ради Міністрів СРСР «Про державну податкову службу» від 24 січня 1990 року № 76 у складі Міністерства фінансів була створена державна податкова служба. Державна податкова служба мала трирівневу структуру управління, яка включала Головну державну податкову інспекцію,

державні податкові інспекції міністерств фінансів союзних республік і державні податкові інспекції по автономних республіках, краях, областях, районах і містах [9].

Згідно з постановою Ради Міністрів Української РСР «Про створення державної податкової служби в Українській РСР» від 12 квітня 1990 року № 74, 1 липня 1990 року було утворено державну податкову службу УРСР.

П'ятий етап становлення й розвитку податкових органів на українських землях розпочався із набуттям Україною незалежності в серпні 1991 року. До Закону УРСР «Про державну податкову службу в Українській РСР» від 4 грудня 1990 року № 509-ХІІ, який визначав права, обов'язки та відповідальність державних податкових інспекцій, 7 липня 1992 року були внесені зміни, відповідно до яких при Міністерстві фінансів України була створена Державна податкова служба України, до складу якої входили Головна державна податкова інспекція України й державні податкові інспекції по Республіці Крим, областях, районах і містах [10].

Постановою Кабінету Міністрів України «Питання державної податкової служби в Україні» від 05 жовтня 1992 року № 559 у складі Головної державної податкової інспекції України були утворені управління податкових розслідувань і відповідні підрозділи при державних податкових інспекціях у Республіці Крим, областях, районах і містах, установлено граничну кількість апарату державної податкової служби України, затверджено Положення про спеціальні звання службових осіб державних податкових інспекцій.

Подальше вдосконалення діяльності податкових органів України відбулось у 1993 році. Так, Постановою Кабінету Міністрів України «Про вдосконалення діяльності державної податкової служби та зміцнення її матеріально-технічної бази» від 24 липня 1993 року № 570 передбачалось проведення перебудови структури податкових інспекцій за функціональним принципом, утворення в їхньому складі підрозділів, зокрема ревізійних, обслуговування платників податків [11].

Суттєва модернізація податкової служби України відбулася в 1996 році. Указом Президента України «Про утворення Державної податкової адміністрації України та місцевих державних податкових адміністрацій» від 22 серпня 1996 року № 760/96 на базі Головної державної податкової інспекції України, державних податкових інспекцій по Автономній Республіці Крим, областях, районах і містах, що ліквідовувалися, були створені Державна податкова адміністрація України та, відповідно, державні податкові адміністрації в Автономній Республіці Крим, областях, районах і містах [12].

Новим поштовхом для розвитку податкової системи України стало прийняття Верховною Радою України 2 грудня 2010 року Податкового кодексу України, який набрав чинності з 1 січня 2011 року. У Податковому кодексі вперше запроваджено поняття «контролюючі органи», визначені їхні функції й повноваження.

У грудні 2010 року з метою оптимізації системи центральних органів виконавчої влади та підвищення ефективності державного управління Указом Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» шляхом реорганізації Державної податкової адміністрації України було утворено Державну податкову службу України.

Наступним кроком у процесі реформування податкових органів України було створення у 2013 році Міністерства доходів і зборів України (далі – Міндоходів України), яке стало правонаступником Державної податкової служби України та Державної митної служби України. Міндоходів України було визначено головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з питань забезпечення формування єдиної державної податкової, державної митної політики в частині адміністрування податків і зборів, митних платежів і реалізації єдиної державної податкової, державної митної політики.

У травні 2014 року Міндоходів України було реорганізовано в Державну фіскальну службу України, діяльність якої спрямовується й координується Кабінетом Міністрів України через

Міністра фінансів (Постанова Кабінету Міністрів України «Про Державну фіскальну службу України» від 21 травня 2014 року № 236) [13].

Отже, в результаті проведеного дослідження історичних шляхів становлення й розвитку податкових органів на українських землях можна зробити висновок, що процес формування системи оподаткування на теренах сучасної України розпочався ще за часів Київської Русі. Закладені в ті часи основи податкової системи, пройшовши тривалий шлях змін і вдосконалення протягом багатьох століть, відіграли важливу роль під час побудови сучасної системи податкових органів України. Тому вважаємо, що історичний досвід розвитку податкових органів на українських землях має досліджуватися й надалі, а результати таких досліджень необхідно використовувати для подальшого вдосконалення системи податкових органів України та підвищення її ефективності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Поляк А.В. Становлення і розвиток місцевих податків і зборів на Українських землях / А.В. Поляк // Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику : Міжнародна науково-практична конференція, м. Донецьк, 7-8 березня 2014 року. – Д. : Східноукраїнська наукова юридична організація, 2014. – С. 70-74.
2. Ярошенко Ф.О. Історія оподаткування : навчальний посібник / Ф.О. Ярошенко, П.В. Мельник, В.Л. Андрущенко, В.М. Мельник. – Ірпінь : Національна академія ДПС України, 2004. – 242 с.
3. Грушевский М. Иллюстрированная история Украины / М. Грушевский. – М. : «Сварог и К», 2001. – 556 с.
4. Ковальчук І.В. Правове регулювання оподаткування населення українських земель у складі Російської Імперії / І.В. Ковальчук // Вісник Академії адвокатури України. – 2011. – Вип. 2. – С. 65-71.
5. Головка О.М. Податкова інспекція Російської імперії на українських землях / О.М. Головка // Форум права. – 2010. – №4. – С. 214-222.
6. Нечай Н.В. Фінансова та податкова політика України в 1917-1919 рр. / Н.В. Нечай // Вісник податкової служби України. – 1999. – № 26. – С. 48-51.
7. Цимбал П. Податкова політика України за існування Української Народної Республіки, Гетьманату та Директорії : історико-правовий аспект / П. Цимбал // Науковий вісник Національної академії ДПС України. – 2004. – № 5(27). – С. 259-263.
8. Гиниятуллин Ф.К. Налоговая система : исторический аспект (отечественный опыт) / Ф.К. Гиниятуллин // Вестник ЮУрГУ. – 2010. – № 25. – С. 79-84.
9. О государственной налоговой службе : Постановление Совета Министров СССР от 24 января 1990 года № 76 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://base.consultant.ru/cons/CGI/online.cgi?req=doc ;base=ESU ;n=4921>
10. Про державну податкову службу в Українській РСР : Закон Української РСР від 4 грудня 1990 року № 509-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 6. – Ст. 37.
11. Про вдосконалення діяльності державної податкової служби та зміцнення її матеріально-технічної бази : Постанова Кабінету міністрів України від 24 липня 1993 року № 570 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/570-93-%D0%BF>
12. Про утворення Державної податкової адміністрації України та місцевих державних податкових адміністрацій : Указ Президента України від 22 серпня 1996 року № 760/96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/760/96/ed19960822>

13. Про Державну фіскальну службу України : Постанова Кабінету міністрів України від 21 травня 2014 року № 236 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 55. – С. 31.

REFERENCES

1. Polyak, A.V. (2014), "Formation and development of local taxes and assessments in the Ukrainian lands", *Riven efektyvnosti ta neobkhdnist vplyvu yurydychnoyi nauky na normotvorchu diyalnist ta yurydychnu praktyku : Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiya* [Level of efficiency and necessity of the influence of jurisprudence on the legislation and practice of law : International research and practice conference], Donetsk, East Ukrainian scientific legal organizaciya, March 7-8, 2014, pp. 70-74.
2. Yaroshenko, F.O., Melnyk, P.V., Andrushchenko, V.L. Melnyk, V.M. (2004), *Istoriya opodatkovannya : navchalnyi posibnyk* [Taxation history : textbook], National academy of DPS of Ukraine, Irpin, Ukraine.
3. Hrushevskiy, M. (2001), *Illyustrirovannaya istoriya Ukrainy* [Illustrated history of Ukraine], «Svarog i K», Moscow, Russia.
4. Kovalchuk, I.V. (2011), "Legal regulation of population taxation of Ukrainian lands under the rule of the Russian Empire", *Visnyk Academy of advocacy of Ukraine*, iss. 2, pp. 65-71.
5. Holovko, O.M. (2010), "Tax inspectorate of the Russian Empire in the Ukrainian lands", *Forum prava*, no. 4, pp. 214-222.
6. Nechay, N.V. (1999), "Financial and taxation policy of Ukraine during 1917-1919", *Visnyk podatkovoyi sluzhby Ukrayiny*, no. 26, pp. 48-51.
7. Tsimbal, P. (2004), "Taxation policy of Ukraine in Ukrainian People's Republic, Hetmanate and Directorate : historical legal aspect", *Naukovyi visnyk National academy of DPS of Ukraine*, no. 5(27), pp. 259-263.
8. Giniyatullin, F.K. (2010), "Taxation system : historical aspect (domestic experience)", *Vestnik YuUrGU*, no. 25, pp. 79-84.
9. "On State Tax Service" : Decree of the Council of Ministers of the USSR on 24 January 1990 № 76, available at : <http://base.consultant.ru/cons/CGI/online.cgi?req=doc ;base=ESU ;n=4921>
10. "On State Tax Service of the Ukrainian SSR" : Law of Ukrainian SSR on 4 December 1990 № 509-XII, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSR*, 1991, no. 6, art. 37.
11. "On Improvement of Internal Revenue Service Activity and Consolidation of its Material and Technical Facilities" : Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine on 24 July 1993 № 570, available at : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/570-93-%D0%BF>
12. "On Establishment of the State Tax Administration of Ukraine and Local Tax Administrations" : Decree of the President of Ukraine on 22 August 1996 № 760/96, available at : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/760/96/ed19960822>
13. "On State Fiscal Service of Ukraine" : Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine on 21 May 2014 № 236, *Ofitsiynyi visnyk Ukrayiny*, 2014, no. 55, p. 31.

РОЗДІЛ IV. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРА

УДК 343.61 340.5 (4)

УМИСНЕ ВБИВСТВО З ХУЛІГАНСЬКИХ МОТИВІВ З ПОГЛЯДУ ПРАВОВОЇ КОМПАРАТИВІСТИКИ

Сотула О.С., к.ю.н., доцент, докторант

*Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова,
бул. Французький, 24/26, Одеса, Україна
sotula64@mail.ru*

Стаття присвячена кримінально-правовому дослідженню норм, які передбачають відповідальність за злочини проти життя в законодавстві країн романо-германської правової сім'ї. На основі системного аналізу вітчизняних і зарубіжних досліджень, монографій та іншої літератури визначено особливості кваліфікації злочинів проти життя й властивості законодавства країн континентального права.

Ключові слова: кримінальне право, злочини проти життя, умисне вбивство з хуліганських мотивів.

УМЫШЛЕННОЕ УБИЙСТВО ИЗ ХУЛИГАНСКИХ ПОБУЖДЕНИЙ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ПРАВОВОЙ КОМПАРАТИВИСТИКИ

Сотула А.С.

*Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова, бул. Французский, 24/26, Одесса, Украина
sotula64@mail.ru*

Статья посвящена уголовно-правовому исследованию норм, которые предусматривают ответственность за преступления против жизни в законодательстве стран романо-германской правовой семьи. На основе системного анализа отечественных и зарубежных исследований, монографий и другой литературы определены особенности квалификации преступлений против жизни, отображающие свойства законодательства стран континентального права.

Ключевые слова: уголовное право, преступления против жизни, умышленное убийство из хулиганских побуждений.

INTENDED KILLING FROM MOLESTER MOTIVES IN TERMS OF LEGAL COMPARATIVE STUDIES

Sotula O.S.

*Odessa I.I. Mechnikov national university, boul. French, 24/26, Odesa, Ukraine
sotula64@mail.ru*

The article is devoted to criminal and legal investigation of norms envisaged a responsibility for a crime against life in the legislation of countries belonging to the Roman-Germanic legal family. On the basis of the analysis of native and foreign papers, monographs and other literature the features of crime against life classification and continental law countries legislation characteristics are defined. Intended killing from molester motives is an act of delinquent when he kills other person in the issue of blatant disregard for the society, neglect of human rules of living together and morality norms, and just as the same without case or with the use of insignificant case. Such delinquent behavior is a bold defiance to a public peace and caused by the will to set off him against one's people and to demonstrate his dismissive attitude.

In general, as some scientists consider, an internal force inducing delinquent to make a concrete molester act may add up not to one, but a multitude of motives, those are molester motives in criminal law and appear in each case separately or in a certain combination, or in aggregate with other non-molester motives, which are the following: mercenariness, anger, envy, jealousy etc.

The majority of authors consider as non-principal a distinctiveness of terms “motive” and “inducement” in the norms on appropriate qualified intended kill, but, there are scientists who evenly disclaim the substitution of notions “motive” and “inducement”. Scientists, who consider that such a formulation doesn't give an opportunity to differentiate motives and inducements, oppose this substitution. That is, an identification of inducements and motives leads to aspiration for grouping different elements of criminal behavior motivation, which are not always crime motives. Relating to that, the crime motives are defined as human mental states associated with antisocial satisfaction of certain needs, states of person inducement, which determine its socially dangerous behavior. In the author's opinion, it is possible to agree with such a position as a whole.

Key words: criminal law, crimes against life, intended killing from molester motives.

Умисним убивством із хуліганських мотивів (пункт 7 частини 2 статті 115 Кримінального кодексу (далі – КК) України) є діяння, вчинене винним, коли він позбавляє іншу особу життя внаслідок явної неповаги до суспільства, нехтування загальнолюдськими правилами співжиття й нормами моралі, а так само без будь-якої причини чи з використанням малозначного приводу [1]. Така поведінка винного є відкритим викликом громадському порядку та зумовлена бажанням протиставити себе оточуючим, продемонструвати зневажливе до них ставлення [2, с. 338].

Узагалі, як уважають деякі вчені, «внутрішня сила, що спонукає винного до вчинення конкретного хуліганського прояву, може зводитися не до одного, а до множини мотивів, що називаються в кримінальному праві хуліганськими мотивами та виступають у кожному випадку або роздільно, або в певній комбінації, або в сукупності з іншими, не хуліганськими мотивами – користю, гнівом, заздрістю, ревнощами тощо» [3, с. 30].

Розробкою загальних і спеціальних питань кримінально-правової охорони права людини на життя займалися такі відомі вчені, як М.І. Бажанов, С.В. Бородін, Н.Г. Вольдимарова, О.С. Капінус, В.В. Сташис, М.І. Хавронюк, М.Д. Шаргородський, Н.М. Ярмиш та інші вітчизняні й зарубіжні дослідники. Однак, незважаючи на значну кількість наукових робіт, поза увагою науковців залишилась проблема компаративістського дослідження охорони права людини на життя в країнах романо-германської правової сім'ї.

Завданням публікації є компаративістське дослідження світового досвіду розвитку в законодавстві норм, що забезпечують кримінально-правовий захист життя від злочинних посягань.

У кримінально-правовій доктрині країн колишнього СРСР, де наявні склади злочинів, зумовлених хуліганськими мотивами, питання визначення сутності цих мотивів, як і раніше, належать до спірних. Причина розбіжностей видається в тому, що хуліганський мотив багатосторонній і саме ця обставина надає йому особливу складність, утрудняє його визначення та відмежування від інших мотивів [4, с. 51]. Крім того, у статті 296 КК України «Хуліганство» відповідні мотиви не визначаються, а лише вказується їх зовнішній прояв у вигляді грубого порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства. На нашу думку, остання з виділених обставин є істотним недоліком законодавця, який безпосередньо відображається на правильності кваліфікації, як наслідок, однаковому правозастосуванні норм, пов'язаних зі злочинами, вчиненими з хуліганських мотивів.

У спеціальній юридичній літературі часто висловлюється думка, що під хуліганськими мотивами потрібно розуміти мотиви, в основі яких лежить прагнення грубого порушення громадського порядку, вираження своєї неповаги до суспільства [5, с. 51]. Деякі автори розширюють це визначення, роблячи акцент на формі вираження зневажливого ставлення. Зокрема, професор Ю.М. Антонян визначає хуліганські мотиви як прагнення в зухвалій формі проявити себе, виразити зневагу до суспільства, інших людей, законів і правил людського співжиття [6, с. 269].

Деякі автори зводили зміст хуліганських мотивів лише до бешкетництва [7, с. 134], хоча аналіз судової практики показує, що, крім бешкетництва, хуліганські мотиви можуть бути

виражені в бажанні звернути на себе увагу, показати свою перевагу над навколишніми, свою безкарність тощо.

Деякі дослідники роблять висновок, що вирішальне значення у визначенні змісту хуліганських мотивів мають особливості особи винного. Однак проявляються ці мотиви під впливом певної життєвої ситуації, обставин, що супроводжують учинення злочину [8, с. 53].

У юридичній літературі існує також точка зору, що ніяких хуліганських мотивів або хуліганських спонукань узагалі не існує, а є істероїдне прагнення захистити, забезпечити своє буття, ствердити себе як соціальна та біологічна істота, тобто мотив самоствердження [9, с. 270].

На нашу думку, з такою позицією погодитися навряд чи можливо. Учиняючи вбивство з хуліганських мотивів, винний не прагне себе захистити, а одержує задоволення від самого факту умисного позбавлення життя іншої людини.

Раніше в науковій літературі відзначалося, що хуліганство є безмотивним злочином і може розглядатися як «особливого роду настрій», що відображає негативні якості особистості, які виникають на ґрунті нерозвиненості й неповаги до особи та суспільства. Таку позицію відстоювали професори А.Н. Трайнін, В.Я. Гуревич та інші дослідники на Зборах російської групи Міжнародного союзу криміналістів [10, с. 262].

Із цього приводу професор М.П. Чубинський, виходячи з різноманітності ознак, вкладених у кримінально-правове поняття хуліганства, встановив його зв'язок як видового поняття з родовим поняттям «небезпечний стан злочинності». Професор М.П. Чубинський виходив із того, що небезпека хуліганства характеризується передусім не об'єктивними ознаками, а внутрішніми психічними процесами, що відбуваються у свідомості хулігана. Отже, таке діяння можуть учинити тільки особи з чітко вираженою антигромадською хуліганською спрямованістю [10, с. 262].

«Безмотивність» хуліганства нерідко пов'язувалася з відсутністю явних зовнішніх приводів на його вчинення [11, с. 8; 12, с. 25-26]. Передбачалося, що привід, будучи зовнішньою причиною злочину, завжди тісно пов'язаний із внутрішніми спонуканнями винної особи. На перший погляд унаслідок відсутності явного приводу або його малозначності до вчинення дій, пов'язаних із застосуванням насильства над особою, вражає очевидна безглуздість хуліганських дій. Важливо відзначити, що особливість хуліганського мотиву із властивою йому різко антисоціальною спрямованістю, грубою неповагою до суспільства та норм моралі полягає в тому, що цей мотив не вимагає якогось певного приводу для того, щоб він виявився в злочинній поведінці винного. Особисті прагнення й інтереси особи, яка вчиняє хуліганські дії, здобувають форму розгнужданого егоїзму, крайнього індивідуалізму та повної зневаги до інших. Фактичні мотиви особи на вчинення хуліганства виражаються в прагненні задовольнити свої низинні, досить часто незначні потреби, при цьому ігноруючи правила пристойності й грубо порушуючи громадський порядок [13, с. 384].

Професор Б.С. Волков зазначає, що насправді хуліганські мотиви мають свою, особливу, характерну для них соціальну детермінацію, яка полягає у внутрішніх умовах, зумовлених соціально-психологічними особливостями особи та обставинами її морального формування [8, с. 49].

Професор І.Я. Козаченко указує, якщо хуліганські дії винний учиняє за незначним приводом, «у цьому випадку не можна говорити про безмотивну поведінку, тому що до моменту виникнення подібного приводу або задовго до нього у винного сформувалися хуліганські мотиви, що визначають характер його дій» [3, с. 28].

Твердження щодо можливості зарахування хуліганства до безмотивних злочинів визнаються безперечними ще й тому, що всі умисні злочини мотивовані. Такої думки дотримується більшість авторів [14, с. 117].

Видається, що особливість хуліганських мотивів і вчинених на їхній основі діянь полягає в тому, що хуліганські мотиви формуються під впливом безпосередньої ситуації, що можна пояснити домінуванням у психологічній структурі особи певних закладених природою якостей і властивостей. І справа не в тому, що хуліганські мотиви формуються під впливом конкретної ситуації, а в тому, що людина найчастіше використовує ту або іншу ситуацію для прояву своїх внутрішніх, підсвідомих особливостей, а іноді й створює її [13, с. 384].

Причому саме незначний характер хуліганських мотивів робить їх особливо низинними й егоїстичними, а вчинене вбивство особливе тяжким. Незначний характер хуліганських мотивів убивства наочніше всього розкривається через привід, із яким винний пов'язує свою поведінку. У вбивстві з хуліганських мотивів зовні видимою підставою до вчинення злочину є яка-небудь малозначна обставина, яка знаходиться в повній невідповідності з учиненою дією та наслідками, що настали.

Пленум Верховного Суду України у своїй Постанові від 7 лютого 2003 року зазначає, що «не можна кваліфікувати як вчинене з хуліганських мотивів умисне вбивство під час сварки чи бійки, яку розпочав сам потерпілий, а так само з ревнощів, помсти чи з інших мотивів, що виникли на ґрунті особистих стосунків, навіть якщо при цьому було порушено громадський порядок» [1]. Так, дійсно, при відмежуванні умисного вбивства з хуліганських мотивів від аналогічних злочинів проти життя на ґрунті особистих неприязних взаємин іноді допускаються помилки під час оцінювання приводу до злочину.

Так само, відповідно до положень зазначеної Постанови вищої судової інстанції України, існує й інша небезпека можливих помилок у кваліфікації вбивства з хуліганських мотивів, їх соціально-психологічного змісту, що призводить іноді до безпідставного розширювального їхнього тлумачення, а отже, і неправильної кваліфікації вбивства. Так, у літературі висловлювалася думка, що за певних умов убивство, вчинене на ґрунті ревнощів, можна кваліфікувати як убивство з хуліганських мотивів [15, с. 306]. Вирішальне значення для правильної кваліфікації та відмежування розглянутого вбивства від убивства з ревнощів має ретельний аналіз усіх конкретних матеріалів справи, з якими винний пов'язує свою протиправну поведінку і які визначають зміст мотиву. В основі хуліганського мотиву лежить розгнуданий егоїзм, прагнення проявити явну неповагу до суспільства. Ревнощі ж, навпаки, зумовлені близькими, часом інтимними взаєминами між чоловіком і жінкою.

Також, на нашу думку, неприпустимим є ототожнення незначності приводу з хуліганськими мотивами в тих випадках, коли винний і потерпілий тривалий час перебувають у неприязних стосунках, іноді досить і «невеликої іскри», щоб викликати вибух гніву [3, с. 28]. Іноді до помилки призводить перебільшене значення, яке надається місцю вчинення злочину. Для хуліганських мотивів характерне прагнення до демонстративності, публічності своїх дій, щоб показати явне презирство до норм поведінки в суспільстві. Однак хуліганські мотиви можуть проявлятися не тільки в громадських місцях або під час відсутності сторонніх. Корінь подібних помилок у тому, що фактори, які характеризують обставини та місце вчинення злочину, оцінюються поза зв'язком із мотивами [16, с. 27].

Хуліганські мотиви іноді можуть переплітатися з іншими мотивами під час умисного вбивства. Так, практика зіткнулася із ситуаціями, коли хуліганські мотиви поєднуються з мотивами націоналістичного або ксенофобського характеру [17, с. 77]. Виявити домінуючий мотив буває часом важко. Норми законодавства дозволяють урахувати в процесі кваліфікації комбінацію цих мотивів, оскільки вони передбачені в окремих частинах (пунктах) відповідної статті.

Як уже зазначалося, кваліфіковане умисне вбивство з хуліганських мотивів притаманно лише кримінальному законодавству країн колишнього СРСР, ще має місце в КК Болгарії (пункт 10 статті 116 КК Болгарії) [18, с. 95].

Однак практично всі відповідні норми, крім КК України (пункт 7 частина 2 статті 115 КК України), містять формулювання «з хуліганських спонукань», а саме: пункт 2 частини 2 статті 120 КК Азербайджану [19, с. 146–147], пункт 13 частини 2 статті 139 КК Білорусі [20, с. 542], пункт 10 частини 2 статті 104 КК Вірменії [21], пункт «к» статті 109 КК Грузії [22, с. 167], пункт «и» частини 2 статті 96 КК Казахстану [23], пункт 10 частини 2 статті 97 КК Киргизії [24], пункт 8 частини 2 статті 129 КК Литви [25, с. 242], пункт «с» частини 2 статті 145 КК Молдови [26, с. 94], пункт «и» частини 2 статті 105 КК Російської Федерації [27], пункт «л» частини 2 статті 104 КК Таджикистану [28], пункт «л» частини 2 статті 97 КК Узбекистану [29, с. 321].

Отже, більшість авторів вважають не принциповою відмінність термінів «мотив» і «спонукання» в нормах про відповідне кваліфіковане умисне вбивство, однак деякі вчені справедливо заперечують проти підміни поняття «мотив» терміном «спонукання». Так, проти такої підміни виступає професор А.П. Тузов, який указує, що таке формулювання не надає можливості розмежування мотивів і спонукань. Він зазначає, що «ототожнення спонукань і мотивів зумовлює також прагнення згрупувати різні елементи мотивації злочинної поведінки, які не завжди є мотивами злочину» [30, с. 67]. У зв'язку з цим науковець визначає мотиви злочинів як «пов'язані із задоволенням антисоціальним способом певних потреб активні стани людської психіки, стани спонукання особи, які визначають її суспільно небезпечну поведінку» [30, с. 69]. На нашу думку, загалом із такою позицією можна погодитися.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>.
2. Немтинов Д.В. Проблемы квалификации преступлений против жизни и здоровья, совершенных из хулиганских побуждений / Д.В. Немтинов // Вестник Тамбовского университета. Серия : Гуманитарные науки. – 2011. – № 10. – С. 332-339.
3. Козаченко И.Я. Квалификация хулиганства и отграничение его от смежных составов преступлений : учебное пособие / И.Я. Козаченко. – Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1984. – 84 с.
4. Волков Б.С. Мотив и квалификация преступлений / Б.С. Волков ; под ред. Ф.Н. Фаткуллина. – Казань : Изд-во Казанского университета, 1968. – 164 с.
5. Наумов А.В. Мотивы убийств : учебное пособие / А.В. Наумов. – Волгоград : Высшая следственная школа МВД СССР, 1969. – 135 с.
6. Антонян Ю.М. Убийства ради убийства / Антонян Ю.М. – М. : Щит-М, 1998. – 233 с.
7. Бажанов М.И. Квалификация хулиганства по советскому уголовному праву / М.И. Бажанов // Советское государство и право. – 1958. – № 6. – С. 133-138.
8. Волков Б.С. Мотивы преступлений. Уголовно-правовое и социально-психологическое исследование / Б.С. Волков ; науч. ред. : М.Д. Лысов. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1982. – 152 с.
9. Антонян Ю.М. Психология убийства / Ю.М. Антонян. – М. : Юристъ, 1997. – 304 с.
10. Батюкова В. Ретроспективный анализ законодательства о хулиганстве и иных преступлениях, совершаемых из хулиганских побуждений / В. Батюкова // Право и жизнь. – 2012. – № 165 (3). – С. 250-267.
11. Гальченко Ф. Квалификация хулиганства / Гальченко Ф., Матышевский П., Яценко С. // Советская юстиция. – 1972. – № 13. – С. 8-9.

12. Прокопович Е. Уголовная ответственность за хулиганство / Е. Прокопович // Советская юстиция. – 1974. – № 19. – С. 25-26.
13. Павлов О.П. Мотив в преступлениях, совершаемых из хулиганских побуждений / О.П. Павлов // Бизнес в законе. – 2009. – № 1. – С. 383-385.
14. Бандурка А.М. Вандализм / А.М. Бандурка, А.Ф. Зелинский. – Х. : Университет внутренних дел, 1996. – 200 с.
15. Семерикова А. Личность преступника, совершившего убийство из хулиганских побуждений (п.«и» ч. 2 ст. 105 УК РФ) / А. Семерикова // Актуальные проблемы российского права. – 2008. – № 4. – С. 302-306.
16. Борзенков Г.Н. Проблемы квалификации преступлений против жизни и здоровья, совершенных из хулиганских побуждений / Г.Н. Борзенков // Законность. – 2008. – № 5. – С. 25-30.
17. Расторопов С.В. Квалифицированные и особо квалифицированные виды составов преступлений против здоровья человека / С.В. Расторопов // Законодательство. – 2003. – № 10. – С. 77-82.
18. Уголовный кодекс Республики Болгария / [науч. ред. А.И. Лукашова ; пер. с болг. Д.В. Милушева и др. ; вступ. ст. Й. И. Айдарова]. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 296 с.
19. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики. Утвержден Законом Азербайджанской республики от 30 декабря 1999 г. Вступил в силу с 1 сентября 2001 г. / [науч. ред. : И.М. Рагимов (предисл.) ; пер. : Б.Э. Аббасов]. – С.-Пб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 313 с.
20. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Беларусь / [Н.Ф. Ахраменка, Н.А. Бабий, А.В. Барков и др.] ; под общ. ред. А.В. Баркова. – Мн. : Тесей, 2003. – 1200 с.
21. Уголовный кодекс Республики Армения. Принят Законом Республики Армения от 18 апреля 2003 года. Введен в действие 1 августа 2003 года / [науч. ред. : Е.Р. Азарян, Н.И. Мацнев ; пер. : Р.З. Авакян]. – С.-Пб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 450 с.
22. Уголовный кодекс Грузии / [науч. ред. З.К. Бигвава ; вступ. ст. В.И. Михайлова ; обзорн. ст. О. Гамкрелидзе ; пер. с груз. И. Мериджанашвили]. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 407 с.
23. Уголовный кодекс Республики Казахстан. Закон Республики Казахстан от 16 июля 1997 года № 167 с изменениями и дополнениями на 1 августа 2001 г. / [предисл. : И.И. Рогов]. – С.-Пб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 466 с.
24. Уголовный кодекс Кыргызской Республики : Принят законодательным собранием Жогорку Кенеша Кыргызской Республики 18 сентября 1997 г. [Электронный ресурс] // Федеральный образовательный портал «Юридическая Россия». – Режим доступа : <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243545>.
25. Уголовный кодекс Литовской Республики / [науч. ред. В. Павилониса ; предисл. Н.И. Манцева ; вступ. ст. В. Павилониса, А. Абрамовичюса, А. Дракшене ; пер. с лит. В.П. Казанскене]. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 468 с.
26. Уголовный кодекс Республики Молдова. Принят Парламентом Республики Молдова 18 апреля 2002 года, введен в действие 21 июня 2002 года. С изменениями и дополнениями на 19 декабря 2002 года / [вступ. ст. А.И. Лукашов]. – С.-Пб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 408 с.

27. Уголовный кодекс Российской Федерации. Принят Государственной Думой Российской Федерации 24 мая 1996 г. // Собрание законов Российской Федерации. – 1996. – № 25. – Ст. 2954.
28. Уголовный кодекс Республики Таджикистан / [предисл. А.В. Федорова]. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 408 с.
29. Уголовный кодекс Республики Узбекистан. С изменениями и дополнениями на 15 июля 2001 г. / вступ. ст. : Гулямов З.Х., Рустамбаев М.Х., Якубов А.С. – С.-Пб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 338 с.
30. Тузов А.П. Мотивация противоправного поведения несовершеннолетних / А.П. Тузов. – К. : Вища школа, 1982. – 181 с.

REFERENCES

1. “On Court Practice in Cases on Crimes against Life and Health of the Person” : Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine on 7 February 2003 № 2, available at : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>.
2. Nemtinov, D.V. (2011), “Problems of classification of crimes against life and health from molester motives”, *Vestnik Tambov university. Seriya : Humanitarnye nauki*, no. 10, pp. 332-339.
3. Kozachenko, I.Ya. (1984), *Kvalifikatsiya khuliganstva i othranichenie eho ot smezhnykh sostavov prestupleniy : uchebnoe posobie* [Classification of hooliganism and its delimitation from similar crime components : textbook], Izd-vo of the Sverdlovsk legal institute, Sverdlovsk, Russia.
4. Volkov, B.S. (1968), *Motiv i kvalifikatsiya prestupleniy* [Motive and classification of crimes], Izd-vo of the Kazan university, Kazan, Russia.
5. Naumov, A.V. (1969), *Motivy ubiystv : uchebnoe posobie* [Motives for a murder : textbook], Vysshaya sledstvennaya shkola MVD SSSR, Volgograd, Russia.
6. Antonyan, Yu.M. (1998), *Ubiystva radi ubiystva* [Murders for murder], Shchit-M, Moscow, Russia.
7. Bazhanov, M.I. (1958), “Classification of hooliganism by soviet criminal law”, *Sovetskoe hosudarstvo i pravo*, no. 6, pp. 133-138.
8. Volkov, B.S. (1982), *Motivy prestupleniy. Uholovno-pravovoe i sotsialno-psikholohicheskoe issledovanie* [Motives of crimes. Criminal legal and socio-psychological investigation], Izd-vo of the Kazan university, Kazan, Russia.
9. Antonyan, Yu.M. (1997), *Psikholohiya ubiystva* [Murder psychology], Yurist, Moscow, Russia.
10. Batyukova, V. (2012), “Retrospective analysis of hooliganism legislation and other crimes from molester motives”, *Pravo i zhizn*, no. 165 (3), pp. 250-267.
11. Halchenko, F., Matyshevskiy, P. and Yatsenko, S. (1972), “Classification of hooliganism”, *Sovetskaya yustitsiya*, no. 13, pp. 8-9.
12. Prokopovich E. (1974), “Criminal responsibility for hooliganism”, *Sovetskaya yustitsiya*, no. 19, pp. 25-26.
13. Pavlov, O.P. (2009), “Motive in crimes from molester motives”, *Biznes v zakone*, no. 1, pp. 383-385.
14. Bandurka, A.M. and Zelinskiy, A.F. (1996), *Vandalizm* [Vandalism], Universitet vnutrennikh del, Kharkiv, Ukraine.

15. Semerikova, A. (2008), "Identity of the criminal murdered from molester motives (p. «и» Ch. 2 Art. 105 of the Criminal Code of the Russian Federation)", *Aktualnye problemy rossiyskoho prava*, no. 4, pp. 302-306.
16. Borzenkov, H.N. (2008), "Problems of classification of crimes against life and health from molester motives", *Zakonnost*, no. 5, pp. 25-30.
17. Rastoropov, S.V. (2003), "Qualified and especially qualified types of components of crimes against health of human", *Zakonodatelstvo*, no. 10, pp. 77-82.
18. (2001), "Criminal Code of the Republic of Bulgaria", Translated by Milushev, D.V. et al., Yuridicheskiy tsentr Press, Saint Petersburg, Russia.
19. (2001), "Criminal Code of the Republic of Azerbaijan. Approved by Law of the Republic of Azerbaijan on 30 December 1999. Come into force on 1 September 2001", Translated by Abbasov, B.E., Yuridicheskiy tsentr Press, Saint Petersburg, Russia.
20. Akhramenka, N.F., Babiy, N.A., Barkov, A.V. et al. (2003), *Kommentariy k Uholovnomu kodeksu Respubliki Belarus* [Commentary to the Criminal Code of the Republic of Belarus], Tesey, Minsk, Byelorussia.
21. (2004), "Criminal Code of the Republic of Armenia. Adopted by Law of the Republic of Armenia on 18 April 2003. Come into force on 1 August 2003", Translated by Avakyan, R.Z., Yuridicheskiy tsentr Press, Saint Petersburg, Russia.
22. (2002), "Criminal Code of Georgia", Translated by Meridzhanashvili, I., Saint Petersburg, Russia.
23. (2001), "Criminal Code of the Republic of Kazakhstan on 16 July 1997 № 167 as amended on 1 August 2001", Translated by, Yuridicheskiy tsentr Press, Saint Petersburg, Russia.
24. "Criminal Code of the Republic of Kyrgyzstan : Adopted by Legislative Assembly of Jogorku Kenesh of the Republic of Kyrgyzstan on 18 September 1997", *Federalnyy obrazovatelnyy portal «Yuridicheskaya Rossiya»*, available at : <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243545>.
25. (2003), "Criminal Code of the Republic of Lithuania", Translated by Kazanskene, V.P., Yuridicheskiy tsentr Press, Saint Petersburg, Russia.
26. (2003), "Criminal Code of the Republic of Moldova. Adopted by the Parliament of the Republic of Moldova on 18 April 2002, came into force on 21 June 2002 as amended on 19 December 2002", Translated by, Yuridicheskiy tsentr Press, Saint Petersburg, Russia.
27. "Criminal Code of the Russian Federation. Adopted by the State Duma of the Russian Federation on 24 May 1996", *Sobranie zakonov Rossiyskoy Federatsii*, 1996, no. 25, art. 2954.
28. (2001), "Criminal Code of the Republic of Tadjikistan", Translated by, Yuridicheskiy tsentr Press, Saint Petersburg, Russia.
29. (2001), "Criminal Code of the Republic of Uzbekistan. As amended on 15 July 2001", Translated by, Yuridicheskiy tsentr Press, Saint Petersburg, Russia.
30. Tuzov, A.P. (1982), *Motivatsiya protivopravnoho povedeniya nesovershennoletnikh* [Motivation of illegal behaviour of non-adults], Vyshcha shkola, Kyiv, Ukraine.

ФАКТОРИ ЛАТЕНТНОСТІ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Турлова Ю.А., к.ю.н., начальник відділу

*Національна академія прокуратури України, вул. Мельникова, 81-б, м. Київ, Україна
yulia251@yandex.ru*

У статті досліджено фактори латентності екологічної злочинності. Установлено й охарактеризовано фактори латентності екологічних злочинів з урахуванням поділу факторів на групи залежно від виду латентності (природна і штучна латентність, об'єктивний і суб'єктивний характер). Найбільш вагомими факторами латентності окремих видів екологічних злочинів встановлено та досліджено з використанням методу експертних оцінок і відповідних статистичних даних.

Ключові слова: екологічна злочинність, латентність, фактори латентності, природно-латентні злочини, штучно-латентні злочини, експертні оцінки.

ФАКТОРЫ ЛАТЕНТНОСТИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ПРЕСТУПНОСТИ

Турлова Ю.А.

*Национальная академия прокуратуры Украины, ул. Мельникова, 81-б, г. Киев, Украина
yulia251@yandex.ru*

В статье исследованы факторы латентности экологической преступности. Установлены и охарактеризованы факторы латентности экологических преступлений с учетом распределения факторов на группы в зависимости от вида латентности (естественная и искусственная латентность, объективный и субъективный характер). Установление и исследование наиболее весомых факторов латентности отдельных видов экологических преступлений проведено с использованием метода экспертных оценок и соответствующих статистических данных.

Ключевые слова: экологическая преступность, латентность, факторы латентности, природно-латентные преступления, искусственно-латентные преступления, экспертные оценки.

FACTORS OF LATENCY OF THE ENVIRONMENTAL CRIMES

Turlova Y.A.

*National academy of the public prosecutor's office of Ukraine, str. Melnikova, 81-b, Kiev, Ukraine
yulia251@yandex.ru*

Factors of latency of environmental crimes are characterized and investigated with the use of expert assessment method in the article.

It is established that objective factors of natural-latent environmental crimes are the following: lack of sharply defined personalized injured party, which would be interested in law-enforcement authorities informing; commission of most categories of crime predominantly outside the conglomerations; invisible and rapid character of commission of the crimes and theirs consequences; practical impossibility to obtain and register an information concerning completed crimes from the territories being for today beyond the Ukrainian power's control.

Subjective factors of natural-latent environmental crimes are: discouragement of the substantial proportion of the population in the possibility of crime clearance, confidence in the lack of proper response to the information given to law-enforcement authorities; awareness of law enforcement officers' participation in the criminal business; witness apprehension of possibility of lawlessness made by the witness, citizens apprehension to be revenged by the criminals, their family members, friends and acquaintances; established traditions of natural resources use; stable deformations oriented to mercenary acquisition of income from unlawful business; deformations and undeveloping of environmental culture of substantial proportion of the population, in particular, the widespread of convictions about natural resources inexhaustibility; overestimation of environmental ability to self-recovery; noninvolvement to nature, its state, inflicted damage on environment; law nihilism; flagrant disregard for the environmental law; underestimation of social danger of ecological entrenchment.

Objective hidden factors of environmental crimes are the following: disparity in the requirements to the law enforcement officials and resource capabilities given to these authorities, in particular, overwork of law enforcement officials; insufficient material and technical support of law enforcement authorities; their low level of interaction with environmental authorities; difficulties in carrying out expert examinations regarding to assessment of pollution effect consequences severity in order to prove a causal relation between them and criminal action; lack of special knowledge, necessary literature and methodologies,

which would help a law enforcement official to conduct a successful investigation of the environment pollution.

It is proved that certain objective factors determine subjective factors of environmental crimes latency, which are: unwillingness to record crimes, which are heavy cleared and (in officials' judgment) have no court perspective; corruption motives of crimes concealing; reckless disregard to work, caused by laziness or other reasons.

Key words: environment crime, latency, factors of latency, unrecorded crimes, unreported crimes, expert estimation.

Основним джерелом кримінологічної інформації, що використовується під час аналізу злочинності, у тому числі й екологічної, є відповідні статистичні відомості. Водночас у процесі дослідження сучасного стану екологічної злочинності, а також її прогнозування виникає питання: наскільки об'єктивно відображають статистичні відомості, що формуються самими правоохоронними органами, реальну ситуацію щодо поширеності екологічних злочинів?

Аналіз наукових публікацій, присвячених цій проблемі, а також власні емпіричні дослідження дають авторці підстави для негативної відповіді на це питання. Причиною цього є існування значної кількості екологічних злочинів, що залишились латентними. Саме тому вивчення латентної злочинності є головним чинником повноти знань щодо феномена екологічної злочинності, а визначення факторів її латентності – важливою умовою ефективності протидії екологічній злочинності.

Проблема латентності злочинності стала об'єктом монографічних і дисертаційних досліджень таких кримінологів, як Р.М. Акутаєв, Ю.Д. Блувштейн, І.М. Даньшин, Г.Й. Забрянський, А.Ф. Зелінський, С.М. Іншаков, О.Г. Кальман, П.О. Кривенцов, О.О. Ковалкін, А.О. Конєв, О.М. Ларін, Д.А. Лі, В.В. Лунєєв, Г.А. Матусовський, Б.В. Муслов, В.Ф. Оболенцев, В.М. Попович, С.М. Храмова та інші автори.

Стосовно ж латентності екологічної злочинності варто зауважити, що зазначена проблема досліджувалась на регіональному рівні або ж щодо окремих категорій екологічних злочинів такими науковцями, як З.Б. Бахмудов, Н.Г. Іванова, Т.В. Корнякова, О.В. Мельник, Г.С. Поліщук, В.М. Раднаєв. Водночас комплексно проблема латентності екологічної злочинності загалом і факторів, що її зумовлюють, досліджена не була.

Спрямованість діяльності щодо мінімізації латентної складової екологічної злочинності має бути визначена з огляду на фактори латентизації екологічних злочинів.

У кримінологічній науці під факторами існування латентної злочинності прийнято розуміти сукупність обставин соціального, історичного, організаційного, кадрового, матеріального, правового, соціально-психологічного, технічного та іншого характеру, що заважають її виявленню, реєстрації й обліку злочинів, а також їх розкриттю, у тому числі забезпеченню повноти та всебічності розкриття [1, с. 137-141].

Залежно від механізму латентизації доцільно поділити латентні злочини на такі, про вчинення яких співробітники правоохоронних органів не отримали інформацію (природно-латентні), і злочини, що стали відомими правоохоронним органам, але в силу різних причин залишились за рамками законного реагування (штучно-латентні). Зазначена класифікація латентних злочинів (яка є найпростішою з наявних у кримінологічній науці та, на нашу думку, найбільш точною) надає можливість достатньо ґрунтовно дослідити фактори існування латентності як екологічної злочинності загалом, так і окремих видів екологічних злочинів.

А.І. Долгова із цього приводу зауважує, що «прихована частина злочинності утворюється за рахунок злочинів і їх різних сукупностей, які вчинені, але щодо яких не стало відомо правоохоронним органам. Приховувана частина злочинності включає злочини та їх сукупності, що стали відомими правоохоронним органам, але які з різних причин не знайшли відображення в статистиці злочинності» [2, с. 135].

Розглядаючи фактори, що зумовлюють латентність (природну і штучну), зауважимо, що вони діляться на об'єктивні (незалежні від волі суб'єкта) й суб'єктивні (їх причиною є волевиявлення особи) [3, с. 33].

Серед основних об'єктивних факторів природної латентності варто виділити відсутність (у переважній кількості випадків) чітко визначеної, персоніфікованої потерпілої сторони, яка була б заінтересована в інформуванні правоохоронних органів про вчинення екологічних злочинів.

Зважаючи на те, що чітко визначеного потерпілого суб'єкта від учинення екологічних злочинів, як правило, не існує, їх виявляємість і облік зумовлені виключно діяльністю природоохоронних і правоохоронних органів. Водночас більшість категорій екологічних злочинів учиняються переважно за межами населених пунктів, у яких активність природоохоронних і правоохоронних органів є набагато вищою. Як зазначає О.В. Мельник, «застосування структурного аналізу щодо злочинів цієї категорії свідчить про високу латентність злочинів, пов'язаних із забрудненням або псуванням земель, а також забрудненням моря, адже лише третина зазначених посягань виявляється на землях сільськогосподарських підприємств і територіальних і внутрішніх морських вод України за межами населених пунктів» [4, с. 91]. Зазначений фактор зумовлює латентність й інших категорій екологічних злочинів, зокрема браконьєрства, незаконної порубки лісу тощо.

Також важливим фактором є неочевидний і швидкоплинний характер учинення екологічних злочинів і їхніх наслідків, адже результати злочинної діяльності у сфері екології досить рідко мають явний, тотальний характер. Це особливо характерно для злочинів, пов'язаних із забрудненням довкілля, коли негативні наслідки очевидні лише під час смерті або захворювання людей, масової загибелі риби тощо.

Актуальним і вагомим фактором об'єктивного характеру є практична неможливість надходження та реєстрації інформації щодо вчинених екологічних злочинів із територій, непідконтрольних сьогодні українській владі (АРК та окремі території Донецької області й Луганської областей). Зауважимо, що представники громадськості, зокрема Міжнародна благодійна організація «Екологія-Право-Людина», здійснюють спроби дослідження наслідків війни на сході України для довкілля та здоров'я населення [5], водночас на реєстрацію в установленому процесуальному порядку екологічних посягань на зазначених територіях це не впливає.

Однією з найсуттєвіших проблем під час емпіричного дослідження латентності злочинності є необхідність пошуку відповідних методик, які б із максимальною точністю дали змогу виявляти сутнісні характеристики латентної злочинності й насамперед її масштаби, структуру, детермінуючі фактори.

Одним із соціологічних методів вимірювання латентної злочинності є метод експертних оцінок, що полягає в узагальненні думок наукових і практичних працівників, спеціально відібраних за ознаками стажу, кваліфікації, кола інтересів і знань, щодо істинних параметрів злочинності або окремих її видів, а також щодо процесів і явищ, що зумовлюють її латентність.

Для визначення рівня латентності екологічної злочинності методом експертних оцінок нами було опитано 137 керівників місцевих прокуратур України та 98 їхніх перших заступників (разом 235 респондентів), які представляли всі регіони України (за винятком анексованої Автономної Республіки Крим та окремих територій Донецької області й Луганської областей, де здійснюється антитерористична операція).

З метою визначення факторів, що детермінують латентність екологічної злочинності, шляхом опитування експертів нами були виділено найбільш розповсюджені екологічні злочини в такі категорії:

- злочинне забруднення довкілля (хімічне, радіаційне, біологічне, побутовими відходами тощо);
- екологічний вандалізм (знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, природно-заповідного фонду);
- браконьєрство, незаконна порубка лісу, незаконне видобування корисних копалин.

До найбільш вагомих об'єктивних факторів природної латентності злочинного забруднення довкілля респондентами було зараховано складність установлення самого факту злочинного забруднення – 71,4%, складнощі зі збереженням обстановки місця злочину внаслідок швидкоплинності забруднення (в умовах постійної зміни погоди, сильного вітру, течії, а також виробничої діяльності підприємств) – 23,8%.

Для екологічного вандалізму таким фактором є відсутність тотального моніторингу навколишнього середовища на всій території країни – 58,1%.

Розглядаючи суб'єктивні чинники латентності екологічних злочинів, щодо вчинення яких співробітники правоохоронних органів не отримали інформацію, необхідно зазначити, що очікувати прояви активності, спрямовані на інформування правоохоронних органів про вчинені злочини, можливо від осіб, які є свідками або отримали цю інформацію від інших осіб, а також від потерпілих осіб. Як зазначалось вище, особливістю екологічних злочинів є те, що в більшості випадків немає чітко вираженої потерпілої сторони.

Отже, суб'єктивними факторами природної латентності екологічних злочинів є чинники, що зумовлені волевиявленням осіб, які з певних причин не інформують правоохоронні органи про факти вчинення злочинів цієї категорії.

Вагомим фактором латентності є зневіра значної частини населення в можливість розкриття злочинів, а також упевненість у відсутності належного реагування на повідомлену правоохоронним органам інформацію та притягнення до відповідальності осіб, винних у їх учиненні. Як засвідчують результати спеціальних досліджень, 41,5% опитаного населення України, якщо довідаються про вчинення злочину та осіб, які його вчинили, за власною ініціативою правоохоронцям про це не повідомлять [6, с. 215-218].

Нерідко відмова інформувати правоохоронні органи детермінована обізнаністю про участь самих правоохоронців у кримінальному бізнесі або ж побоюваннями свідків щодо можливості виявлення правопорушень, учинених самими свідками.

Вплив зазначеного фактора зумовлений не тільки численними фактами корумпованості правоохоронних органів, а й масштабною інформаційною кампанією, спрямованою на їх дискредитацію, «захист від свавілля міліції» тощо. Результатом цього є вкрай негативний імідж правоохоронних органів, що зумовлює все меншу готовність населення звертатися до них за захистом своїх прав і законних інтересів, у тому числі й в екологічній сфері.

Так, образ працівника міліції оцінюється населенням досить негативно та в основному має соціально небажані характеристики (грубість, підозріливість, байдужість, нескромність, безчесність, безпринципність, користолюбство), що відбивають низький рівень розвитку моральної, міжособистісної й мотиваційної сфер особистості [7, с. 16].

Зважаючи не те що імідж працівника правоохоронних органів є одним із чинників розвитку правосвідомості громадян, не дивним є той факт, що активність населення щодо виявлення латентних екологічних злочинів сьогодні характеризується доволі низьким рівнем.

Як позитивний приклад діяльності, спрямованої на більш активну участь населення в поширенні інформації щодо браконьєрських посягань, варто навести роботу громадської спілки «Асоціації користувачів мисливських та рибальських господарств», на форумі якої міститься таке звернення: «Якщо Ви стали свідком браконьєрства чи виявили браконьєрські знаряддя, просимо писати про такі факти, а також надсилати фото в цій темі форуму або

надсилати таку інформацію на електронну адресу Асоціації. Оприлюднюючи реальний стан речей, ми допоможемо зберегти тваринний світ і не допустити випадків браконьєрства!» [8]. На нашу думку, такі заходи в сукупності з подальшим інформуванням правоохоронних органів і контролем за результатами реагування на звернення сприятимуть мінімізації впливу суб'єктивних факторів латентності екологічних злочинів.

Латентність злочинів зумовлена також побоюваннями громадян щодо можливої помсти з боку злочинців, членів їхніх сімей, друзів і знайомих. За даними опитування, щодо 28,9% осіб, які брали участь у розслідуванні в Україні, здійснювався вплив з метою зміни показань, відмови від дачі показань тощо [9, с. 38]. Особливо актуальним це є стосовно браконьєрів. Імовірність ужиття підозрюваними та обвинуваченими в цих кримінальних провадженнях заходів незаконного впливу на заявників і свідків, які бажають давати викривальні показання, є вкрай високою.

Так, на Рівненщині злочинці-браконьєри спалили живцем двох людей. Один із них фігурував головним свідком у кримінальному провадженні проти місцевих браконьєрів. Попередньо загиблий отримував погрози від злочинців [10].

Саме тому на практиці доволі часто зустрічаються ситуації, коли потерпілі чи свідки відмовляються давати показання або ухиляються від процесуальних дій, змінюють свої попередні свідчення, надають неповні чи недостатньо чіткі показання з огляду на реальну чи потенційну загрозу застосування в ході кримінального провадження до них, членів їхніх сімей, близьких родичів насильства чи інших форм протиправного впливу з боку зацікавлених осіб.

Відтак, щоб домогтися високого рівня довіри потенційних заявників до системи кримінального судочинства, необхідно, по-перше, максимально ефективно застосовувати передбачені чинним законодавством інструменти забезпечення безпеки осіб, які висловлюють бажання надати важливу доказову інформацію, а по-друге, розробити й запровадити в майбутньому більш досконалу систему забезпечення цієї безпеки [11, с. 5].

Ненадходження інформації про вчиненні екологічні злочини зумовлює також доволі лояльне ставлення до екологічних посягань у певній частині суспільства, що, у свою чергу, є наслідком деформацій і нерозвиненості екологічної культури в значній частині населення. До таких деформацій варто зарахувати таке: поширеність переконань щодо невичерпності природних ресурсів; переоцінку здатності навколишнього природного середовища до самовідновлення; переоцінку можливості людини впливати на явища, що відбуваються в навколишньому середовищі, пов'язану, як правило, з нерозумінням глибини власної некомпетентності; байдуже ставлення до долі природи, її стану, завданого збитку природному середовищу; правовий нігілізм, явна неповага до екологічного законодавства, що регламентує взаємодію людини й довкілля; недооцінку суспільної небезпеки екологічних посягань.

Зазначені чинники певною мірою зумовлені усталеними традиціями природокористування, стійкими деформаціями, орієнтованими на корисливе отримання доходів від протиправних промислів.

Стійкість таких традицій пояснюються тим, що полювання та рибний промисел є найдавнішими галузями виробничої діяльності людини. На певній історичній стадії розвитку суспільства вони були основним способом добування їжі й одягу. Ф. Енгельс щодо цього писав: «Праця починається з виготовлення знарядь. А що є найстародавнішим, судячи зі знайдених предметів, які залишилися нам у спадок від доісторичних людей і за способом життя найранніших історичних народів, а також і найпримітивніших сучасних дикунів? Ці знаряддя являють собою знаряддя полювання й рибальства» [12, с. 137].

Люди звикли користуватися природними ресурсами, що знаходяться в безпосередній близькості, й вважають це правильною та необхідною умовою існування. Тваринний світ

сприймається як невичерпний і створений власне для безконтрольного задоволення людських потреб. Людська свідомість змінюється досить повільно, а інколи вкрай неохоче. Те, що раніше було звичним, стає екологічним правопорушенням. Підкорення новим нормам відбувається нерідко під тиском примусу, а не з причини усвідомлення необхідності цього. При цьому формується нестабільна ситуація, коли будь-який економічний стимул до порушення норми чи послаблення (тим більше – відсутність) контролю за її виконанням породжують небезпеку [13, с. 102].

Тому високою латентністю характеризуються екологічні посягання, кримінально-правова заборона яких сприймається значною частиною населення як така, що суперечать їхньому уявленню про справедливість.

За результатами опитування, 9,5% експертів вважають, що факторами латентності браконьєрства, незаконної порубки лісу, незаконного видобування корисних копалин є співчуття злочинцям (якщо злочин скоєно через зубожіння, безробіття, з мотивів забезпечення сім'ї продуктами харчування, паливом тощо). На думку 19,0% опитаних, до зазначених факторів належать і наявні традиції щодо зайняття незаконним промислом (добуванням бурштину, заняттям браконьєрством, незаконною порубкою лісу тощо) значною частиною населення в певній місцевості. 8,6% респондентів вважають також такими факторами поширеність переконань щодо невичерпності природних ресурсів.

Крім того, суб'єктивна оцінка характеру й тяжкості наслідків екологічних злочинів суттєво впливає на вибір потенційними заявниками рішення інформувати чи ні про вчинений злочин правоохоронні органи. 20,1% експертів визначили, що вагомим фактором латентності є оцінювання шкоди, заподіяної злочином, як незначної.

Загалом же на низький рівень екологічної та правової культури населення, в результаті чого свідки рідко заявляють і повідомляють про такі злочини, вказала більше ніж половина респондентів – 50,9%.

Об'єктивні й суб'єктивні фактори екологічних злочинів, що приховуються, пов'язані виключно з професійною діяльністю співробітників правоохоронних органів, тому вони якісно відрізняються від факторів прихованої злочинності.

Основним фактором існування штучної латентності злочинності є невідповідність між вимогами, що висуваються до діяльності співробітників органів внутрішніх справ (як основного органу, який здійснює реєстрацію злочинів), і наданими цьому органі ресурсними можливостями [14, с. 10].

Результати опитування дали змогу визначити найбільш значущі об'єктивні фактори латентності екологічної злочинності.

Для злочинного забруднення довкілля такими були визначені складнощі під час проведення експертиз щодо встановлення оцінки тяжкості наслідків забруднення на предмет доказування причинового зв'язку між ними та злочинними діяннями – 54,3%; низький рівень взаємодії правоохоронних і природоохоронних органів – 39,0%; відсутність спеціальних знань, відповідної літератури та методик, керуючись якими, працівник правоохоронного органу міг би успішно розслідувати справи щодо забруднення довкілля – 24,8%.

Для екологічного вандалізму такими факторами були визначено перевантаження співробітників правоохоронних органів, які просто не в змозі належним чином перевіряти всі повідомлення про злочини – 39,0%.

Спільними для всіх екологічних злочинів факторами латентності є недостатня матеріальна база й технічна забезпеченість правоохоронних органів, що ускладнює їхню роботу, – 28,6%.

Певні об'єктивні фактори визначають суб'єктивні фактори латентності екологічної злочинності. Так, в умовах перевантаження певна частина правоохоронців вважає, що розслідування справ за відсутності підозрюваних осіб і відповідної доказової бази

призводить лише до втрати часу, який можна витратити на розслідування більш пріоритетних (резонансних, суспільно небезпечних) і перспективних кримінальних проваджень. На небажання реєструвати злочини, що важко розкриваються та (на думку співробітників) не мають судової перспективи, вказали 21,0% респондентів.

До інших суб'єктивних факторів штучної латентності належать корупційні мотиви приховування злочинів серед співробітників правоохоронних і природоохоронних органів (66,7% опитаних); недбале ставлення до своєї роботи, викликане лінощами або ж іншими обставинами (15,2%).

Проведене дослідження дає змогу зробити висновок щодо актуальності визначення факторів латентності екологічної злочинності. Їх ґрунтовне вивчення має стати основою для подальшої діяльності щодо обмеження та нейтралізації зазначених чинників. При цьому найбільшу небезпеку становлять фактори, які зумовлюють штучну латентність екологічних злочинів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Криминология. Общая часть : учебник / под ред. В.В. Орехова. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1992. – 216 с.
2. Долгова А.И. Криминология. – 3-е изд. / А.И. Долгова [и др.] ; под ред. А.И. Долговой. – М. : Норма, 2005. – 912 с.
3. Кривенцов П.А. Латентная преступность в России : криминологическое исследование : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / П.А. Кривенцов ; Московский государственный юридический университет имени О.Е. Кутафина. – М., 2014. – 184 с.
4. Мельник О.В. Запобігання злочинам щодо забруднення довкілля в Україні : монографія / О.В. Мельник, Г.С. Поліщук, Ю.О. Левченко. – К., ТОВ «НВП» Інтерсервіс, 2014. – 178 с.
5. Довкілля та війна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.epl.org.ua/ecology/dovkillia-ta-viina>
6. Карпов Н.С. Злочинна діяльність [Текст] : монографія / Карпов Н.С. – К. : Вид-во Семенка Сергія, 2004. – 308 с.
7. Воробйова І.В. Імідж працівника міліції як чинник розвитку правосвідомості громадян : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. психол. наук : спец. 19.00.06 «Юридична психологія» / І.В. Воробйова. – Х., 2007. – 21 с.
8. Громадська спілка «Асоціація користувачів мисливських та рибальських господарств» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ahf.org.ua/uk/forum/porushennya-u-sferi-mislivstva/5-fakty-brakonierstva>
9. Карпов Н.С. Криминалистическое изучение преступной деятельности, средств и методов борьбы с ней (данные эмпирических исследований) [Текст] / Карпов Н.С. – К. : Наука, 2004. – 218 с.
10. Браконьери спалили живцем головного свідка злочину [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uapress.info/uk/news/show/49256>
11. Касько В.В. Забезпечення безпеки учасників кримінального провадження щодо торгівлі людьми / В.В. Касько, А.М. Орлеан. – К. : «ВАІТЕ», 2012. – 50 с.
12. Энгельс Ф. Диалектика природы / Ф. Энгельс, К. Маркс // Соч. – [2-е изд.]. – М. : Госполитиздат, 1950. – Т. 20. – С. 339-626.

13. Бакунина Т.С. О некоторых проблемах борьбы с экологическими правонарушениями (по материалам Всероссийского совещания) / Т.С. Бакунина // Государство и право. – 1997. – № 1. – С. 100-119.
14. Муслов Б.В. Латентная преступность : некоторые вопросы теории и практики противодействия : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / Б.В. Муслов. – Санкт-Петербург, 2006. – 26 с.

REFERENCES

1. Orekhov, V.V. (1992), *Kriminologhiya. Obshchaya chast : uchebnyk* [Criminology. General part : textbook], Izd-vo S.-Peterburg. un-ta, Saint Petersburg, Russia.
2. Dolgova, A.I. (2005), *Kriminologhiya* [Criminology], Norma, Moscow, Russia.
3. Kriventsov, P.A. (2014), “Latent crime in Russia : criminological investigation”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.08, Moscow state legal university of the name of O.E. Kutafin, Moscow, Russia.
4. Melnik, O.V., Polishchuk, G.S. and Levchenko Yu.O. (2014), *Zapobihannya zlochynam shchodo zabrudnennya dovkillia v Ukrayini : monohrafiya* [Prevention of crimes over environment pollution in Ukraine : monograph], TOV «NVP» Interservis, Kyiv, Ukraine.
5. “Environment and war”, available at : <http://www.epl.org.ua/ecology/dovkillia-ta-viina>
6. Karpov, N.S. (2004), *Zlochyyna diyalnist : monohrafiya* [Criminal activity : monograph], Vyd-vo Semenka Serhiya, . – 308 с.
7. Vorobyova, I.V. (2007), “An image of police worker as a factor of legal awareness development”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Psychology), 19.00.06, Kharkiv, Ukraine.
8. “Public Union «Association of Users of hunting and fishing grounds»”, available at : <http://ahf.org.ua/uk/forum/porushennya-u-sferi-mislivstva/5-fakty-brakonierstva>
9. Karpov, N.S. (2004), *Kriminalisticheskoe izuchenie prestupnoy deyatelnosti, sredstv i metodov borby s ney (dannye empiricheskikh issledovaniy)* [Criminalistic investigation of criminal activity, resources and methods of fight against it (data of empirical studies)], Nauka, Kyiv, Ukraine.
10. “Poachers have burned a chief witness of the crime to death”, available at : <http://uapress.info/uk/news/show/49256>
11. Kasko, V.V. and Orlean, A.M. (2012), *Zabezpechennya bezpeky uchasnykiv kryminalnoho provadzhennya shchodo torhivli lyudmy* [Protection of participators of criminal proceeding regarding human traffic], «VAITE», Kyiv, Ukraine.
12. Engels, F. and Marks, K. (1950), *Dialektika prirody* [Natural dialectics], Gospolitizdat, Moscow, vol. 20, pp. 339-626.
13. Bakunina, T.S. (1997), “About some issues of fight against the ecological offenses (on materials of the All-Russian conference)”, *Hosudarstvo i pravo*, no. 1, pp. 100-119.
14. Muslov, B.V. (2006), “Latent crime : some issues of theory and practice of counteraction”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.08, Saint Petersburg, Russia.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАПОБІГАННЯ СЛУЖБОВІЙ КОРУПЦІЇ

Григор'єв Р.Г., здобувач

*Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса
НАПрН України, вул. Пушкінська, 49, м. Харків, Україна
grigoriev@ds.cn.court.gov.ua*

У статті аналізується сучасний зарубіжний досвід запобігання злочинам корупційної спрямованості, включаючи прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. На підставі узагальнення такого досвіду пропонується кілька моделей запобігання службовій корупції: прогресивна, провідна, перехідна й радикально-репресивна.

Ключові слова: корупція, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, зарубіжний досвід, запобігання корупції.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ СЛУЖЕБНОЙ КОРРУПЦИИ

Григорьев Р.Г.

*Научно-исследовательский институт изучения проблем преступности имени академика В.В. Сташиса
НАПрН Украины, ул. Пушкинская, 49, г. Харьков, Украина
grigoriev@ds.cn.court.gov.ua*

В статье анализируется современный зарубежный опыт предупреждения преступлений коррупционной направленности, включая принятие предложения, обещания или получение неправомерной выгоды должностным лицом. На основании обобщения такого опыта предлагается несколько моделей предупреждения должностной коррупции: прогрессивная, ведущая, переходная, радикально-репрессивная.

Ключевые слова: коррупция, принятие предложения, обещания или получение неправомерной выгоды должностным лицом, зарубежный опыт, предупреждение коррупции.

FOREIGN EXPERIENCE IN OFFICIAL CORRUPTION PREVENTION

Hryhoriev R.H.

*Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems
at the National Ukrainian Academy of Law Sciences, str. Pushkinska, 49, Kharkiv, Ukraine
grigoriev@ds.cn.court.gov.ua*

The article analyses modern foreign experience in prevention of corruption-related offences including acceptance of offer, promise or making an illegal advantage by the official. On the basis of summarizing of such experience, several models to prevent official corruption are proposed: progressive, basic, transitional and radically repressive.

Progressive model is represented by such countries as Singapore, Finland, Kingdom of Sweden, Kingdom of the Netherland, Kingdom of Norway, Denmark, and Switzerland. They hit the first top 10 for a long time in the rankings by the level of corruption perception of international organization Transparency International. Progressive character of corruption prevention in above-mentioned countries approves in transparence of state power, high social standard of public service, independent media, inevitability of criminal responsibility for prevarication etc.

Basic model include Germany, USA, Japan, Great Britain, Australia, Belgium, France etc. Success of these countries in the official corruption prevention is achieved due to the strict selection of office candidates for the governmental authorities' posts, high level of citizens' legal awareness, deserved officials' wages and proper pension system, tight financial control.

Transitional model is represented by post-soviet countries (Georgia, Estonia, Latvia, Lithuania), which at the last time achieved significant success in the field of corruption prevention. Anticorruption policy of these countries has the following features: deregulation of economy, privatization of state enterprises, refusal of limitation of competitive environment, contraction of state authorities' powers, tax cuts, officials' lustration, improving the system of providing administrative services to the population.

Chinese People's Republic, Iran and some other Asian countries related to radical-repressive model. There predominate repressive over non-punitive (preventive) approaches to corruption prevention. The basis of the prevention is bringing to criminal responsibility with term of imprisonment of ten or more years or infliction of death penalty.

It is established that more effective is an anticorruption policy, which based not on repressive measures, but first at all on a realization of general social and preventive directions of prevention of corruption and its individual instances.

Ukraine belongs to the transitional model of corruption prevention. It is explained by formation of anticorruption legislation, creation of special authorities in corruption prevention sphere, random character of court practice with unequal law enforcement in cases of penalty imposition to different categories of officials.

Key words: corruption, acceptance of offer, promise or making an illegal advantage by the official, foreign experience, prevention of corruption.

Значущість порівняльно-правових кримінологічних досліджень полягає у їх теоретико-прикладному характері. Теоретичний зміст таких досліджень пов'язаний із систематизацією кримінологічного знання про основні підходи в зарубіжних країнах, що застосовуються при запобіганні явищу корупції та його окремим проявам. Їх практична складова міститься в можливості використання сучасних досягнень світової спільноти в правозастосовній практиці України. Удосконалення вітчизняної антикорупційної політики та оптимізація діяльності суб'єктів запобігання корупційним злочинам дасть змогу заощадити кошти Державного бюджету України, частково вивільнити сили й засоби органів кримінального переслідування, а також налагодити відповідний рівень довірливих стосунків громадянського суспільства з органами державної влади.

Різним аспектам запобігання службовій корупції присвятили свої праці низка вчених, серед яких можна виділити Л.В. Багрія-Шахматова, А.М. Бойка, О.Ю. Бусол, В.М. Гаращука, В.В. Голіну, С.М. Клімову, Т.В. Ковальову, М.В. Кочерова, В.О. Лисенка, М.І. Мельника, В.Я. Настюка, Є.В. Невмержицького, І.О. Томчука, В.Я. Цитряка, Г.Л. Шведову, О.В. Шевченко, О.В. Шемякіна та ін. Не применшуючи значення результатів досліджень указаних науковців, можемо зазначити, що в них бракує аналізу сучасного зарубіжного досвіду із запобігання корупції та її проявам.

Метою статті є узагальнення сучасного зарубіжного досвіду запобігання службовій корупції.

Для систематизації кримінологічно значущої інформації класифікуємо зарубіжний досвід у сфері запобігання корупції та її ядру – злочинам, передбаченим ст. 368 Кримінального кодексу України, залежно від його результативності й основних підходів, що покладені в основу національної антикорупційної політики. Вивчення та узагальнення такого досвіду в зазначеній царині дає підстави для виділення таких умовних моделей запобігання службовій корупції: прогресивна, провідна, перехідна й радикально-репресивна. Розглянемо їх більш детально.

Прогресивна модель об'єднує країни з найбільш значними успіхами щодо обмеження явища корупції, які мають високий показник її сприйняття. Державою, яку можна назвати зразком запобігання корупційним злочинам, є Сінгапур. За даними організації Transparency International, протягом останніх 10 років зазначена країна знаходиться в десятці країн із найбільшим значенням сприйняття корупції, а відтак найменшим її поширенням. У 2015 р. Сінгапур посів восьму сходинку в рейтингу Transparency International [1].

За останні 50 років Сінгапур перетворився із найкорумпованішої та найбіднішої азійської країни в потужну й економічно розвинену державу, де спостерігається мінімальний рівень службових зловживань. Засадами ефективної антикорупційної політики Сінгапуру можна назвати такі: 1) створення спеціалізованого антикорупційного органу з широкими повноваженнями, яким є Бюро з розслідування корупції; 2) презумпція винуватості державних службовців у разі їх підозри в корупційній діяльності; 3) суттєве грошове та соціальне забезпечення службових осіб органів державної влади і правоохоронних органів. Їх середня заробітна плата сягає 20-25 тис. дол. США на місяць при середньомісячній заробітній платі в Сінгапурі у 3,5 тис. дол. США; 4) жорсткий фінансовий контроль; 5) існування незалежних засобів масової інформації (далі – ЗМІ) [2; 3; 4, с. 72].

Як бачимо, влада Сінгапуру зробила ставку в протидії корупційним злочинам не на репресії, а проведення економічного й адміністративного реформування країни. Прогресивність антикорупційної політики представленої держави полягає в застосуванні комплексу різних за спрямованістю запобіжних стратегій, що дало змогу кардинально перебудувати Сінгапур і реформувати всі сфери суспільства та його управління.

До прогресивної моделі можна зарахувати й систему запобігання корупційним злочинам у Фінляндії та Швеції. Станом на 2015 р. вони посідають другу й третю сходинку, відповідно, у світовому рейтингу організації Transparency International [1] як країни з найменшим рівнем корупції. Антикорупційна політика вказаних держав базується на публічності органів державної влади; високій матеріальній і соціальній захищеності державних службовців; розвиненій системі соціального контролю, що виявляється у відслідковуванні громадянами доходів і витрат державних службовців на місцевому рівні; високій освіченості населення, що не допускає поширеність правового нігілізму з їхнього боку; етичних стандартах державної служби; повному доступі громадян до внутрішніх державних документів; незалежній системі правосуддя тощо [5; 3; 6].

До вказаної групи можна зарахувати ще низку країн, де протягом тривалого часу спостерігається низький рівень сприйняття громадянами корупції та незначна поширеність останньої в роботі органів державної влади (Королівство Норвегія, Королівство Нідерландів, Данія, Швейцарія). Загалом основні підходи в запобіганні службовій корупції в цих державах схожі з представленими вище.

Провідна модель зарубіжного досвіду запобігання службовій корупції представлена країнами, які хоча й не знаходяться на передових позиціях міжнародних рейтингів у зазначеній сфері, однак поширення корупційних злочинів у них є відносно мінімальним. Однією з таких держав є ФРН, що у 2015 р. посіла 10 місце за сприйняттям громадянами корупції та її окремих проявів [1]. Успіхи ФРН у стримуванні корупційних злочинів на безпечному для держави рівні можна пояснити таким: наявністю антикорупційного законодавства, що постійно оновлюється відповідно до трансформаційних процесів, що відбуваються всередині ЄС; розробкою спеціальних концепцій у сфері запобігання корупції; створенням спеціального органу – Служби внутрішніх ревізій, що здійснює профілактику корупційних злочинів у роботі органів державної влади; жорстким фінансовим контролем; усуненням від участі в державних закупівлях фірм, що підозрюються в корупції; прийняттям Відомством карної поліції анонімних повідомлень громадян про участь державних службовців у корупційних практиках. Загалом в основу запобігання корупційним злочинам у ФРН покладено завдання знищення фінансового підґрунтя злочинних угруповань корупційної спрямованості. Це досягається шляхом конфіскації майна, а також створення правових та організаційних перешкод для відмивання «брудних» грошей [3; 4, с. 69; 7; 8, с. 48, 49]. Ужиття перелічених та інших антикорупційних заходів надає можливість значно обмежувати поширення службових зловживань у ФРН.

Японія також належить до групи провідних країн у сфері запобігання не лише корупції, а й злочинності загалом. Протягом 2003-2013 рр. рівень основних видів злочинів загальнокримінальної спрямованості в цій країні скоротився у 2-3 рази [9]. У 2015 р. Японія у світі посіла 18 місце за рівнем сприйняття корупції [1]. До підвалин японського досвіду запобігання злочинам, у тому числі пов'язаним з одержанням неправомірної вигоди, можна зарахувати такі: заходи так званої політичної економії (підзвітність керівництва країни, жорсткі обмеження в наданні пожертв на користь кандидатів на виборах, заборона фінансування політичних партій із боку приватного бізнесу); висока заробітна плата державних службовців; недопущення проявів протекціонізму в кадрових призначеннях в органах державної влади й лобізму управлінських рішень, вигідних певним бізнес-колам; прозорість органів влади, що забезпечується доступом громадян до інформації про політиків, їхні статки й результати діяльності [4, с. 73; 10; 11]. Отже, базисом японської моделі

запобігання корупції, що забезпечує її провідний характер, є переважно кадрова та економічна політика.

До вказаної групи країн можна також зарахувати США, Велику Британію, Австралію, Бельгію, Францію тощо. У них застосовуються схожі підходи в обмеженні корупційних практик, пов'язаних з одержанням службовими особами органів державної влади й місцевого самоврядування неправомірних вигод.

Перехідна модель запобігання службовій корупції стосується переважно країн пострадянського простору: Грузії, Естонії, Латвії та Литви. Вони вдало витримали суспільні зміни внаслідок переходу від адміністративно-командної системи економіки й бюрократизованості державного апарату до ринкової економіки та прозорої діяльності органів державної влади.

Особливе місце в цій групі посідає Грузія. У 2004 р. ця країна за рівнем сприйняття корупції посідала 133 місце у світі. Після так званої революції троянд, що відбулась цього ж року, та приходу до влади нових політиків-реформаторів Грузії вдалося здійснити кардинальні перетворення в економічній та адміністративній сферах. Станом на 2015 р. зазначена держава посіла 48 сходинку у світовому рейтингу Transparency International [1].

З метою істотного обмеження корупційних проявів у цій країні було застосовано так званий метод шокової терапії. Він полягає в ужитті у відносно стислі терміни низки різних за спрямованістю заходів. До таких заходів загальносоціального характеру належать приватизація державних підприємств; відмова від обмеження конкурентного середовища; скорочення повноважень державних органів; скасування більшості державних стандартів, що посилювали бюрократизацію роботи органів державної влади; скорочення державного апарату на 40%; зниження податків і виплат, пов'язаних із реєстрацією бізнесу; істотне підвищення заробітної плати працівникам органів кримінальної юстиції; спрощення процедур надання адміністративних послуг; створення прозорої електронної системи державних закупівель [3; 12, с. 115].

Спеціально-кримінологічними заходами, що застосовуються в Грузії для запобігання корупційним злочинам, були такі: люстрація чиновників; перерозподіл повноважень правоохоронних органів з істотним обмеженням функцій прокуратури; переатестація персоналу в органах кримінальної юстиції; створення служби «провокаторів», які свідомо надають неправомірну вигоду державним службовцям з метою їх затримання «на гарячому» (в нашій країні такі дії заборонені через їх криміналізацію в ст.370 КК України); законодавче забезпечення спрощення процедури арешту державних службовців; установа в службових кабінетах камер відеоспостереження, в тому числі прихованих; запровадження системи присяжних засідателів, що мінімізує суб'єктивізм суддів під час винесення судових рішень, тощо [3; 13].

Загалом схожі підходи до запобігання службовій корупції спостерігаються в Естонії, Латвії й Литві. Істотні досягнення перелічених балтійських країн у сфері запобігання корупції разом із реформуванням соціально-економічної сфери дали їм змогу стати повноправними членами Європейського Союзу.

Радикально-репресивна модель зарубіжного досвіду запобігання службовій корупції викликає науковий інтерес передусім з огляду на оцінку результативності антикорупційної політики держав, де домінує виключно каральний підхід у зазначеній царині.

Однією з таких країн є КНР, яка у 2015 р., за оцінками Transparency International, перебувала на 83 сходинці за рівнем сприйняття корупції [1]. Законодавство КНР вважається одним із найжорсткіших щодо державних службовців, які одержують неправомірні вигоди. Протягом останніх 10 років у КНР було страчено понад 10 тис. корупціонерів, ще 120 тис. осіб судами цієї країни призначено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 10 до 20 років. Загалом статистичні дані щодо кількості осіб, засуджених у КНР до найвищої міри

покарання, становлять державну таємницю. У цій країні функціонує кілька спеціальних суб'єктів у сфері запобігання корупційним злочинам: Центральна комісія з перевірки дисципліни Центрального комітету Комуністичної партії КНР; Міністерство контролю КНР; Державне управління з протидії корупції [6]. У 2016 р. у КНР відбулася зміна порядку застосування смертної кари до корупціонерів. Наразі цей вид покарання застосовуватиметься у випадку, якщо розмір неправомірної вигоди перевищуватиме суму, еквівалентну 460 тис. дол. США [14].

Домінуванням репресивного підходу вирізняється й система запобігання корупційним злочинам в Ірані, який станом на 2015 р. у світовому рейтингу організації Transparency International посідав таку саму сходинку, як і Україна, – 130 [1]. За нормами шариату, за корупційні прояви й інші форми службових зловживань передбачено тілесне покарання (побиття батогами, відрубання кінцівок, смертна кара через повішання, відрубання голови чи розстріл) [7].

Отже, сучасний зарубіжний досвід указує на неефективність карального підходу в запобіганні службовій корупції. Є очевидним, що під час імплементації положень певних міжнародно-правових актів чи запозичення досвіду інших країн світу щодо запобігання корупційним злочинам необхідно виходити з того, що антикорупційна політика в Україні має базуватися передусім на заходах загальносоціального й профілактичного характеру, а не на застосуванні виключно каральних заходів до корупціонерів шляхом притягнення їх до кримінальної відповідальності. Останній підхід довів свою нездатність у запобіганні злочинам корупційної спрямованості, на що вказує світовий рейтинг, сформований у 2015 р. організацією Transparency International.

Вирішуючи питання про зарахування системи запобігання службовій корупції в Україні до тієї чи іншої моделі, варто зазначити таке. З урахуванням сучасного антикорупційного законодавства України, що лише формується, створення упродовж 2014-2016 рр. низки нових антикорупційних органів і перших досягнень у сфері запобігання корупції, що відбивається в притягненні до кримінальної відповідальності службових осіб переважно в нижніх і рідше середніх ланках державного управління, Україну умовно можна зарахувати до так званої перехідної моделі запобігання службовій корупції. Знаходження нашої країни у 2015 р. на 130-у місці в рейтингу Transparency International указує на початковий етап формування вітчизняної антикорупційної політики та здійснення лише фрагментарних кроків у зазначеній сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Transparency International-Ukraine [Electronic resource]. – Access mode: http://ti-ukraine.org/sites/default/files/u/1271/docs/cpi2015_map_and_country_results_web.jpg.
2. Шевченко О.В. Досвід Сінгапуру в боротьбі з корупцією / О.В. Шевченко // Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 квіт. 2014 р.) / МВС України; Харків. нац. ун-т внутр. справ; Наук.-дослід. ін-т вивч. пробл. злочинності ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України; Кримінол. асоц. України. – Х.: Золота миля, 2014. – С. 194-197.
3. Головкін О.В. Міжнародний досвід боротьби з корупцією / О.В. Головкін, В.В. Булова // Бюлетень Мін-ва юстиції України. – 2014. – № 12. – С. 122-130.
4. Клімова С.М. Організація запобігання та протидії корупції в Україні: навч. посіб. / С.М. Клімова, Т.В. Ковальова. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2012. – 180 с.
5. Корж І.Ф. Зарубіжний досвід боротьби з корупцією / І.Ф. Корж // Наук. часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право: зб. наук. пр. – К.: Вид. НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2010. – Вип. 9. – С. 181-187.

6. Саинчин С.А. Некоторые особенности международного противодействия преступности / С.А. Саинчин // Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції : зб. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 3 квіт. 2015 р.) / МВС України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. – Х. : Золота миля, 2015. – С. 193-197.
7. Лисий О.В. Міжнародний досвід боротьби з корупцією : взаємодія з громадськістю та інституційне забезпечення антикорупційної діяльності / О.В. Лисий // Трипільська цивілізація. – 2011. – № 2. – С. 55-63.
8. Романюк Б.В. Законодавство України та зарубіжних країн щодо протидії корупції. Міжнародний досвід боротьби з корупцією : монографія / Б.В. Романюк, О.Ю. Бусол. – К. : Б. в., 2010. – 628 с.
9. Колодяжний М.Г. Кримінологічний аналіз японської моделі запобігання злочинності / М.Г. Колодяжний // Вісн. кримінол. асоц. України : зб. наук. пр. / редкол. : О.М. Бандурка (голов. ред.) та ін. – Х. : ХНУВС, 2015. – № 3. – С. 20-33.
10. Скулиш Є. Шляхи подолання корупції в Україні / Є. Скулиш // Юрид. вісн. України. – 2011. – № 32. – С. 6-7.
11. Задирака Н. Світовий досвід запобігання та протидії корупції: до питання про інтеграцію законодавства України до права Європейського Союзу / Н. Задирака, Р. Кабанець // Віче. – 2014. – С. 27-29.
12. Реформування органів кримінальної юстиції України відповідно до європейських стандартів : концептуальний аналіз : монографія / О.М. Овчаренко, О.В.Сердюк, Г.Г. Мошак та ін. – Х. : НДІ ВПЗ ім. акад. В.В. Сташиса, 2015. – 242 с.
13. Вітько І.В. Деякі аспекти подолання корупції в органах прокуратури України (досвід Грузії) / І.В. Вітько // Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 квіт. 2014 р.) / МВС України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Наук.-дослід. ін-т вивч. пробл. злочинності ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України ; Кримінол. асоц. України. – Х. : Золота миля, 2014. – С. 111-114.
14. В Китае изменился порядок применения смертной казни за взятки [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.bagnet.org/news/world/289628>.

REFERENCES

1. “Transparency International-Ukraine”, available at : http://ti-ukraine.org/sites/default/files/u/1271/docs/cpi2015_map_and_country_results_web.jpg.
2. Shevchenko, O.V. (2014), “Singapore experience in anticorruption efforts”, *Kryminalno-pravovi ta kryminolohichni zasady protydyi koruptsiyi : zb. materialiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* [Criminal-legal and criminological foundations of corruption counteraction : materials collection of the International research and practice conference], Kharkiv, Kharkiv national university of internal affairs ; Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems at the National Ukrainian Academy of Law Sciences, April 17, 2014, pp. 194-197.
3. Holovkin, O.V. and Burova, V.V. (2014), “International experience in anticorruption efforts”, *Byuleten Ministerstva yustytisiy Ukrainy*, no. 12, pp. 122-130.
4. Klimova, S.M. and Kovalova, T.V. (2012), *Orhanizatsiya zapobihannya ta protydyi koruptsiyi v Ukraini : navch. posib.* [Organization of prevention and counteraction of corruption in Ukraine : coursebook], Vyd-vo HarRI NADU «Mahistr», Kharkiv, Ukraine.

5. Korzh, I.F. (2010), "International experience in anticorruption efforts", *Naukovyi chasopys NPU im. M.P. Dragomanova. Seriya № 18. Ekonomika i pravo*, Iss. 9, pp. 181-187.
6. Sainchin, S.A. (2015), "Some features of international crime counteraction", *Kryminalno-pravovi ta kryminolohichni zasady protydyi koruptsiyi : zb. materialiv III Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* [Criminal-legal and criminological foundations of corruption counteraction : materials collection of the III International research and practice conference], Kharkiv, Kharkiv national university of internal affairs, April 3, 2015, pp. 193-197.
7. Lysyi, O.V. (2011), "International experience in anticorruption efforts: community interaction and institutional support of anticorruption efforts", *Trypilska tsyvilizatsiya*, no. 2, pp. 55-63.
8. Romanyuk, B.V. and Busol, O.Yu. (2010), *Zakonodavstvo Ukrayiny ta zarubizhnykh krayin shchodo protydyi koruptsiyi. Mizhnarodnyi dosvid borotby z koruptsiyeu : monohrafiya* [Legislation of Ukraine and foreign countries on corruption counteraction. International experience in anticorruption efforts : monograph], B.v., Kyiv, Ukraine.
9. Kolodyazhnyi, M.G. (2015), "Criminological analysis of Japan model of crime prevention", *Visnyk kriminol. asots. Ukrayiny : zb. nauk. pr.*, no. 3, pp. 20-33.
10. Skulysh, E. (2011), "Ways to overcome corruption in Ukraine", *Yurydychnyi visnyk Ukrayiny*, no. 32, pp. 6-7.
11. Zadiraka, N. and Kabanets, R. (2014), "International experience in corruption prevention and counteraction : concerning the question of integration of Ukrainian legislation to the law of European Union", *Viche*, pp. 27-29.
12. Ovcharenko, O.M., Serdyuk, O.V., Moshak, G.G. et al. (2015), *Reformuvannya orhaniv kryminalnoyi yustytseyi Ukrayiny vidpovidno do evropeyskykh standartiv : kontseptualnyi analiz : monohrafiya* [Reformation of criminal justice authorities of Ukraine in accordance with European standards : conceptual analysis : monograph], Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems at the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Kharkiv, Ukraine.
13. Vitko, I.V. (2014), "Some aspects of corruption overcoming in prosecution agencies of Ukraine (experience of Georgia)", *Kryminalno-pravovi ta kryminolohichni zasady protydyi koruptsiyi : zb. materialiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* [Criminal-legal and criminological foundations of corruption counteraction : materials collection of the International research and practice conference], Kharkiv, Kharkiv national university of internal affairs ; Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems at the National Ukrainian Academy of Law Sciences, April 17, 2014, pp. 111-114.
14. "In China the procedure for the use of the death penalty for corruption has changed", available at : <http://www.bagnet.org/news/world/289628>.

РОЗДІЛ V. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.1

ОКРЕМІ ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБВИНУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА

Іванов А.О., к.ю.н., доцент

*Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського,
вул. Никольська, 24, м. Миколаїв, Україна
livan.37@ukr.net*

У статті проаналізовано окремі питання оперативно-розшукового забезпечення обвинувальної діяльності прокурора в кримінальному судочинстві. На підставі аналізу законодавства досліджено функції та компетенцію оперативних підрозділів у кримінальному судочинстві. Запропоновано зміни й доповнення до чинного законодавства з метою оптимізації оперативно-розшукового забезпечення обвинувальної діяльності прокурора.

Ключові слова: оперативно-розшукове забезпечення, обвинувальна діяльність прокурора, обвинувачення, кримінальне судочинство, правове регулювання.

ОТДЕЛЬНЫЕ ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОПЕРАТИВНО- РОЗЫСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОБВИНТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОКУРОРА

Иванов А.А.

*Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского,
ул. Никольская, 24, г. Николаев, Украина
livan.37@ukr.net*

В статье проанализированы отдельные вопросы оперативно-розыскного обеспечения обвинительной деятельности прокурора в уголовном судопроизводстве. На основании анализа законодательства исследованы функции и компетенция оперативных подразделений в уголовном судопроизводстве. Предложены изменения и дополнения в действующее законодательство с целью оптимизации оперативно-розыскного обеспечения обвинительной деятельности прокурора.

Ключевые слова: оперативно-розыскное обеспечение, обвинительная деятельность прокурора, обвинения, уголовное судопроизводство, правовое регулирование.

SOME WAYS TO IMPROVE THE LEGAL REGULATIONS OF OPERATIONAL-SEARCH SUPPORT OF PROSECUTOR INDICTMENT

Ivanov A.O.

*V.O. Sukhomlynskyi national university of Mykolaiv, str. Nikolska, 24, Mykolaiv, Ukraine
livan.37@ukr.net*

With the adoption of new criminal procedure law was significantly updated scientific understanding of problem provisions for operational and investigative ensuring criminal justice, including improvement of legal regulation of operational-search software indictment of the prosecutor. The situation in this area requires the development of relations of provisions aimed at improving the legal regulation of operational-search software indictment of the prosecutor in criminal proceedings.

According to the structure of the current Code of Ukraine, operational units assigned to the prosecution. The basic authority to regulate operational units during criminal proceedings is Art. 41 of Code of Ukraine.

Thorough analysis of this provision, it allows focus on the specific provisions that significantly limit the ability of operational units to ensure the prosecution of the prosecutor.

In order to ensure the implementation of the principle of offensive units and further active participation in the tasks of criminal proceedings, proposed amendments to Part. 1, Art. 41 (operational units to conduct search operations or intelligence-operational activities – on their own initiative in order to ensure the interests of the criminal justice) and Ch. 2, Art. 93 (regarding the collection of evidence by the prosecution) of the Code of Ukraine.

Also proposed to supplement Ch. 14, Art. 9 of the Law of Ukraine "On operative-search activity" concerning cases of restriction of rights and freedoms – to ensure operational and investigative criminal proceedings (pre-trial investigation and the judicial proceedings).

Current operational-search and criminal procedure law does not contain specific rules on the regulation of operational-search provision of criminal proceedings and indictment of the prosecutor. Adoption of the new Code of Ukraine created a new cognitive situation in terms of legal regulation of the operational units as to provide operational and investigative criminal proceedings. However, in the current Code of Ukraine contains many controversial provisions and gaps on activities and general operating units during operative-search software including requiring coordination and filling.

Key words: operational-search support, prosecutor indictment, prosecution, criminal proceedings, legal regulation.

Із прийняттям нового кримінального процесуального законодавства значно змінилися окремі інститути кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності. У зв'язку з цим актуалізуються проблеми наукового осмислення положень щодо оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства, зокрема вдосконалення правового регулювання оперативно-розшукового забезпечення обвинувальної діяльності прокурора.

Отримавши законодавче закріплення, оперативно-розшукова діяльність була визначена як самостійна державно-правова форма боротьби зі злочинністю й важливий забезпечувальний інструмент щодо виконання завдань кримінального судочинства, адже здійснення ефективного кримінального переслідування неможливе без активної участі суб'єктів, які володіють потужними оперативними можливостями, здатні якісно використовувати наявні гласні та негласні сили й засоби.

Деякі питання участі оперативних підрозділів у кримінальному судочинстві досліджувались М.В. Буряк, Ж.М. Бигу, С.О. Долженковим, Ю.М. Крамаренком, С.М. Пашковим, С.М. Рябим та іншими вченими. Разом із тим ситуація, що склалася в цій сфері відносин потребує розробки положень, направлених на вдосконалення правового регулювання оперативно-розшукового забезпечення обвинувальної діяльності прокурора в кримінальному судочинстві.

Варто зазначити, що й під час чинності старого кримінально-процесуального законодавства участь оперативних підрозділів у досудовому розслідуванні та під час розгляду кримінальних справ у судах не була позбавлена правових проблем.

Так, у Кримінально-процесуальному кодексі (далі – КПК) України 1960 р. правова регламентація цього питання фактично обмежувалась згадуванням про можливість органів дізнання здійснювати оперативно-розшукові дії (ч.ч.3, 4 ст.104 КПК), також за дорученням слідчого (ч.3 ст.114 КПК). Крім того, суттєві недоліки спостерігались у правовому регулюванні такого: порядку використання матеріалів, отриманих під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, як доказів під час досудового розслідування та судового розгляду; процесуальної регламентації взаємодії слідчих і працівників оперативних підрозділів; особливостей допиту окремих категорій громадян (агентів, інформаторів, штатних негласних працівників, офіцерів-нелегалів тощо); взаємодії між оперативними підрозділами та державним обвинувачем як під час підготовки державного обвинувачення, так і під час його підтримання в суді.

Прийняття нового кримінального процесуального законодавства у 2012 р. значною мірою вирішило деякі з перелічених проблем, одночасно створивши нові правові категорії, які неоднозначно сприймаються як ученими, так і практиками, не завжди позитивно впливають на стан боротьби зі злочинністю.

Так, фактично усталена в теорії оперативно-розшукової діяльності категорія «оперативно-розшукове забезпечення кримінального судочинства» набула нового внутрішнього наповнення й отримала нову правову основу.

У зв'язку з цим, на думку автора, існує нагальна необхідність проаналізувати сучасний стан нормативного регулювання оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження, зокрема в частині здійснення прокурором обвинувальної функції.

Розпочинаючи аналіз чинного КПК України, необхідно наголосити, що деякі науковці зазначають, що зміст КПК свідчить про наявність у розробників прагнення до новаторства й наближення правового регулювання кримінально-процесуальної діяльності до міжнародних стандартів [1]. Варто підтримати позицію О.В. Капліної та В.Д. Швеця, які зазначають, що цей КПК значно відрізняється від сталих уявлень про кримінальний процес узагалі. Він не тільки містить низку нових інститутів, а й передбачає інноваційні процедури, які створюють нову парадигму застосування оперативно-розшукової діяльності в кримінально-процесуальному доказуванні [2; 3].

Відтак необхідно проаналізувати основні положення щодо функціонального призначення оперативних підрозділів під час здійснення кримінального провадження, а також під час судового розгляду. Так, необхідно відзначити, що, відповідно до нового КПК України, оперативні підрозділи зараховано до сторони обвинувачення. Базовою в регулюванні повноважень оперативних підрозділів під час кримінального провадження є ст.41 нового КПК України.

Грунтовний аналіз цієї норми дає змогу акцентувати на окремих положеннях, які, на думку автора, значно обмежують можливості оперативних підрозділів щодо забезпечення обвинувальної діяльності прокурора.

Зокрема, згідно з ч.1 ст.41 нового КПК України, оперативні підрозділи органів Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового й митного законодавства, органів Державної пенітенціарної служби України, органів Державної прикордонної служби України здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора, а підрозділ детективів, оперативно-технічний підрозділ і підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України – за письмовим дорученням детектива або прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури.

Такий підхід зумовлює дискусії як у середовищі практичних працівників, так і серед дослідників. У контексті цього слушною є позиція професора В.В. Тіщенко, який зауважує, що може створитися враження, що після початку розслідування оперативно-розшукова діяльність не здійснюється, а проводяться за необхідності лише негласні слідчі дії. Таке тлумачення посилюється й указівкою Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» на те, що оперативні підрозділи зобов'язані «вживати необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення і припинення злочинів та викриття причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів...» (п.1 ч.1 ст.7). Проте це не так. У п.2 ч.1 ст.7 того ж Закону зазначено, що оперативні підрозділи зобов'язані виконувати письмові доручення слідчого, вказівки прокурора та ухвали слідчого судді про проведення оперативно-розшукових заходів. Справді, під час досудового розслідування може виникнути необхідність у проведенні таких заходів. До них можна зарахувати пошук і опитування осіб стосовно обставин злочину, що розслідується, та підозрюваних у його вчиненні осіб; проведення операцій із захоплення злочинців і припинення злочинів; отримання від гласних і негласних працівників, юридичних чи фізичних осіб інформації про злочини, що готуються або вчинені, тощо [4].

Крім того, нова редакція Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» залишає можливість проведення ініціативних оперативно-розшукових заходів, оскільки негласне обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, аудіо-, відеоконтроль особи, аудіо-, відеоконтроль місця, спостереження за особою, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, електронних інформаційних мереж, накладення арешту на кореспонденцію, здійснення її огляду та виїмки, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу проводяться на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, погодженого з прокурором (ч.3 ст.8). Отже, оперативні підрозділи в передбачених законом випадках можуть самостійно ініціювати проведення негласних слідчих (розшукових) дій, про що, на жаль, не зауважено в КПК України від 13.04.2012 р. [5].

Зважаючи на викладене, з метою забезпечення реалізації оперативними підрозділами принципу наступальності й подальшої активної участі у виконанні завдань кримінального судочинства, ч.1 ст.41 КПК України необхідно викласти в такій редакції: *«Суб'єкти оперативно-розшукової діяльності в межах свої повноважень здійснюють слідчі (розшукові) та негласні (слідчі) розшукові дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, детектива, прокурора, а оперативно-розшукові чи агентурно-оперативні заходи – за власною ініціативою з метою забезпечення інтересів кримінального судочинства».*

Важливою в аспекті розширення повноважень оперативних підрозділів є ч. 2 ст. 93 нового КПК України, відповідно до якої сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій, витребування й отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій і актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених цим Кодексом. Фактично означені положення повністю «легалізували» діяльність оперативних підрозділів щодо формування доказової бази сторони обвинувачення шляхом проведення негласних слідчих розшукових дій. Водночас слушно звернути увагу на те, що збирання доказів стороною обвинувачення може здійснюватись не лише за допомогою слідчих розшукових і негласних слідчих (розшукових) дій. Відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» і відомчих нормативно-правових актів, оперативним підрозділам надано право мати штатних і позаштатних негласних працівників. Так, сьогодні найпоширенішими категоріями негласних працівників, які використовуються в роботі оперативних підрозділів, є довірені особи й агенти.

У зв'язку з цим пропонуємо викласти ч.2 ст.93 КПК України в такій редакції: *«Сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій, витребування й отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій і актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, а також оперативно-розшукових та оперативно-агентурних заходів, передбачених цим Кодексом і законодавством України».*

Вельми цікавою із позиції тактики забезпечення обвинувальної діяльності прокурора є ч.4 ст.252 нового КПК України, згідно з якою прокурор уживає заходів щодо збереження отриманих під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій речей і документів, які планує використовувати в кримінальному провадженні. На нашу думку, наведена норма має важливе значення для формалізації взаємодії між оперативними підрозділами і прокурором як під час підготовки до судового розгляду, так і під час його здійснення. Водночас вивчення практики роботи органів прокуратури свідчить про відсутність практичних напрацювань щодо системи методів і прийомів збереження отриманих у кримінальному провадженні доказів прокурором. У зв'язку з цим слушно підтримати позицію Л.С. Белік, яка пропонує доповнити ст.8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» положеннями щодо негласного захисту доказів і викласти цей пункт у такій редакції: *«Негласний захист доказів*

– це суспільно значуще, свідоме, конфіденційно проваджуване діяння, яке спрямоване на укриття від знищення та приховування речей, предметів, документів, на яких залишилися сліди злочину, до моменту їх процесуального вилучення у межах кримінального провадження» [6].

Крім того, наголосимо, що ключовим здобутком нового КПК України в контексті роботи оперативних підрозділів, безумовно, є глава 21 «Негласні слідчі (розшукові) дії», однак межі статті не дають змоги ґрунтовно проаналізувати ці положення.

Водночас необхідно звернути увагу на деякі прогалини нового КПК України. На думку автора, самостійним напрямом оперативно-розшукового забезпечення обвинувальної діяльності прокурора є забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Проте аналіз нового КПК України засвідчує, що законодавець приділив недостатньо уваги цьому питанню. Лише в декількох нормах КПК України приділена увага правовому регулюванню та особливостям забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні (наприклад, ст.ст.27, 56, 65 КПК України).

У зв'язку з цим варто запропонувати використати досвід КПК України 1961 р. й доповнити новий КПК України відповідним розділом щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, закріпивши в ньому таке:

- перелік осіб, які мають право на здійснення заходів щодо забезпечення безпеки;
- права й обов'язки осіб, стосовно яких здійснюються заходи щодо забезпечення безпеки;
- нерозголошення відомостей про особу, щодо якої здійснюються заходи безпеки;
- порядок скасування заходів безпеки;
- порядок оскарження рішення щодо застосування заходів безпеки.

Попри це, необхідно наголосити, що чинними залишаються Закони України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [7] і «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» [8].

Зважаючи на те, що об'єктом дослідження є оперативно-розшукове забезпечення обвинувальної діяльності оперативними підрозділами, законодавчим актом, який потребує ґрунтовного аналізу, є Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Із прийняттям Верховною Радою України 18 лютого 1992 р. Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» ця державно-правова форма боротьби зі злочинністю отримала своє нормативне закріплення та правову регламентацію.

Так, ст.1 цього Закону вперше закріпила забезпечувальну функцію оперативно-розшукової діяльності щодо кримінального процесу. Детально не аналізуючи всі положення цього Закону та визначення наявних у ньому недоліків, оскільки це питання ґрунтовно вивчено в наукових джерелах [9; 10], розглянемо статті, якими безпосередньо врегульовано процес оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження загалом та обвинувальної діяльності прокурора зокрема. Так, аналіз ст. 6 Закону свідчить, що серед підстав для проведення оперативно-розшукової діяльності законодавець вирізняє наявність достатньої інформації про таке:

- осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання;
- реальну загрозу життю, здоров'ю, житлу, майну працівників суду і правоохоронних органів у зв'язку з їхньою службовою діяльністю, а також осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їхніх сімей і близьких родичів з метою створення необхідних умов для належного здійснення правосуддя.

На думку автора, наведені підстави для проведення оперативно-розшукової діяльності є ключовими для оперативно-розшукового забезпечення обвинувальної діяльності.

Водночас доповнити вказану статтю таким положенням: *«... здійснення протидії кримінальному переслідуванню й необхідності її нейтралізації».*

Визначаючи обов'язки оперативних підрозділів, ст.7 Закону, зокрема, зобов'язує працівників оперативних підрозділів:

- виконувати письмові доручення слідчого, вказівки прокурора та ухвали суду й запити повноважних органів, установ та організацій про проведення оперативно-розшукових заходів;
- здійснювати взаємодію між собою й іншими правоохоронними органами іноземних держав і міжнародних антитерористичних організацій з метою повного розкриття злочинів і викриття винних;
- забезпечити із залученням інших підрозділів безпеку працівників суду і правоохоронних органів, осіб, які надають допомогу, сприяють оперативно-розшуковій діяльності, осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їхніх сімей і близьких родичів цих осіб.

Реалізація цих обов'язків забезпечується шляхом використання оперативними підрозділами прав, закріплених у ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Водночас необхідно звернути увагу на окремі положення ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», яка визначає, що «оперативно-розшукові заходи, пов'язані з тимчасовим обмеженням прав людини, проводяться з метою запобігання тяжким або особливо тяжким злочинам, їх припинення та розкриття, розшуку осіб, які ухиляються від відбування кримінального покарання або безвісти зникли, захисту життя, здоров'я, житла і майна працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві».

Аналіз цього положення засвідчує, що спектр оперативно-розшукових заходів значно звужений для окремих напрямів оперативно-розшукового забезпечення судового провадження, а саме:

- усунення загроз доказовій базі з боку підсудного, його зв'язків і захисника;
- забезпечення підготовки державного обвинувача до судового провадження;
- здійснення перевірки обґрунтованості клопотань, скарг і заяв сторони захисту;
- ініціативного виявлення джерел доказової інформації.

Такий підхід законодавця видається не зовсім виправданим, оскільки, надаючи чіткий перелік випадків обмеження прав і свобод громадян, ускладнює можливості працівників оперативних підрозділів використовувати окремі оперативно-технічні заходи.

Тому доцільно доповнити ч.14 ст.9 і викласти її в такій редакції: *«Оперативно-розшукові заходи, пов'язані з тимчасовим обмеженням прав людини, проводяться з метою запобігання тяжким або особливо тяжким злочинам, їх виявлення та припинення, розшуку осіб, які ухиляються від відбування кримінального покарання або безвісти зникли, захисту життя, здоров'я, житла і майна працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, припинення розвідувально-підривної діяльності проти України, а також оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження (досудового розслідування й судового провадження)».*

Вивчення матеріалів кримінальних справ доводить, що найактивніша протидія кримінальному провадженню здійснюється з боку організованих злочинних угруповань. У зв'язку з цим заслуговує на увагу ст. 6 Закону України «Про організаційно-правові основи

боротьби з організованою злочинністю», у якій серед напрямів боротьби з організованою злочинністю визначено таке:

- запобігання встановленню корумпованих зв'язків із державними службовцями та посадовими особами, втягненню їх у злочинну діяльність;
- протидія використанню учасниками організованих злочинних угруповань у своїх інтересах об'єднань громадян і засобів масової інформації.

Варто зазначити, що ці положення мають вагомe значення стосовно оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження загалом, а не лише щодо конкретної особи чи групи осіб.

Після прийняття Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» законодавець, ґрунтуючись на думках учених щодо необхідності створення правового механізму боротьби зі злочинністю, видав низку законодавчих актів, які конкретизують права, обов'язки оперативних підрозділів і підстави проведення оперативно-розшукових заходів, що забезпечило, своєю чергою, створення правової основи оперативно-розшукової діяльності.

Чинне законодавство не в змозі охопити всі питання оперативно-розшукової діяльності загалом та оперативно-розшукового забезпечення обвинувальної діяльності прокурора зокрема. Саме тому оперативно-розшукове забезпечення обвинувальної діяльності прокурора регламентовано низкою відомчих і міжвідомчих нормативних актів.

Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що чинне оперативно-розшукове та кримінально-процесуальне законодавство не містить спеціальних норм щодо регулювання оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження й обвинувальної діяльності прокурора. Прийняття нового КПК України створило нову пізнавальну ситуацію в аспекті правового регулювання діяльності оперативних підрозділів, також щодо оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження. Водночас у чинному КПК України міститься чимало суперечливих положень і прогалин щодо діяльності оперативних підрозділів загалом і під час оперативно-розшукового забезпечення зокрема, які потребують узгодження та заповнення.

При цьому основним напрямом оптимізації правового регулювання оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства є визначення кола відносин, які потребують впливу за допомогою права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пчолкін В.Д. Проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства / В.Д. Пчолкін, Ю.П. Янович // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 611-616.
2. Капліна О.В. Проблеми реформування кримінального судочинства України / О.В. Капліна // Досудове розслідування : актуальні проблеми та шляхи їх вирішення : наук.-практ. семінар (м. Харків, 23 жовт. 2009 р.). – Х. : Ін-т підготовки юрид. кадрів для СБУ НЮАУ ім. Ярослава Мудрого ; Оберіг, 2009. – С. 43-46.
3. Швець В.Д. Кримінально-процесуальне законодавство України : концепція і парадигми сучасності / В.Д. Швець // Теорія і практика кримінального судочинства : матеріали міжнародн. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20–21 травня 2011 р.) / МВС України ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2011. – С. 17-19.
4. Тіщенко В.В. Взаємодія слідчого і оперативних підрозділів у світлі нового кримінального процесуального законодавства / В.В. Тіщенко // Шляхи удосконалення кримінального процесуального законодавства : матеріали регіонального «круглого столу» (м. Одеса, 19 квітня 2013 р.) / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – О. : Юрид. л-ра, 2013. – С. 11-13.

5. Стащак М.В. Проблемні аспекти застосування негласних слідчих (розшукових) дій оперативними підрозділами ОВС України / М.В. Стащак, М.А. Мазур // Митна справа. – 2012. – № 6, ч. 2 (кн. 1). – С. 85-89.
6. Белік Л.С. Оперативні комбінації при документуванні злочинів пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди (за матеріалами оперативних підрозділів БЕЗ) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза ; оперативно-розшукова діяльність» / Л.С. Белік. – О., 2014. – 20 с.
7. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3782-ХІІ [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 153. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>
8. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3781-ХІІ [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 50. – Із змінами за станом на 1 серпня 2014 р. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>
9. Шинкаренко І.Р. Проблеми оперативно-аналітичного пошуку ознак організованої злочинності / І.Р. Шинкаренко, О.О. Волков // Вісник ЛьвДУВС. – 2001. – № 1. – С. 57-65.
10. Зубенко В.В. Провадження оперативно-профілактичних справ – як потреба сучасності / В.В. Зубенко // Вісник ЛАВС. – 2004. – Спец. вип. № 2, ч. 1 : Методологічні проблеми теорії і практики оперативно-розшукової діяльності в сучасних умовах. – С. 53-60.

REFERENCES

1. Pcholkin, V.D. and Yanovych, Yu.P. (2011), “Problems of reformation of criminal procedural legislation”, *Forum prava*, no. 4, pp. 611-616.
2. Kaplina, O.V. (2009), “ Problems of reformation of criminal legal proceedings of Ukraine”, *Dosudove rozsliduvannya : aktualni problemy ta shlyakhy yikh vyrishennya : nauk.-prakt. seminar* [Prejudicial inquiry : actual problems and ways of their solving : research and practice seminar], Institute of training of legal personnels is for Security of Ukraine of National legal academy is the name of Yaroslav Mudryi, Kharkiv, 23 October 2009, pp. 43-46.
3. Shvets, V.D. (2011), “Criminal processual legislation of Ukraine : conception and paradigms of the present”, *Teoriya i praktyka kryminalnoho sudochynstva : materialy mizhnarodn. nauk.-prakt. konf.* [Theory and practice of criminal legal proceedings : materials of international research and practice conference], Kharkiv national university of internal affairs, Kharkiv, 20-21 May 2011, pp. 17-19.
4. Tishchenko, V.V. (2013), “Interaction between investigative and operative subdivisions in the light of a new criminal procedural legislation”, *Shlyakhy udoskonalennya kryminalnoho protsesualnoho zakonodavstva : materialy regionalnoho «kruhloho stolu»* [Ways to improve a criminal procedural legislation : materials of the regional “round table”], National university «Odesa law academy», Odesa, 19 April 2013, pp. 11-13.
5. Stashchak, M.V. and Mazur, M.A. (2012), “Problem aspects of implementation of secret investigative (search) activity of operative subdivisions of Internal Affairs Agencies of Ukraine”, *Митна справа*, no. 6, part. 2 (1), pp. 85-89.
6. Belik, L.S. (2014), “Operative combinations in documentation of illegal remuneration crimes (adapted from Anti-Economic Crime Operative Subdivisions)”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.09, Odesa, Ukraine.

7. "On the Protection of Individuals Involved in Criminal Proceedings" Law of Ukraine on 23 December 1993 № 3782-XII, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 1994, no. 11, art. 153, available at : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>
8. "On the State Protection of Workers of Courts and Law Enforcement Authorities" : Law of Ukraine on 23 December 1993 № 3781-XII, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 1994, no. 11, art. 50, available at : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>
9. Shynkarenko, I.R. and Volkov, O.O. (2001), "Problems of operational-analytical search of evidences of the organized crime", *Visnyk LvDUVS*, no. 1, pp. 57-65.
10. Zubenko, V.V. (2004), "Crime-prevention operations proceedings as a need of contemporaneity", *Visnyk LAVS*, Special issue, no. 2, part. 1 : *Metodolohichni problemy teorii i praktyky operatyvno-rozshukovoyi diyalnosti v suchasnykh umovakh* [Methodological problems of theory and practice of operational-search activity under modern conditions], pp. 53-60.

УДК 343.985 343.542.1-053.2 (477)

ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ УСТАНОВЛЕННЮ В РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДИТЯЧОЮ ПОРНОГРАФІЄЮ

Паляничко Д.Г., к.ю.н., адвокат, доцент

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
вул. Фонтанська дорога, 23, м. Одеса, Україна
advokat@законовед.com.ua*

У статті розкрито поняття й сутність обставин, що підлягають установленню в розслідуванні злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією; висвітлено їх теоретичне та практичне значення, розкрито зміст і структуру; досліджено співвідношення обставин, що підлягають установленню, з обставинами, які підлягають доказуванню, визначено межі й зміст останніх; розглянуто місце та роль обставин, що підлягають установленню під час розслідування злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією.

Ключові слова: обставини, що підлягають установленню, предмет доказування, дитяча порнографія, подія злочину, неповнолітні, діти, предмети порнографічного характеру, порнографічна продукція.

ОБСТОЯТЕЛЬСТВА, ПОДЛЕЖАЩИЕ УСТАНОВЛЕНИЮ В РАССЛЕДОВАНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С ДЕТСКОЙ ПОРНОГРАФИЕЙ

Паляничко Д.Г.

*Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
ул. Фонтанская дорога, 23, г. Одесса, Украина
advokat@законовед.com.ua*

В статье раскрыты понятие и сущность обстоятельств, подлежащих установлению в расследовании преступлений, связанных с детской порнографией; освещено их теоретическое и практическое значение, раскрыты содержание и структура; исследовано соотношение обстоятельств, подлежащих установлению, с обстоятельствами, подлежащими доказыванию, определены границы и содержание последних; рассмотрены место и роль обстоятельств, подлежащих установлению при расследовании преступлений, связанных с детской порнографией.

Ключевые слова: обстоятельства, подлежащие установлению, предмет доказывания, детская порнография, событие преступления, несовершеннолетние, дети, предметы порнографического характера, порнографическая продукция.

INVESTIGATIONS OF CRIMES RELATED TO CHILD PORNOGRAPHY: CIRCUMSTANCES TO BE ESTABLISHED

Palianychko D.G.

*National university "Odessa law academy", str. Fontanska Road, 23, Odessa, Ukraine
advokat@zakonoved.com.ua*

The scientific paper highlights issues of public danger of child pornography, its negative effects and extent of spread. The essence of circumstances to be established as one of the main components of the process of investigation of criminal proceedings related to child pornography; highlights their theoretical and practical importance.

Investigated the concept of circumstances to be established, disclosed their content, scope and correlation to the circumstances to be proved. Defined the essence of the subject of evidence, examined its significance and place in the investigation of criminal proceedings.

The paper considers the structure of circumstances to be established in the investigation of crimes related to child pornography. Uncovered the content of the circumstances related to the investigated category of crimes, reviewed its constituent elements, namely: fact of a crime, the manner and conditions. In turn, the article discusses in more detail the components of each of these elements that have their internal structure and include some circumstances to be installed.

Thus, under way of committing crimes related to child pornography defined circumstances that are set during the creation, production and distribution of items of child pornography. Circumstances to be established under the conditions crimes related to child pornography characteristics depend on time, place, terms of commission of the investigated crimes category, the presence of persons and their participation and selected behaviours position etc. that is also highlighted in the work. Separately the paper considers the nature circumstances relating to complex subject of crimes involving child pornography, which consists of sexual integrity of children (juvenile and minors), and direct subjects of child pornography. The classification of latest outlines their features and characteristics. Investigated circumstances surrounding the person of the offender, defined its characteristics, biological and psychological quality and social relationships.

The features and contents of the circumstances to be established in the crime by a group of people examined the mechanism of their activities, the role of each and identified the importance of establishing of all these circumstances to address issues related to criminal responsibility, the right qualifications, infliction of punishment, release from criminal liability and/or punishment to identify the causes and conditions that facilitate the commission of crimes of the investigated categories and more. Highlighted the circumstances relating to the consequences of crimes involving child pornography, which have both material (physical) and psychological manifestations.

Key words: circumstances to be established, circumstance in proof, child pornography, criminal event, juvenile, children, objects of a pornographic nature, pornographic production, distribution, producing.

Швидкий розвиток інформаційних технологій, які посідають вагоме місце в існуванні кожної людини, має не лише позитивні результати, включаючи пізнання навколишнього світу й розширення комунікативних можливостей, а й уносять у буденність суспільства негативні явища, одне з яких є дитяча порнографія. Дитяче порно заповнило сучасний світ, ним просякнуті реклама, мода, фільми, музика, телебачення, відеоігри тощо, його можна переглядати на смартфонах, мобільних пристроях, веб-сайтах, у фотосервісних порталах соціальних мереж, що не лише спотворено і збочено впливає на сприйняття сексуальних взаємин між людьми, а й особливо небезпечним його проявом є втягнення до злочинних діянь неповнолітніх і малолітніх, які стають не тільки знаряддям злочину, а й об'єктом розбещення, наруги, насильства та сексуальної експлуатації з боку злочинців, що робить цю тему дослідження особливо актуальною.

Проведений аналіз останніх досліджень і публікацій в Україні свідчить про недостатній рівень вивчення питань розслідування злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією, оскільки більшість наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, таких як С.В. Хільченко, А.В. Старушкевич, І.Г. Сугаков, О.Є. Хабаров, С.О. Кондранін та ін., є роботами, де висвітлені лише окремі аспекти розслідування цієї категорії злочинів і які потребують перегляду з урахуванням інноваційного стану розвитку інформаційних технологій, тотальних змін не лише в масштабах поширення продукції дитячої

порнографічної, а й характеру порнографічних матеріалів, механізмів їх створення, виготовлення, поширення, що тягне за собою необхідність розвитку та вдосконалення тактико-криміналістичних засобів і прийомів розслідування злочинів досліджуваної категорії.

Метою статті є дослідження обставин, що підлягають установленню під час розслідування злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією, визначення їх змісту й значення з метою підвищення ефективності та оптимізації їх розслідування.

Коло обставин, які підлягають доказуванню, кримінальний процесуальний закон визначає як предмет доказування [1, с. 131], який у загальному вигляді визначений у ст.91 Кримінального процесуального кодексу України [2].

У методиці розслідування злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією, вказано обставини, обумовлено кінцеві завдання розслідування, направленість слідчих версій, постановку проміжних завдань розслідування на його різних етапах і в різних слідчих ситуаціях, без чого не можуть бути вирішені завдання кримінального судочинства [3, с. 304]. Крім цього, методика розслідування цього виду злочинів відображає й допоміжні обставини, типові для досліджуваної категорії злочинів, за допомогою яких встановлюється також і предмет доказування, що в кінцевому підсумку дає змогу повно та правильно встановити сутність розслідуваної події й дати їй відповідну правову оцінку.

У рамках злочинної діяльності, пов'язаної з дитячою порнографією, можна виділити обставини, що стосуються такого: 1) події як процесу діяльності, наповненого певним змістом і здійсненого в певних умовах; 2) суб'єкта злочину; 3) об'єкта злочинних дій: потерпілого та предметів дитячої порнографії; 4) наслідків злочинних дій [4, с. 252].

1. Обставини, пов'язані з подією злочину.

1.1. Факт існування події злочину, пов'язаного з дитячою порнографією. Розслідування досліджуваних злочинів розпочинається при виявленні ознак, що вказують на наявність події цього злочину, які містяться в заявах громадян, посадових осіб підприємств, повідомлень із медичних установ, рапортах тощо. Такі ознаки можуть підтверджуватися й певними фактами: наявністю тілесних ушкоджень у дитини; виявленням предметів дитячої порнографії, місць їх створення; виявленням осіб, що поширюють чи виготовляють цю продукцію, тощо.

Незважаючи на ознаки злочину, пов'язаного з дитячою порнографією, кримінально-релевантна подія може бути відсутня у зв'язку з таким: а) помилкою заявника; в) інсценуванням злочину; г) неправильним тлумаченням, розумінням того, що сталося; фактичною або юридичною помилкою слідства.

1.2. Спосіб здійснення злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією, являє собою комплекс або окрему стадію (етап) виконаних у певній послідовності дій, що спрямовані на досягнення злочинного результату. Точне встановлення характеру і змісту дій під час скоєння злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією, в багатьох моментах характеризує особу злочинця, їх кількість, визначає етап і механізм здійснення кримінального правопорушення, а також відіграє важливу роль для правильної кваліфікації злочинних діянь тощо.

Створення предметів дитячої порнографії – це створенням таких творів заново, як у випадку їх авторського створення, за допомогою проведення сексуальних дій різного характеру щодо дітей і фіксації цих порнографічних сцен на матеріальні носії, а саме: фото, відео, створення зарисовок і малюнків з натури, а також on-line трансляція за допомогою мережі Інтернет тощо. Крім цього, залучення дітей до створення предметів дитячої порнографії часто здійснюється за допомогою примусу, що виражається в застосуванні різних способів психологічного та фізичного насильства [5, с. 78-81].

Виготовлення предметів дитячої порнографії – це технічне створення таких предметів шляхом їх монтажу, малювання, обробки, запису, створення макетів, розроблення комп'ютерних ігор чи програм, їх копіювання тощо.

Поширення предметів дитячої порнографії включає такі способи: ввезення предметів дитячої порнографії в Україну, має місце в разі фактичного переміщення зазначених товарів через державний або митний кордони України; перевезення або інше переміщення зазначених предметів означає їх відправлення з одного місця в інше в межах України в разі використання для цього будь-якого виду транспорту, а інше переміщення буде у випадках пересилання їх поштою, передачі в певне місце через знайомих тощо; збут (реалізація) виготовленої продукції дитячої порнографії означає платне чи безоплатне їх відчуження (частіше це продаж, обмін, дарування), за своїм змістом він є різновидом розповсюдження; розповсюдження предметів дитячої порнографії – демонстрація їхнього змісту чи фізична передача для використання, перегляду, тиражування, в результаті чого вони стають доступними іншим особам. Одним зі способів здійснення злочинів цієї категорії є зберігання, зокрема володіння такими творами або предметами, знаходження їх у винного, у його помешканні, в автомашині, у схованці чи в інших вибраних місцях з подальшою метою їх збуту або розповсюдження.

1.3. Час, місце та інші умови вчинення злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією.

1.3.1. Необхідно встановити час скоєння всіх етапів діяльності злочинів цієї категорії, особи або конкретної групи. Кожен етап злочину, від його підготовки до приховування, має власний проміжок часу, тому вимоги до його встановлення детерміновані масштабами вчинення злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією, які, у свою чергу, зумовлені такими факторами, як обсяг порнопродукції, механізм її створення, виготовлення та поширення, розмір злочинного доходу, кількість залучених осіб тощо. При поширенні предметів дитячої порнографії по злочинних каналах доказуванню підлягає час учинення всіх епізодів злочинної діяльності, що включає в себе послідовні цикли створення, виготовлення, перевезення, зберігання і збуту. Ураховуючи те, що злочини, пов'язані з дитячою порнографією, переважно здійснюються на масштабному злочинному рівні, то часто механізм їх реалізації відбувається злочинними організаціями, організованими злочинними групами, в тому числі й транснаціональними, тому встановленню підлягає час учинення не тільки кожного епізоду злочину, а й дій кожного з учасників.

1.3.2. Наступний елемент події злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією, що підлягає доведенню, є місце вчинення кожного епізоду злочинних дій, під яким розуміється частина простору, в межах якого було вчинено дії, що утворюють об'єктивну сторону складу злочину. Під час установа місць поширення предметів дитячої порнографії по стійких злочинних каналах підлягає встановленню весь маршрут руху предметів дитячої порнографії, який включає в себе місця створення, виготовлення, напрямок переміщення предметів дитячої порнографії, місця їх поширення та зберігання. Потрібно з'ясувати, на території яких держав (областей, міст тощо) здійснювалася ця злочинна діяльність, у якому конкретному місці виконувалися дії з підготовки, вчинення та приховування окремих складових злочину.

1.3.3. До інших умов обстановки злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією, що підлягають з'ясуванню, варто зарахувати таке:

- умови видимості й чутності на місці злочину;
- присутність осіб, які не брали безпосередньої участі в розслідуваній події (пасивна група свідків-очевидців);
- участь осіб, присутніх на місці злочину, в захисті потерпілого, у затриманні злочинців тощо (активна група свідків-очевидців);

- поведінка потерпілого;
- умови, що сприяли й перешкождали досягненню злочинної мети [6, с. 220-221].

2. Обставини, пов'язані з об'єктом злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією, складаються з комплексного предмета злочинного посягання, оскільки він поєднує в собі статеvu недоторканність неповнолітніх і малолітніх осіб – дітей [7, с. 29-31], а також безпосередньо предмети дитячої порнографії.

2.1. Предметом злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією, є продукція дитячої порнографії. До останньої належать порнографічні тексти, фотовироби, зображення, вироби, знаряддя, сувеніри та побутові предмети, кіно- й відеопродукція, звукозаписи та порнографічні комбіновані вироби і збірки матеріалів. Так, в обов'язковому порядку підлягає встановленню найменування цієї продукції, її упакування, кількість, призначення, стан (готова продукція, напівфабрикат; нова, така, що була в користуванні, тощо), ціна тощо.

Матеріали і предмети з порнографічними зображеннями неповнолітніх виступають як необхідна ознака складу злочину, будучи одночасно однією з головних обставин, що підлягає доказуванню. Визначальним також тут є встановлення факту, чи є знайдені об'єкти порнографічними, чи зображені на них завідомо неповнолітні, тобто особи, які не досягли 18-річного віку. Кваліфікуючою ознакою цього складу злочину є зображення на порнографічних предметах осіб, що не досягли 14-річного віку.

2.2. Особа потерпілого вимагає встановлення анкетних даних жертв злочину (прізвище, ім'я по батькові, рік народження, місце проживання, навчання й інші демографічні дані); їх кількості; ставлення до розслідуваної події; відносин зі злочинцем (родинні, побутові, виникли у зв'язку з навчанням, відсутність таких; прямі або опосередковані); відносин і зв'язків потерпілих між собою (брати, сестри, сусіди, друзі, разом відвідують навчальні заклади тощо); умов життя потерпілих; визначити мотиви та ступінь бажання брати участь у злочинній діяльності; можливість усвідомлення й розуміння своїх дій; ступінь волевиявлення, наявність і вид психологічного чи фізичного примусу тощо [8, с. 190].

3. Обставини, пов'язані з особою підозрюваного, переважно характеризують особистість злочинців, при цьому до них належать як біологічно-психологічні якості особи (стать, вік, фізичні та психічні властивості), так і соціальні зв'язки. Важливу роль відіграють відомості, що визначають індивідуальні риси особистості злочинця, його фізичний і психічний стан, наявність сексуальних відхилень, ознаки та властивості біологічного характеру: зріст, статура, наявність особливих прикмет зовнішності, жестикуляція, міміка, голос і мовлення; анатомічні дефекти, наявність хронічних фізичних і психічних захворювань; особливості характеру й емоційної сфери. Під час розслідування злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією, необхідно встановити таке: чи скоював раніше підозрюваний злочини, які та коли; чи притягався до кримінальної відповідальності; чи відбував покарання тощо [9, с. 739-841].

Установлення названих даних дає змогу вирішувати питання, пов'язані з ідентифікацією особи злочинця, виявити й пояснити зв'язок між характеристиками його особи та іншими обставинами злочину, його досвідом, проаналізувати і співвіднести з даними про злочинців за раніше вчинені та нерозкриті подібні або тотожні злочини.

Учинення злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією, може відбуватися тільки з прямим умислом, і їх більшість учиняється з корисливим мотивом. Про мету збуту й розповсюдження предметів дитячої порнографії можуть свідчити як наявність відповідної домовленості з набувачами (споживачами), так й інші обставини справи: створення, виготовлення, зберігання матеріалів і предметів дитячої порнографії особою, яка ними не користується та не цікавиться, значна їх кількість, зручне для поширення упакування товарів дитячого порнографії з елементами маскуванню; неодноразові операції з предметами дитячої порнографії; стійкі зв'язки з більш «дрібними» розповсюджувачами; значна вартість

продукції дитячої порнографії на чорному ринку; джерела доходів винного та інші обставини, які завжди повинні бути оцінені в їх сукупності.

3.1. До обставин, що належать до злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією, вчинених групою осіб (злочинна організація; організована злочинна група; окремі групи злочинців, пов'язаних із дитячою порнографією), зараховують інформацію щодо такого: всіх осіб, причетних до здійснення злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією; форми їх співучасті; ролі кожного з учасників організованої групи під час підготовки, здійснення та приховування злочину. Також установленню підлягає кількість і персональний склад злочинного угруповання, з моменту його створення й до моменту викриття; особи, котрі очолюють організовану групу загалом і під час учинення окремих злочинів; кількість скоєних нею злочинів, окремих епізодів злочинної діяльності; структура злочинного угруповання, функції його учасників; хто з членів організованої групи брав участь у кожному з епізодів злочинної діяльності й у якій ролі; збільшувалась кількість осіб у злочинному угрупованні за період своєї злочинної діяльності новими учасниками, з якого кола осіб; чи змінювалось спрямування злочинних дій організованої злочинної групи, якого характеру були зміни і як саме; ступінь організованості [10, с. 41]. У процесі розслідування злочинної діяльності, яка здійснюється протягом тривалого часу, необхідно вивчити характер, інтенсивність кожного члена групи, їх рольову й функціональну трансформацію, життєві зміни тощо.

Зазначені обставини не тільки прояснюють механізм злочинної діяльності, а й істотно впливають на оцінку ступеня вини кожного з учасників злочину, що має важливе значення для вирішення питань, пов'язаних із притягненням винних до кримінальної відповідальності, правильною кваліфікацією, виявленням причин і умов, що сприяли вчиненню злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією, тощо.

4. До обставин, що належать до наслідків злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією, варто зарахувати такі: ступінь здійснення злочину, пов'язаного з дитячою порнографією (замах, часткове досягнення поставленої мети, повне досягнення планованого результату, одержання результату більшого, ніж передбачалося); психологічні, емоційні травми, фізичні ушкодження, їх характер, тяжкість і розмір шкоди, спричиненні потерпілій дитині під час процесу створення предметів дитячої порнографії; предмети, сліди та обстановка, що доводять факт створення, виготовлення продукції дитячої порнографії (вироби, що були застосовані під час здійснення статевих дій, розбещення тощо); допоміжні матеріали для створення інтер'єру; технічне обладнання, що використовувалось з метою фіксації порнографічних сцен на матеріальні носії; порнографічні предмети, що були використані як оригінали; обладнання, за допомогою якого провадилося виготовлення предметів дитячої порнографії; матеріали, використані для виготовлення порнографічних предметів; предмети зі слідами, які утворилися в процесі створення та виготовлення; література й записи, що містять відомості, потрібні для виготовлення чи мають інший стосунок до розслідуваного злочину, тощо; предмети, які доводять факт поширення продукції дитячої порнографії (великі партії вже виготовленої продукції дитячої порнографії; зручне для поширення упакування товарів дитячої порнографії з елементами маскування); неодноразові операції з предметами дитячої порнографії; стійкі зв'язки з більш «дрібними» розповсюджувачами [11, с. 51]; значна вартість продукції дитячої порнографії на чорному ринку; джерела доходів злочинців; порядок розподілу злочинних доходів; на які цілі були витрачені кошти, добуті злочинним шляхом; сумарний збиток при здійсненні злочинної діяльності, пов'язаної з дитячою порнографією; наявність причинового зв'язку між діями злочинця (злочинців) і настанням шкідливих наслідків від учиненого.

Отже, визначення обставин, що підлягають установленню під час розслідування злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією, дає змогу встановити наявність у розслідуваній події ознак і складів злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією; здійснити їх правильну кваліфікацію; визначити пом'якшуючі та обтяжуючі відповідальність ознаки, а в кінцевому

підсумку вирішити завдання з повного, всебічного й об'єктивного дослідження обставин справи, викриття винних осіб і швидкого й повного розкриття злочинів досліджуваної категорії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процес України : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / [Ю.М. Грошевий та ін.] ; ред. : Ю.М. Грошевий, В.М. Хотенець ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, АПрН України. – Х. : Право, 2000. – 296 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс] // Офіційний Інтернет-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
3. Уголовно-процессуальный кодекс Украины : науч.-практ. коммент. / [Ю.П. Аленин, Е.Н. Гидулянова, В.В. Тищенко и др.] ; под ред. Ю.П. Аленина, В.Т. Маляренко ; Верховный Суд Украины, ОНЮА. – Х. : Одиссей, 2003. – 960 с.
4. Паляничко Д.Г. Обставини, що підлягають доказуванню при розслідуванні злочинів, пов'язаних з дитячою порнографією / Д.Г. Паляничко // Перші всеукраїнські наукові читання з кримінальної юстиції пам'яті професора В.П. Колмакова : зб. наук. робіт, 16-17 квітня 2010р. – О. : Фенікс, 2010. – С. 252-253.
5. Паляничко Д.Г. Методика розслідування злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Паляничко Діана Геннадіївна ; Нац. ун.-т "Одеська юридична академія". – Одеса, 2013. – 210 с.
6. Тищенко В.В. Корыстно-насильственные преступления : криминалистический анализ : монография / В.В. Тищенко. – О. : Юридическая литература, 2002. – 360 с.
7. Тищенко В.В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія / В.В. Тищенко. – О. : Фенікс, 2007. – 260 с.
8. Паляничко Д.Г. Особа потерпілого, як елемент криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією / Д.Г. Паляничко // Інформаційне забезпечення розслідування злочинів : матеріали міжнародного круглого столу, 30 травня 2014 р. – О. : Юридична література, 2014. – С. 189-192.
9. Белкин Р.С. Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов. – 3-е изд., доп. / Р.С. Белкин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2001. – 837 с.
10. Хільченко С.В. Методика розслідування поширення порнографічних предметів / С.В. Хільченко. – К. : Вид. Паливода А.В., 2008. – 151 с.
11. Хільченко С.В. Проведення обшуку в справах про розповсюдження порнографічних предметів / С.В. Хільченко // Право України. – 2003. – № 6. – С. 49-53.

REFERENCES

1. Groshevyi, Yu.M. et al. (2000), *Kryminalnyi protses Ukrayiny : pidruch. dlya stud. yuryd. spets. vyshch. zakl. osvity* [Criminal process of Ukraine : textbook for students of jur. spec. of higher educational institutions], Pravo, Kharkiv, Ukraine.
2. "Code of Criminal Procedure of Ukraine on 13.04.2012 № 4651-VI", available at : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
3. Alenin, Yu.P., Gidulyanova, E.N., Tishchenko V.V. et al. (2003), *Uholovno-protsessualnyi kodeks Ukrainy : nauch.-prakt. komment.* [Criminal Procedure Code of Ukraine : research and practice comment], Odissey, Kharkiv, Ukraine.
4. Palyanychko, D.H. (2010), "Circumstances to be proofed in the investigation of child pornography crimes", *Pershi vseukrayinski naukovi chytannya z kryminalnoyi yustytysi*

pamyati profesora V.P. Kolmakova : zb. nauk. robot [First all-Ukrainian scientific criminal justice readings in memory of professor V. P. Kolmakov : collection of scientific papers], Feniks, Odesa, April 16-17, 2010, pp. 252-253.

5. Palyanychko, D.H. (2013), "Method of investigation of child pornography crimes", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.09, National university is the "Odesa law academy", Odesa, Ukraine.
6. Tishchenko, V.V. (2002), *Korystno-nasilstvennye prestupleniya : kriminalisticheskiy analiz : monohrafiya* [Lucrative violent crimes : criminalistic analysis : monograph], Yuridicheskaya literatura, Odesa, Ukraine.
7. Tishchenko, V.V. (2007), *Teoretychni i praktychni osnovy metodyky rozsliduvannya zlochyniv : monohrafiya* [Theoretical and practical foundations of crime investigation methods : monograph], Feniks, Odesa, Ukraine.
8. Palyanychko, D.H. (2014), "Victim's identity as an element of criminalistic description of child pornography crimes", *Informatsiyne zabezpechennya rozsliduvannya zlochyniv : materialy mizhnarodnogo kruhloho stolu* [Informational support of crime investigations : materials of international round table], Yuridicheskaya literatura, Odesa, May 30, 2014, pp. 189-192.
9. Belkin, R.S. (2001), *Kurs kriminalistiki : ucheb. posobie dlya vuzov* [Course of criminalistics : textbook], YuNITI-DANA ; Zakon i pravo, Moscow, Russia.
10. Khilchenko, S.V. (2008), *Metodyka rozsliduvannya poshyrennya pornohrafichnykh predmetiv* [Method of investigation of pornographic objects distribution], Vyd. Palyvoda A.V., Kyiv, Ukraine.
11. Khilchenko, S.V. (2003), "Search in cases of pornographic objects distribution", *Pravo Ukrayiny*, no. 6, pp. 49-53.

УДК 343.14: 351.745.7: 343.974

ПОНЯТТЯ, ПЕРЕЛІК І КЛАСИФІКАЦІЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ ЯК ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАНЬ ЇХ КОНСПІРАЦІЇ

Сухачов О.О., к.ю.н., здобувач

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, м. Київ, Україна
kafedra_pravosuddya@i.ua*

У статті констатовано, що виконання завдань і досягнення мети оперативно-розшукової діяльності неможливі без забезпечення уповноваженими оперативними підрозділами конспірації заходів, які вони проводять. Обґрунтовано необхідність чіткого визначення поняття, переліку та розроблення класифікації оперативно-розшукових заходів для дослідження питань їх конспірації. Установлено, що дослідження конспірації окремих інформаційно-пізнавальних заходів, що проводяться оперативними підрозділами, вимагає їх розмежування на оперативно-розшукові заходи без спеціально встановленого законом порядку застосування (заходи оперативного (ініціативного) пошуку); заходи зі спеціально встановленим законом порядком застосування.

Ключові слова: конспірація, оперативно-розшукові заходи, оперативні підрозділи, оперативно-розшукова діяльність.

ПОНЯТИЕ, ПЕРЕЧЕНЬ И КЛАССИФИКАЦИЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ КАК ОСНОВА ИССЛЕДОВАНИЯ ВОПРОСОВ ИХ КОНСПИРАЦИИ

Сухачов А.А.

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, ул. Владимирская, 60, г. Киев, Украина
kafedra_pravosuddya@i.ua*

В статье констатировано, что выполнение задач и достижение цели оперативно-розыскной деятельности невозможны без обеспечения уполномоченными оперативными подразделениями конспирации проводимых ими мероприятий. Обоснована необходимость четкого определения понятия, перечня и разработки классификации оперативно-розыскных мероприятий для исследования вопросов их конспирации. Установлено, что исследование конспирации отдельных информационно-познавательных мероприятий, проводимых оперативными подразделениями, требует их разграничения на оперативно-розыскные мероприятия без специально установленного законом порядка применения (меры оперативного (инициативного) поиска); мероприятия со специально установленным законом порядком применения.

Ключевые слова: конспирация, оперативно-розыскные мероприятия, оперативные подразделения, оперативно-розыскная деятельность

CONCEPT, ENUMERATION AND CLASSIFICATION OF OPERATIONAL-SEARCH MEASURES AS A BASIS FOR INVESTIGATION OF THEIR CONSPIRACY PROBLEMS

Sukhachov O.O.

*Taras Shevchenko national university of Kyiv, str. Volodymyrska, 60, Kyiv, Ukraine
kafedra_pravosuddya@i.ua*

It is established that the performance of tasks and achieving of the aim of operational search activity are impossible without measures providing by the authorized operating units. Grounded the necessity of clear definition of the concept, enumeration and classification of operational search measures for investigation of problems of their conspiracy.

Considered different scientific approaches to solve problems of definition and correlation of the notions "method of operational search activity" and "operational search measure". Investigated the current system and legal regulation of conducting of operational search measures, and also proposes of scientists and practical men in regard to introduction of alterations and amendments to the existing operational search legislation.

It is highlighted that rights of operating units, which implementation belongs to the organizational-management and organizational-security categories, should not to be included to the circle of operational search measures. Proposed to determine operational search measures as actions of workers of operating units of direct tasks performance of operational search activity by the way of law implementation in accordance with the Law of Ukraine "On operational search activity".

It is established that the research of conspiracy of separate informational-educational measures of operating units demands its division into: 1) operational-search measures without special statute-established application procedure (measures of operational (initiative) search); 2) measures of special statute-established application procedure.

It is determined that the last should be differentiate by criteria of necessity of violation of security of residence or other person's property and confidentiality of information, which is transmitted by any communication facilities or is hold in conditions of restricted access, and also differentiating of places, where measures are making, into publicly accessible, publicly non-accessible and public places with limited access.

It is noted that perspectives of scientific intelligence of the chosen direction consist in development of operational (initiative) search measures classification as a basis for investigation of problems of their conspiracy.

Key words: conspiracy, operational search measures, operating units, operational search activity.

Виконання завдань і досягнення мети оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) неможливі без забезпечення уповноваженими оперативними підрозділами збереження в таємниці відомостей про час, місце, об'єкти, методи й засоби проведення оперативно-розшукових заходів (далі – ОРЗ). Тому однією із засад ОРД традиційно вважають конспірацію. На законодавчому рівні її закріплено як принцип контррозвідувальної та ОРД оперативних підрозділів Служби безпеки України, а також як форму діяльності Державної прикордонної служби України. Цим терміном послуговуються й в інших законодавчих актах,

які встановлюють засади діяльності правоохоронних і розвідувальних органів держави. Положення щодо конспірації як одної із засад проведення цими органами ОРД є невід'ємною складовою відповідних відомчих нормативно-правових актів. Проте досі не існує юридичного визначення конспірації, унормованого переліку її правил як загалом, так і щодо проведення конкретних заходів.

Питанням сутності й проблемам конспірації під час проведення окремих ОРЗ приділяли увагу такі вітчизняні вчені, як А.А. Венедіктов, М.Л. Грібов, В.П. Захаров, В.А. Некрасов, Ю.Ю. Орлов, М.А. Погорецький, В.В. Шендрик та ін. Але при цьому вченими застосовуються різні підходи як до поняття і змісту конспірації, так і до переліку й сутності ОРЗ, які потребують конспіративного проведення. Тобто відсутня система дослідження конспірації окремих ОРЗ.

Щоб дослідити питання забезпечення конспірації проведення конкретних ОРЗ, необхідно визначитися з їх поняттям, переліком і класифікацією, що й становить мету статті.

У сучасному законодавстві не існує ні першого, ні другого, ні третього. Це спричиняє низку проблем, які вкрай негативно впливають на правозастосовну практику. У підзаконних нормативно-правових актах різних відомств застосовуються різні підходи до визначення поняття, переліку та класифікації ОРЗ, а в окремих випадках по-різному визначаються правові підстави їх проведення. При цьому здебільшого застосовуються прийоми правотворчої техніки, спрямовані на пом'якшення законодавчих прогалин через неоднозначні, «туманні» формулювання.

Визначеності з указаних питань немає не лише в законодавстві й підзаконних нормативно-правових актах, а й у вітчизняній теорії ОРД, де майже всі роки незалежності України ведуться дискусії з приводу змісту та співвідношення понять «оперативно-розшукові заходи» й «методи оперативно-розшукової діяльності». Із прийняттям у 2012 році чинного Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України до предмету цих дискусій було долучено й негласні слідчі (розшукові) дії, що надало науковій полеміці міжгалузевого характеру.

До того ж у публікаціях із цієї теми науковці інколи роблять спроби обґрунтувати досить дискусійні положення щодо цього. Так, Н.І. Гончарова зазначає, що метод ОРД є системою специфічних прийомів та операцій (оперативно-розшукових засобів і заходів), спрямованих на отримання й реалізацію оперативно значущої інформації [1, с. 180]. Із цього випливає, що ОРЗ та засоби ОРД є складовими методів ОРД.

У підручних і навчальних посібниках із ОРД часто можна зустріти положення, які де-факто ототожнюють методи ОРД з ОРЗ. Наприклад, авторський колектив під керівництвом Ю.А. Агафонова, Ю.Ф. Кваші методами ОРД з посиланням на загальноприйняту термінологію визнають опитування (розвідувальне опитування), наведення довідок, збирання зразків для порівняльного дослідження, дослідження предметів і документів, ототожнення особистості, контрольовану поставку, оперативний експеримент та інші дії [2, с. 39]. Поряд із цим названі елементи ОРД розглядаються і як ОРЗ [2, с. 118].

На відміну від цього, В.А. Некрасов, В.Я. Мацюк, Н.Є. Філіпенко, Л.В. Родинюк [3, с. 163-190], досліджуючи сутність оперативної установки, візуального спостереження, оперативного огляду й розвідувального опитування, чітко розмежовують їх як ОРЗ та як методи ОРД. При цьому для кожного з названих понять науковці формулюють по дві дефініції, окремо визначаючи їх як ОРЗ та як методи ОРД.

Категоріальне відокремлення ОРЗ від методів ОРД вважаємо недоцільним. Адже аналіз загальноживаних значень термінів «метод» і «захід» (метод – прийом або система прийомів, що застосовується в якій-небудь галузі діяльності; спосіб дії, боротьби; захід – сукупність дій або способів для досягнення чи здійснення чого-небудь [4, с. 664; 5, с. 274]) дає підстави для висновку, що захід є практичним утіленням методу. Тому ми погоджуємося з думкою

Б.І. Бараненка, який виступає проти категоріального протиставлення методу та заходу в ОРД [6, с. 139], і з позицією вчених [7, с. 124] щодо синонімічності цих термінів.

На наше переконання, у процесі правотворчості й правозастосування саме ОРЗ є тією категорією, про яку потрібно вести мову, адже, на відміну від методу, вони відбивають конкретні юридичні дії відповідних посадових осіб, що спричиняють певні юридичні наслідки. Тому предметом досліджень забезпечення конспірації повинні бути не методи ОРД, а ОРЗ.

З указаних причин вважаємо слушною позицію К.Г. Гейка, який визначає метод ОРД як систему пізнавальних прийомів (операцій), що використовуються на принципах конфіденційності й конспіративності під час проведення ОРЗ або негласних слідчих (розшукових) дій для вирішення оперативно-тактичних завдань чи завдань кримінального провадження [8, с. 215]. Проте нерозривно пов'язувати методи ОРД з принципами конфіденційності й конспіративності, на нашу думку, недоцільно. Адже оперативне опитування та оперативний огляд можуть проводитися відкрито, навіть публічно, зокрема, з метою розкриття злочину по гарячих слідах. Практика діяльності оперативних підрозділів Служби безпеки України свідчить про те, що й візуальне спостереження за особою також може проводитися відкрито й, більше того, демонстративно.

М.А. Погорецький сформулював теоретичну дефініцію ОРЗ, визначивши їх як сукупність узгоджених, взаємопов'язаних і поєднаних між собою загальною метою та завданнями дій уповноважених державних органів і їхніх посадових осіб, що здійснюються на підставі й у спосіб, визначені Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» і відомчими нормативно-правовими актами. [9; 10]. У цьому визначенні вдало поєднані всі сутнісні ознаки поняття ОРЗ, які конкретно, стисло та повно передають його зміст. Проте це визначення не вирішує проблем юридичної регламентації ОРЗ. Адже на законодавчому рівні відсутні їх перелік і класифікація. Перелік ОРЗ сьогодні запроваджено в законодавстві більшості країн пострадянського простору. В Україні також мали місце спроби встановити вичерпний перелік ОРЗ. Так, фахівці Національної академії внутрішніх справ розробили проект Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», який було внесено до Верховної Ради України групою народних депутатів на чолі Г.Г. Москалем [11]. Статті 11, 12 і 13 цього проекту містили перелік ОРЗ, які, відповідно, діляться на три групи, а саме: ті, що здійснюються з дозволу суду; ті, що проводяться з дозволу керівника оперативного підрозділу; ті, проведення яких не потребує отримання дозволу.

Цей Законопроект зазнав жорсткої критики в частині переліку оперативно-розшукових заходів з боку Верховного Суду України [12] та не виносився на голосування у Верховній Раді України. Прийняти новий закон про ОРД виявилось набагато складніше, ніж унести певні зміни й доповнення до чинного. Цю тезу черговий раз було підтверджено після прийняття у 2012 році КПК України, коли, замість радикального оновлення оперативно-розшукового законодавства, було запроваджено досить примітивні зміни до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», які лише пристосовували діяльність оперативних підрозділів правоохоронних органів до нових юридичних умов.

Тому, враховуючи сучасні правові реалії (відсутність переліку ОРЗ), законодавче визначення ОРЗ має бути пов'язане зі змістом ст.8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», де подається перелік прав оперативних підрозділів, більшість яких за своїм змістом відповідають конкретним ОРЗ. У зв'язку з викладеним слушною можна вважати пропозицію М.Л. Грібова про те, що в практичній площині оптимальним вирішенням питання юридичного закріплення поняття ОРЗ є їх визначення як заходів, що проводяться з метою виконання завдань ОРД оперативними підрозділами відповідно до прав, наданих їм Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», з подальшою диференціацією цих прав на такі, що можуть проводитися лише за умови заведення ОРС (у тому числі, відповідно до змісту Конституції України, потребують дозволу суду), і такі, що можуть бути

проводитися без заведення такої справи [13, с. 426].

Водночас до кола ОРЗ не можна включати права оперативних підрозділів, дії з реалізації яких М.А. Погорецький і Д.Б. Сергєєва зараховують до категорії організаційно-управлінських та організаційно-забезпечувальних заходів [14]. До таких заходів, зокрема, належать використання конфіденційного співробітництва; використання за згодою адміністрації службових приміщень, транспортних засобів та іншого майна підприємств, установ, організацій, а так само за згодою осіб – житла, інших приміщень, транспортних засобів і майна, які їм належать; створення й використання заздальгідь ідентифікованих (помічених) або несправжніх (імітаційних) засобів; тощо. Організаційно-управлінські, як і оперативно-забезпечувальні, заходи не мають самостійного характеру, а є допоміжними, оскільки спрямовані на успішне проведення інформаційно-пізнавальних заходів, у кінцевому підсумку, на створення умов для своєчасного отримання оперативної інформації. Отже, шляхом проведення інформаційно-пізнавальних заходів оперативні підрозділи безпосередньо виконують передбачені законом завдання ОРД. Організаційно-управлінські, як і оперативно-забезпечувальні, заходи опосередковано сприяють виконанню вказаних завдань.

Тому вважаємо, що в ч.1 ст.8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» потрібно подати поняття ОРЗ, сформулювавши його так: «Оперативно-розшукові заходи – це дії працівників оперативних підрозділів із безпосереднього виконання завдань ОРД шляхом реалізації прав, наданих їм цим Законом, у процесі».

У разі такого підходу до законодавчого визначення ОРЗ варто погодитися з позицією А.М. Бабошина щодо їх диференціації шляхом розмежування прав, наданих оперативним підрозділам, за критеріями: необхідності для їх реалізації порушувати недоторканність житла чи іншого володіння особи, конфіденційність інформації, що передається будь-якими засобами зв'язку або зберігається в умовах обмеженого доступу; розмежування місць, де проводяться заходи, на публічно доступні, публічно не доступні, публічні місця з обмеженим доступом.

За власним рішенням працівники оперативних підрозділів повинні мати можливість проводити ОРЗ в публічно доступних місцях, на ресурсах комп'ютерних мережах із відкритим доступом (із дозволу керівника відповідного оперативного підрозділу).

За згодою прокурора – заходи в публічних місцях з обмеженим доступом (зараховуючи службові приміщення суб'єктів господарювання, органів державної влади та місцевого самоврядування, громадських організацій).

З дозволу суду – заходи, що проводяться в житлі або інших публічно недоступних місцях, які перебувають у володінні особи, а також заходи, що передбачають отримання конфіденційної інформації, яка передається будь-якими засобами зв'язку або зберігається в умовах обмеженого доступу [15, с. 75].

Рациональність пропонованого підходу полягає в тому, що він не обмежує різноманітності й комплексності зазначених заходів: окремі права, надані оперативним підрозділам, можуть реалізовуватись у певних комбінаціях під час проведення різних ОРЗ. На відміну від цього, спроби визначення в Законі вичерпного переліку ОРЗ призведуть до певних правових колізій, а також обмежать потенціал оперативних підрозділів у боротьбі зі злочинністю.

Багатогранна парадоксальність спостерігається в підході розробників відомчих актів Міністерства внутрішніх справ України до класифікації заходів, які не мають кореляційного зв'язку з конкретними НСРД, відповідно, не мають спеціального порядку застосування: їх узагалі не зараховано до категорії ОРЗ та названо заходами оперативного (ініціативного) пошуку. З такою назвою можна погодитися, але ці заходи все одно є оперативно-розшуковими, оскільки здійснюються на підставі Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

У ч.1 ст.8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» потрібно подати поняття ОРЗ, сформулювавши його так: «Оперативно-розшукові заходи – це дії працівників оперативних підрозділів щодо безпосереднього виконання завдань ОРД шляхом реалізації прав, наданих їм цим Законом».

Дослідження конспірації окремих інформаційно-пізнавальних заходів діяльності оперативних підрозділів вимагає їх розмежування на:

- 1) ОРЗ без спеціального встановленого законом порядку застосування (заходи оперативного (ініціативного) пошуку);
- 2) ОРЗ зі спеціально встановленим законом порядком застосування (такі, що здійснюються згідно з положеннями конкретних статей КПК України).

Останні потрібно диференціювати за критеріями: необхідності порушення недоторканності житла чи іншого володіння особи та конфіденційності інформації, що передається будь-якими засобами зв'язку або зберігається в умовах обмеженого доступу; розмежування місць, де проводяться заходи, на публічно доступні, публічно не доступні, публічні місця з обмеженим доступом.

Перспективи наукових розвідок обраного напрямку полягають у розробці класифікації заходів оперативного (ініціативного) пошуку як основи дослідження питань їх конспірації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончарова Н.І. До питання про визначення категорії «метод оперативно-розшукової діяльності» / Н.І. Гончарова // Оперативно-розшукова діяльність та кримінальний процес: теоретико-праксиологічний дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформування органів внутрішніх справ України: матеріали міжнарод. наук.-практ. конф., (Одеса, 22-23 квітня 2015 р.) / Одеський державний університет внутрішніх справ. – Одеса: ОДУВС, 2015. – с. 179-180
2. Основы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел: [учеб.] / под ред. Ю.А. Агафонова, Ю.Ф. Кваши. – Краснодар: Краснодар. Ун-т МВД России, 2007. – 305 с.
3. Некрасов В.А. Оперативне розпізнавання: [моногр.] / [В.А. Некрасов, В.Я. Мацюк, Н.Є. Філіпенко, Л.В. Родинюк]. – К.: КНТ, 2007. – 216 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2009. – 1736 с.
5. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів / за заг. ред. В.В. Дубічинського. – Х.: Школа, 2006. – 1008 с.
6. Бараненко Б.І. Психологія оперативно-розшукової діяльності: [навч. посіб.] / Б.І. Бараненко. – К.: ЦУЛ, 2007. – 272 с.
7. Основы оперативно-розыскной деятельности в Украине: [учеб. пособие] / [Дидоренко Э.А., Бараненко Б.И., Глазков В.А. и др.]; под ред. Э.В. Виленской. – К.: Центр учеб. лит., 2007. – 264 с.
8. Гейко К.Г. Щодо поняття методів оперативно-розшукової діяльності / К.Г. Гейко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2015. – № 4. – С. 211-216.
9. Погорецький М.А. Оперативно-розшукові заходи: поняття і види / М.А. Погорецький // Державна безпека України НАН України і СБ України. – 2005. – № 1 (3). – С. 62-67.
10. Погорецький М.А. Оперативно-розшукові заходи: удосконалення правового регулювання / М.А. Погорецький // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2006. – № 14. – С. 135-145.

11. Про оперативно-розшукову діяльність України : Проект Закону України (нова редакція) на заміну раніше поданого, реєстр. № 2134 від 21 лип. 2008 р. [Електронний ресурс] // Офіц. веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua>
12. Висновок Верховного Суду України щодо проекту Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», внесеного на розгляд Верховної Ради України народними депутатами України Швецем В.Д., Москалем Г.Г., Сівковичем В.Л., Бевзом В.А., Грицаком В.М., Малишевим В.С. на заміну внесеного раніше (реєстр. № 2134 від 16 липня 2009 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/>
13. Грібов М.Л. Діяльність підрозділів оперативної служби МВС України : теорія та практика : [моногр.] / Грібов М.Л. – К. : Розвиток, 2013. – 532 с.
14. Погорецький М.А. Негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи : поняття, сутність і співвідношення / М. А. Погорецький, Д. Б. Сергєєва // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2014. – № 2(33). – С. 137–141.
15. Бабошин А.М. Прокурорський нагляд за документуванням злочинів у сфері банківського кредитування оперативними підрозділами : дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А.М. Бабошин ; Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – К., 2016. – 299 с.

REFERENCES

1. Honcharova, N.I. (2015), “Towards the determination of category «method of operational-search activity»”, *Operatyvno-rozshukova diyalnist ta kryminalnyi protses : teoretyko-praksiolohichniy diskurs shchodo yikh spivvidnoshennya v umovakh reformuvannya organiv vnutrishnikh sprav Ukrayiny : materialy mizhnarod. nauk.-prakt. konf.* [Operational-search activity and criminal process : theoretical praxeological discourse over their correlation in terms of reformation of bodies of internal affairs of Ukraine : materials of international research-practice conference], Odesa state university of internal affairs, Odesa, April 22-23, 2015, pp. 179-180
2. Ahafonov, Yu.A. and Kvasha, Yu.F. (2007), *Osnovy operativno-rozysknoy deyatelnosti orhanov vnutrennikh del : ucheb.* [Fundamentals of the operational search activity of bodies of internal affairs : textbook], Krasnodar un. of MVD of Russia, Krasnodar, Russia.
3. Nekrasov, V.A., Matsyuk, V.Ya., Filipenko, N.E. and Rodinyuk, L.V. (2007), *Operatyvne rozpoznavannya : monohr.* [Operational identification : monograph.], KNT, Kyiv, Ukraine.
4. Busel, V.T. (2009), *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoyi ukrayinskoyi movy* [Great explanatory dictionary of the modern Ukrainian language], Perun, Irpin ; Kyiv, Ukraine.
5. Dubichynskyi, V.V. (2006), *Suchasnyi tlumachnyi slovnyk suchasnoyi ukrayinskoyi movy : 65 000 sliv* [Modern explanatory dictionary of the Ukrainian language : 65 000 words], Shkola, Kharkiv, Ukraine.
6. Baranenko, B.I. 2007 (), *Psyholohiya operatyvno-rozshukovoyi diyalnosti : navch. posib.* [Psychology of the operational search activity : textbook], TsUL, Kyiv, Ukraine.
7. Didorenko, E.A., Baranenko, B.I., Hlazkov, V.A. et. al. (2007), *Osnovy operativno-rozysknoy deyatelnosti v Ukraine : ucheb. posobie* [Fundamentals of the operational search activity in Ukraine : textbook], Tsentru ucheb. lit., Kyiv, Ukraine.
8. Heyko, K.H. (2015), “Towards the methods of operational search activity”, *Visnyk Lugansk state university of internal affairs of the name of E.O. Didorenko*, no. 4, pp. 211 -216.
9. Pohoretskyi, M.A. (2005), “Operational search measures : notions and types”, *Derzhavna bezpeka Ukrayiny NAN Ukrayiny i SB Ukrayiny*, no. 1 (3), pp. 62-67.

10. Pohoretskyi, M.A. (2006), "Operational search measures : improvement of legal regulation", *Borotba z orhanizovanoyu zlochynnistyuu i koruptsieiyyu (teoriyya i praktyka)*, no. 14, pp. 135-145.
11. "On the Operational Search Activity of Ukraine " : Project of the Law of Ukraine (new edition) for supersession of the earlier, register. № 2134 on 21 July 2008, available at : <http://w1.c1.rada.gov.ua>
12. "Opinion of the Supreme Court of Ukraine on the project of Law of Ukraine «On the Operational-Search Activity», submitted for consideration to Verkhovna Rada of Ukraine by people's deputies Shvets V.D., Moskal H.H., Sivkovych V.L., Bezv V.A., Hrytsak V.M., Malyshev V.S. for supersession of the earlier one (register. № 2134 on 16 July 2009)", available at : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/>
13. Hribov, M.L. (2013), *Diyalnist pidrozdiliv operatyvnoyi sluzhby MVS Ukrayiny : teoriyya ta praktyka : monohr.* [Activity of subdivisions of field service of the MIA of Ukraine : theory and practice : monograph], Rozvytok, Kyiv, Ukraine.
14. Pohoretskyi, M.A. and Serheeva, D.B. (2014), "Undisclosed investigative (search) activities and operational-search measures : concept, essence and correlation", *Borotba z orhanizovanoyu zlochynnistyuu i koruptsieiyyu (teoriyya i praktyka)*, no. 2(33), pp. 137-141.
15. Baboshin, A.M. (2016), "Prosecutor's supervision over documentation of crimes in the field of bank lending by operational subdivisions", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.09, Lugansk state university of internal affairs of the name of E.O. Didorenko, Kyiv, Ukraine.

УДК 343.985

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ВИДОБУВАННЯ ВУГІЛЛЯ

Ревенко О.І., ад'юнкт

*Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка,
вул. Миру, 24, м. Суми, Україна
olga.revenko.88@mail.ru*

У статті розглянуто особливості проведення такої слідчої (розшукової) дії, як обшук. Виділено тактичні завдання цієї процесуальної дії, найбільш значимі об'єкти пошуку та місця їх знаходження. Сформульовано рекомендації щодо тактики обшуку під час розслідування незаконного видобування вугілля залежно від слідчої ситуації. Визначено важливість проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії для організації розслідування цього різновиду злочину.

Ключові слова: незаконне видобування вугілля, криміналістична тактика, слідчі (розшукові) дії, обшук, докази.

ОСОБЕННОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ ОБЫСКА ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ НЕЗАКОННОЙ ДОБЫЧИ УГЛЯ

Ревенко О.И.

*Луганский государственный университет внутренних дел имени Э.А. Дидоренко,
ул. Мира, 24, г. Сумы, Украина
olga.revenko.88@mail.ru*

В статье рассмотрены особенности проведения такого следственного (розыскного) действия, как обыск. Выделены тактические задачи данного процессуального действия, наиболее значимые объекты поиска и места их нахождения. Сформулированы рекомендации по тактике обыска при

расследовании незаконной добычи угля в зависимости от следственной ситуации. Определена степень важности проведения указанного следственного (розыскного) действия для организации расследования данной разновидности преступлений.

Ключевые слова: незаконная добыча угля, криминалистическая тактика, следственные (розыскные) действия, обыск, доказательства.

FEATURES OF CONDUCTING SEARCHES IN THE INVESTIGATION OF ILLEGAL COAL MINING

Revenko O.I.

*Lugansk state university of internal affairs named after E.O. Didorenko, str. Mira, 24, Sumy, Ukraine
olga.revenko.88@mail.ru*

The article considers the features of conduction of a search in the investigation of illegal coal mining.

The significant work on the generalization of scientific research on criminalistic investigations of ecological crimes is done. Given the theoretical foundations of conduction of a search described in the literature, and being based on data from conducted research highlighted tactics' tasks of the search, the most significant searching objects and their location in the investigation of crimes on the facts of illegal coal mining.

Analysis and generalization of materials of criminal cases into the illegal coal mining made it possible to conclude that the search as a separate investigative (detective) action as a part of tactical operations has a pronounced character of situational. Given recommendations regarding the organization and tactics of the search depending on the investigation of the situation.

The search must meet the tactical requirements developed by Criminalistics: suddenness of search; sustainability and consistency of its conducting; the use of scientific and technical means. Based on the results of referrals of criminal proceedings (cases), author of the article proposed system of tactical methods that in terms of the creative application can play a positive role in different situations of a search in the investigation of illegal coal mining. The article noted that all of these tactical methods should be applied depending on the complex investigatory of the situation at a certain stage of pre-trial investigation.

In conclusion, the author stated that the successful search in the investigation of illegal coal mining is possible only on the assumption of a thorough preparation for this investigatory (investigative) actions and application of complex tactical methods in their most appropriate sequences depending on the specific investigation of the situation.

Key words: illegal coal mining, criminalistic tactics, investigative actions, search, evidence.

Розслідування незаконного видобування вугілля доволі часто здійснюється в умовах незначного обсягу інформації, відсутності (недостатності) слідів та очевидців злочину, активної протидії досудовому розслідуванню тощо. Указане вимагає вдосконалення організаційно-підготовчих і тактичних заходів щодо проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема обшуку.

Аналіз та узагальнення матеріалів кримінальних проваджень (справ) за цією категорією злочинів дає змогу зазначити, що обшук проводився в 75% випадків, але його результативність досить низька. Результати опитування 87 працівників слідчих та оперативних підрозділів Головних управлінь Національної поліції в Донецькій і Луганській областях свідчать, що під час проведення обшуку вони зіткнулися з такими проблемами: протидія з боку обшукуваних осіб (наприклад, особа своїми діями намагається перешкодити здійсненню обшуку, не виконує законних вимог працівників поліції, розпочинає сварку, влаштовує провокації або, навпаки, показує свою байдужість чи зневагу до дій працівників поліції, не бажає з ними розмовляти, відповідати на питання) (21%); недостатня матеріально-технічна забезпеченість (37%); відсутність дієвих рекомендацій щодо проведення вказаної слідчої (розшукової) дії (42%). Саме тому розробка рекомендацій щодо організації й тактики проведення обшуку за цією категорією кримінальних проваджень набуває важливого значення для підвищення ефективності діяльності з їх розслідування.

У криміналістичній літературі загальним питанням проведення обшуку приділялася увага в роботах В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, П.Д. Біленчука, В.А. Журавля, О.О. Закатова, В.О. Коновалової, В.К. Лисиченка, Є.Д. Лук'яничкова, В.О. Образцова, О.Р. Ратінова,

М.В. Салтевського, В.Ю. Шепітька, М.П. Яблокова та інших авторів. Значущість проведених ними наукових досліджень безсумнівна, оскільки ця слідча (розшукова) дія досить широко застосовується в правоохоронній практиці, є розповсюдженим засобом збирання криміналістично значимої інформації. Безпосередньо розробкою теоретичних засад проведення обшуку під час розслідування злочинів проти довкілля займалися С.О. Книженко, В.О. Коновалова, Г.А. Матусовський, А.Є. Меркурісов, О.В. Одерій, Ю.М. Туровець і деякі інші науковці. Однак при цьому особливостям організації й тактики проведення обшуку під час розслідування незаконного видобування вугілля належної уваги приділено не було, що свідчить про складність зазначеної проблеми та визначає актуальність статті.

Мета статті полягає в аналізі проблем і формуванні рекомендацій щодо організації й тактики проведення обшуку під час розслідування незаконного видобування вугілля.

Обшук – це слідча (розшукова) дія примусового характеру, яка полягає в цілеспрямованому обстеженні приміщень, будівель і ділянок місцевості, що перебувають у володінні обшукуваного, членів його родини або організації чи установи, з метою виявлення, фіксації та вилучення знярядь злочину, зброї, предметів і цінностей, здобутих злочинним шляхом, документів та інших об'єктів, що мають значення для кримінального провадження, а також установлення місцезнаходження розшукуваних осіб і їх затримання [1, с. 518]. Специфічною особливістю зазначеної слідчої (розшукової) дії є те, що вона має примусовий характер. Саме тому в Кримінальному процесуальному кодексі (далі – КПК) України законодавець закріпив низку норм, які досить докладно регламентують підстави, порядок, умови й межі проведення обшуку (ст.ст.223, 233-236 КПК України).

Метою проведення обшуку є виявлення та фіксація відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування зняряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте в результаті його вчинення, а також установлення місцезнаходження розшукуваних осіб (ч.1 ст.234 КПК України). Виходячи із цього, варто зазначити, що в процесі проведення обшуку під час розслідування незаконного видобування вугілля мають вирішуватися такі завдання:

- отримання доказів і встановлення причетності особи, яка обшукується, до конкретних фактів незаконного видобування, зберігання або реалізації вугілля;
- встановлення (підтвердження) факту входження особи, яка обшукується, до складу певної злочинної групи, конкретизація її ролі в механізмі кримінального правопорушення та ієрархічній структурі такої групи;
- отримання інформації щодо інших членів злочинної групи, їхніх зв'язків, місцезнаходження;
- виявлення незареєстрованих епізодів незаконного видобування вугілля, вчинених особою, що обшукується, або злочинною групою, учасником якої вона є;
- установлення відомостей про місця зберігання та реалізації незаконно видобутого вугілля; транспортних засобів; знярядь, засобів та пристосувань вчинення злочину;
- встановлення способу приховування вчинених злочинів та місцезнаходження об'єктів, які мають значення для кримінального провадження.

Аналіз та узагальнення матеріалів кримінальних проваджень (справ) за фактами незаконного видобування вугілля надали можливість дійти висновку, що обшук як окрема слідча (розшукова) дія в складі тактичних операцій має яскраво виражений ситуаційний характер.

Так, у слідчій ситуації, коли *встановлено ознаки вчинення незаконного видобування вугілля та особу (злочинця) затримано на місці події*, обшук може й має бути проведений за місцем проживання особи, у її близьких родичів, знайомих тощо; у приміщеннях, транспортних засобах і на земельних ділянках, які їй належать, з метою встановлення (підтвердження) факту входження затриманої особи до складу певної злочинної групи, конкретизації її ролі в

механізмі кримінального правопорушення; отримання інформації щодо інших членів злочинної групи; місць зберігання незаконно видобутого вугілля, транспортних засобів, знарядь, засобів і пристосувань учинення злочину; місць реалізації корисних копалин (вугілля).

В інших слідчих ситуаціях, коли встановлено ознаки вчинення незаконного видобування вугілля, особу (злочинця) не затримано, однак про нього є певна інформація або особу (злочинця) не встановлено та не затримано, інформація про необхідність проведення обшуку отримується за результатами здійснення слідчих (розшукових) дій (огляд, допит, проведення судових експертиз тощо) та оперативно-розшукових заходів.

Результативність обшуку значною мірою залежить від підготовки до його проведення. Тому після прийняття рішення про проведення обшуку слідчий виконує певні підготовчі дії.

До підготовки входить, по-перше, отримання орієнтувальної інформації; по-друге, розробка певного тактичного плану обшуку. Ця підготовка здійснюється в ході проведення слідчих (розшукових) дій і оперативно-розшукових заходів і обов'язково в умовах прихованої (негласної) діяльності, що надалі забезпечить елемент раптовості, який відіграє виключно важливу роль під час проведення обшуку. Інколи слідчий вимушений проводити обшук за мінімальної інформації про обшукувану особу, про місце проведення й об'єкти обшуку через відсутність часу на підготовку [2, с. 284].

Під час підготовки та проведення обшуку в процесі розслідування цього різновиду злочину потрібно враховувати такі процесуальні та криміналістичні особливості:

1. Визначити місцезнаходження приміщення, яке має бути обшукане. Найчастіше обшуку підлягають:

- місця придбання знарядь і засобів учинення злочину (45%) (склади підприємств, які займаються легальною розробкою надр або будівельними роботами тощо);
- місця виготовлення (переобладнання) засобів, спеціально пристосованих для видобування вугілля в копанках (52%) (господарські приміщення (гараж, сарай тощо) осіб, причетних до незаконного видобування вугілля; інші приміщення (як житлові, так і виробничі), які були орендовані особами, що здійснюють незаконне видобування вугілля);
- місця зберігання незаконно видобутого вугілля, знарядь і засобів учинення злочину, технологічних транспортних засобів, призначених для видобутку та перевезення вугілля (63%) (територія домоволодіння осіб, причетних до незаконного видобування вугілля; будівлі та споруди на території в безпосередній близькості від місця скоєння злочину, зокрема біля гірничих виробок; приміщення вугільних складів і конвертаційних центрів; обладнані стоянки автотранспорту підприємств, які займаються легальною розробкою надр або будівельними роботами).

2. Визначити об'єкти пошуку: вугільна маса; знаряддя й засоби вчинення злочину (компресори, відбійні молотки, електричні пилки, кутові шліфувальні машини (болгарки), генератори, совкові лопати, кисневі балони, кірки, металеві ванни, ломи, вантажні автомобілі, екскаватори, трактори, бульдозери тощо); засоби, спеціально пристосовані для видобування вугілля в копанках (мотолебідки, волокуші тощо); документи (договори реалізації незаконно видобутого вугілля, надання або придбання знарядь і засобів учинення злочину в оренду, документи, що характеризують діяльність підприємства тощо). У всіх випадках проведення обшуку слідчий повинен вилучати щоденники, листи, записні книжки, блокноти, чернетки із записами, записки, фотокартки, особливо групові тощо. Детально вивчаючи ці об'єкти, можна отримати інформацію про кількість епізодів; суму вартості реалізованого незаконно видобутого вугілля; інших членів злочинної групи, їхні зв'язки, місцезнаходження; місця зберігання та реалізації незаконно видобутого вугілля тощо.

Результати опитування 87 працівників слідчих та оперативних підрозділів Головних управлінь Національної поліції в Донецькій і Луганській областях свідчать, що під час проведення обшуку в кримінальних провадженнях за фактом незаконного видобування вугілля об'єктами тимчасового вилучення було таке майно: знаряддя й засоби вчинення злочину (60%); вугільна маса (56%); документи підприємств, установ та організацій (39%).

3. Зібрати інформацію про осіб, у яких намічається проведення обшуку (вік, професія, спеціальні навички; рід занять; склад сім'ї, взаємини в сім'ї; знайомства та зв'язки; наявність у минулому судимостей тощо). Це дасть слідчому змогу сформувати уявлення про цих суб'єктів в аспекті оцінювання їхніх професійних та інтелектуальних рис, які можуть бути використані для приховування об'єктів, що необхідно відшукати.

4. Висунути пошукові версії щодо можливих місць приховування об'єктів пошуку, що можуть бути обрані залежно від фаху, службового становища особи, яка має у своєму розпорядженні шукані документи, інші речові докази.

5. Визначити дату й час проведення обшуку, його тривалість, а також заходи, спрямовані на забезпечення його оперативності й конфіденційності.

6. Залучити спеціалістів (криміналістів, геологів, гірників, хіміків, працівників Державної екологічної інспекції Міністерства екології та природних ресурсів), котрі мають достатні знання, уміння, навички для надання дієвої допомоги слідчому в підготовці та проведенні обшуку. До їхніх завдань входить таке: сприяння слідчому у визначенні переліку необхідних науково-технічних засобів, спеціалістів відповідного профілю та координація їхніх дій; застосування науково-технічних засобів для виявлення об'єктів пошуку; методична допомога в правильному їх виявленні, фіксації, вилученні, пакуванні й транспортуванні; відбір зразків для порівняльних досліджень; участь в обговоренні результатів обшуку тощо.

7. Залучити понятих. Під час проведення обшуку житла чи іншого володіння особи обов'язковою є участь не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії (ч.7 ст.223 КПК України).

8. Провести інструктаж осіб, що залучаються до участі в обшуці, з постановкою конкретних персональних завдань і роз'ясненням їхніх прав та обов'язків.

Крім того, відповідно до ч.7 ст.236 КПК України, під час проведення обшуку вилучаються предмети, вилучені законом із обігу, незалежно від їх причетності до кримінального провадження.

Слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа під час обшуку або негайно після його здійснення зобов'язана скласти відповідний протокол (ч.3 ст.168 КПК України), забезпечити зберігання вилучених об'єктів (документи зберігаються в матеріалах кримінального провадження, а інше майно – у спеціально пристосованих приміщеннях).

Під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії зазвичай необхідно дотримуватися загальних тактичних вимог, розроблених криміналістикою: раптовість обшуку; планомірність і послідовність його проведення; використання науково-технічних засобів.

У криміналістичній літературі запропоновано системи тактичних прийомів, які за умови творчого застосування можуть відіграти позитивну роль у різних ситуаціях проведення обшуку під час розслідування незаконного видобування вугілля.

Найчастіше під час розслідування проваджень цієї категорії має місце ситуація, коли обшукувана особа відмовляється від добровільної видачі об'єктів пошуку. При цьому доцільно використати такі системи тактичних прийомів: 1) використання навіювання у формі наказу; 2) роз'яснення неправильності зайнятої обшукуваним позиції; 3) роз'яснення необхідності надання допомоги досудовим органам розслідування.

У випадку відмови обшуваного від спілкування доцільно застосувати систему тактичних прийомів, яка включає таке: 1) роз'яснення мети й необхідності обшуку; 2) постановку нейтральних запитань; 3) залучення обшукуваного до діяльності слідчого; 4) словесну розвідку. З метою отримання пошукової інформації від обшукуваного використовується система таких тактичних прийомів: 1) постановка уточнювальних запитань про особливості обстежуваного приміщення; щодо розташування і призначення тих чи інших предметів; 2) зіставлення відповідей обшукуваного з реальною обстановкою місця обшуку; 3) показ (демонстрація) окремих об'єктів пошуку; 4) постановка контрольних запитань.

На пошук об'єктів, що зберігаються без спеціального маскування, спрямована система тактичних прийомів, яка включає таке: 1) аналіз обстановки місця обшуку з метою визначення місць природного зберігання предмета пошуку; 2) аналіз об'єктів, виявлених у місцях їх природного зберігання; 3) зіставлення виявленого об'єкта з ознаками того, що шукають. Система тактичних прийомів, спрямована на пошук видозмінених або знищених об'єктів, містить такі прийоми: 1) аналіз можливостей видозмінення (знищення) предмета пошуку; 2) зіставлення окремих ділянок приміщення чи інших об'єктів; 3) аналіз виявлених слідів, предметів і їхніх ознак. Система тактичних прийомів, спрямована на пошук об'єктів, схованих у спеціальних тайниках та інших суб'єктивно недоступних місцях, може включати такі прийоми: 1) аналіз ознак предмета пошуку; 2) зіставлення предмета пошуку з різними об'єктами місця обшуку; 3) орієнтація на професійні (чи інші) навички обшукуваного під час визначення місця приховування; 4) аналіз окремих ділянок приміщення, меблів, інших об'єктів з метою встановлення демаскуючих ознак; 5) зіставлення однакових предметів між собою [3, с. 242-261].

Усі перелічені тактичні прийоми повинні застосовуватися комплексно залежно від слідчої ситуації, що склалася на певному етапі досудового розслідування.

Отже, успішне проведення обшуку під час розслідування незаконного видобування вугілля можливе лише за умови ретельної підготовки до проведення цієї слідчої (розшукової) дії та застосування комплексів тактичних прийомів у найбільш доцільній їх послідовності залежно від конкретної слідчої ситуації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончаренко В.Г. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар / В.Г. Гончаренко, В.Т. Нор, М.Є. Шумило. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.
2. Криміналістика. Академічний курс : підручник / Т.В. Варфоломеев, В.Г. Гончаренко, В.І. Бояров [та ін.]. – К. : Юринком Інтер, 2011. – 504 с.
3. Шепітько В.Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія / В.Ю. Шепітько. – Х. : Харків юридичний, 2007. – 432 с.

REFERENCES

1. Honcharenko, V.G., Nor, V.T. and Shumilo, M.E. (2012), *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : naukovo-praktychnyi komentar* [Criminal Procedure Code of Ukraine : scientific practical commentary], Yustinian, Kyiv, Ukraine.
2. Varfolomeev, T.V., Honcharenko, V.G., Boyarov, V.I. et al. (2011), *Kryminalistyka. Akademichnyi kurs : pidruchnyk* [Criminalistics. Academic course : textbook], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
3. Shepitko, V.Yu. (2007), *Kryminalistychna taktyka (systemno-strukturnyi analiz) : monohrafiya* [Criminalistic tactics (system-structural analysis) : monograph], Kharkiv yurydychnyi, Kharkiv, Ukraine.

РОЗДІЛ VI. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

УДК 349.6

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «БІОБЕЗПЕКА» ТА ЙОГО МІСЦЯ В СИСТЕМІ ПРАВА УКРАЇНИ

Дмитренко І.М., аспірант

*Національний університет біоресурсів і природокористування України,
вул. Героїв Оборони, 11, м. Київ, Україна
orssminapk@gmail.com*

Статтю присвячено актуальному сьогодні питанню забезпечення біобезпеки. Проаналізовано підходи до визначення поняття «біологічна безпека». Запропоновано власний підхід до визначення поняття «біобезпека». Установлено співвідношення термінів: «національна безпека», «екологічна безпека», «біологічна безпека», «генетична безпека».

Ключові слова: національна безпека, екологічна безпека, біологічна безпека, генетична безпека, екобезпека, біобезпека, екологія, біологія, безпека, довкілля.

К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПОНЯТИЯ «БИОБЕЗОПАСНОСТЬ» И ЕГО МЕСТА В СИСТЕМЕ ПРАВА УКРАИНЫ

Дмитренко И.М.

*Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины,
ул. Героев Оборон, 11, г. Киев, Украина
orssminapk@gmail.com*

Статья посвящена актуальному на сегодняшний день вопросу обеспечения биобезопасности. Проанализированы подходы к определению понятия «биологическая безопасность». Предложен собственный подход к определению понятия «биобезопасность». Установлено соотношение терминов: «национальная безопасность», «экологическая безопасность», «биологическая безопасность», «генетическая безопасность».

Ключевые слова: национальная безопасность, экологическая безопасность, биологическая безопасность, генетическая безопасность, экобезопасность, биобезопасность, экология, биология, безопасность, окружающая среда.

DEFINITION OF THE CONCEPT “BIOSEFITY” AND ITS PLACE IN THE LAW SYSTEM OF UKRAINE

Dmytrenko I.M.

*National university of life and environmental sciences of Ukraine, str. Heroiv Oborony, 11, Kyiv, Ukraine
orssminapk@gmail.com*

With the development of modern technologies the issue of biosafety is becoming more relevant to many areas of public relations: the food production, health care, agriculture, industry and medicine. An important issue also becomes a definition of “biosafety”.

Regarding to our approach to the definition of biological safety, it should be noted that it is derived from the word “biology” and “safety”. All scientific community has a single consolidated approach according to which biology (from the Greek. bios – life, logos – science, study) – a collection of wildlife sciences. Thus, lexical and legal structure “biological safety” literally means the safety of wildlife science. Given the above, we consider it appropriate to use the term “biosafety” as a full, not shortened version of the term “biological safety”. The concept of biological safety, over the presence of component “logos”, can characterize only scientific term.

Thus, based on analysis of positions of scientists and current legislation, we have concluded that biosafety is a state of environmental biological objects security from the negative effects of biological, chemical and physical factors that can affect the structure and function of living organisms in the present and future

generations. It is often possible to see how some scientists equate the term “biological safety” and “genetic safety”, others hold “genetic safety” as a component of “biosafety”, and some consider them as equal components of environmental safety. Nevertheless it should be noted that according to the Law of Ukraine “On the national biosafety system in generating, testing, transportation and use of genetically modified organisms” on May 31, 2007, these concepts are listed separately. The law stipulates that the genetic safety is a state of human life environment where are lacking any unnatural effects on the human genome, any unnatural influence on genome of biosphere objects, and there is no uncontrolled effect on the genome of crops and animals, industrial microorganisms, which leads to the appearance of negative and/or undesirable properties. Also, analysing norms of the Law, we can conclude that there a clear correlation of these concepts is not provided for. However, if analyse the definition in detail, it can be concluded that the genetic safety is a component of biological safety because the human genome is undoubtedly a part of the human biological structure. Another argument in favour of the said statement is that genetic safety supposes not any unnatural influence on genome of biosphere objects. Therefore, we believe the concept of “genetic safety” is much narrower than “biological” and considered as its component.

Thus, this study allows concluding that the term “genetic safety” is part of “biosafety”, which is an integral part of the concept “environmental safety”, and the last – a part of “national security”.

Key words: national safety, ecological safety, biological safety, genetic safety, ecosafety, biosafety, ecology, biology, safety, environment.

Передумови юридичного дослідження таких суспільних відносин із позицій права висвітлено в працях відомих учених у галузі екологічного й аграрного права: В.І. Андрейцева, Г.І. Балюк, В.М. Єрмоленка, Н.Р. Малишевої, Т.О. Коваленко, М.В. Краснової, О.Ю. Піддубного, О.О. Погрібного, В.Ю. Уркевича, М.В. Шульги та ін.

Наукова проблема досліджуваного предмета в юридичній площині полягає у відсутності усталеного правового категорійно-понятійного апарату в галузі біологічних технологій [1, с. 9].

Із розвитком сучасних технологій питання забезпечення біологічної безпеки стає все актуальнішим для багатьох сфер суспільних відносин: виробництва харчової продукції, охорони здоров'я, сільського господарства, промисловості, медицини.

Крім того, у статті 16 Конституції України передбачено, що забезпечення екологічної безпеки й підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави [2].

Метою статті є формування власного підходу до визначення поняття «біологічна безпека», встановлення співвідношення понять: «національна безпека», «екологічна безпека», «біологічна безпека», «генетична безпека».

Для визначення поняття «біобезпека», на нашу думку, насамперед необхідно проаналізувати норми Закону України «Про систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично-модифікованих організмів» від 31 травня 2007 р., згідно з яким біологічна безпека – це стан середовища життєдіяльності людини, при якому відсутній негативний вплив його чинників (біологічних, хімічних, фізичних) на біологічну структуру й функцію людської особи в теперішньому та майбутніх поколіннях, а також відсутній незворотній негативний вплив на біологічні об'єкти природного середовища (біосферу) й сільськогосподарські рослини і тварини [3].

На думку В.І. Завгородньої, біобезпекою потрібно вважати стан захищеності людини та довкілля від будь-яких негативних біологічних факторів [4, с. 119].

На переконання Л.В. Струтинської-Струк, біологічну безпеку у сфері здійснення генетично-інженерної діяльності можна розглядати як стан, за якого запобігають виникненню небезпечних для здоров'я людини й навколишнього природного середовища наслідків використання генетично-модифікованих організмів, що зумовлено відсутністю недопустимого ризику. Досягнення такого стану можливе за умови чіткого нормативного визначення правил проведення досліджень генетично-модифікованих організмів, порядку їх використання в закритих і відкритих системах, а також запровадження контролю за їх

виконанням, визначення оптимальних рівнів допустимих ризиків, пов'язаних зі здійсненням генетично-інженерної діяльності [5, с. 32]. Проте вказане визначення стосується лише одного з напрямів забезпечення біобезпеки.

Для об'єктивного визначення поняття «біобезпека» також варто проаналізувати й поняття «національна безпека». Згідно зі ст.1 Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р., національна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини та громадянина, суспільства й держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності й оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної й інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики й пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі й підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості й сільського господарства, транспорту і зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних і водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології та навколишнього природного середовища й інших сферах державного управління в разі виникнення негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам [6].

Щодо нашого підходу до визначення поняття «біологічна безпека», то варто зауважити, що воно є похідним від слів «біологія» й «безпека», для об'єктивного визначення вказаного поняття варто детально розглянути ці терміни.

У загальних рисах безпека розуміється як стан, за якого відсутня небезпека або загроза її настання, тобто процеси, явища, властивості предметів і об'єктів, що здатні за певних умов завдавати шкоди людині чи навколишньому середовищу [7, с. 26].

Один із підходів визначає безпеку як «властивість системи «людина – середовище проживання» зберігати взаємодію з мінімальним заподіянням шкоди людським, природним і матеріальним ресурсам» [8, с. 314].

Варто проаналізувати й визначення Юридичної енциклопедії, де безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз [9, с. 47].

Щодо підходу до визначення поняття «біологія», то варто зазначити, що все наукове співтовариство має єдиний консолідований підхід, згідно з яким біологія (від грец. *bios* – життя, *logos* – наука, вчення) – це сукупність наук про живу природу. Отже, лексико-правова конструкція «біологічна безпека» в буквальному розумінні означає безпеку науки про живу природу. З огляду на зазначене ми вважаємо за доцільне вживати поняття «біобезпека» як повноцінне, а не як скорочений варіант поняття «біологічна безпека». Поняття «біологічна безпека» через наявність складової “*logos*” може характеризувати лише науковий термін.

Отже, на основі аналізу позицій науковців і норм чинного законодавства ми дійшли висновку, що **біобезпека** – це стан захищеності біологічних об'єктів природного середовища від негативного впливу біологічних, хімічних, фізичних чинників, здатних вплинути на структуру та функцію живих організмів у теперішньому й майбутньому поколіннях.

Розглядаючи поняття «біобезпека», варто звернути увагу й на його співвідношення з поняттями: «національна безпека», «екологічна безпека», «генетична безпека».

На нашу думку, для визначення зазначеного співвідношення передусім варто звернутись до Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. №

964-IV, який містить низку певних складових національної безпеки щодо забезпечення екологічної безпеки держави. Зокрема, згідно з ч.67 ст.7 указанного Закону, загрозою національним інтересам і національній безпеці України є неконтрольоване ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів і трансгенних рослин, збудників хвороб, небезпечних для людей, тварин, рослин та організмів, екологічно необґрунтоване використання генетично змінених рослин, організмів, речовин і похідних продуктів. У ч.69 цієї ж статті йдеться про небезпеку техногенного, у тому числі ядерного й біологічного, тероризму [6].

В.І. Андрейцев вважає екологічну безпеку складовою глобальної та національної безпеки, тобто таким станом розвитку суспільних відносин у галузі екології, за якого системою державно-правових, організаційних, науково-технічних, економічних та інших соціальних засобів забезпечується регулювання екологічно небезпечної діяльності, режим використання природних ресурсів, охорона безпечною для життя і здоров'я людей навколишнього природного середовища, запобігання погіршенню екологічної обстановки й виникненню небезпеки для природних систем і населення [10, с. 91].

Прихильником загальнопоширеної думки є Л.В. Струтинська-Струк, яка зазначає, що біобезпека є невід'ємною складовою екологічної безпеки, а отже, і національної безпеки [5, с. 31].

Часто можна спостерігати, як одні вчені ототожнюють поняття «біологічна безпека» та «генетична безпека», інші вважають «генетичну безпеку» складовою «біологічної безпеки», а деякі – їх рівними складовими екологічної безпеки. Але варто зауважити, що, відповідно до Закону України «Про систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично-модифікованих організмів» від 31 травня 2007 р., ці поняття вказані окремо. Законом передбачено, що генетична безпека – це стан середовища життєдіяльності людини, при якому відсутній будь-який неприродний вплив на людський геном, будь-який неприродний вплив на геном об'єктів біосфери, а також неконтрольований вплив на геном сільськогосподарських рослин і тварин, промислових мікроорганізмів, який призводить до появи в них негативних і/або небажаних властивостей. Проаналізувавши норми Закону, можна зробити висновок, що в ньому не передбачено чіткого співвідношення вказаних понять. Проте, якщо детально проаналізувати визначення, можна дійти висновку, що генетична безпека є складовою біологічної, адже людський геном, беззаперечно, є складовою біологічної структури людини. Ще одним аргументом на користь указанного твердження є те, що при генетичній безпеці відсутній будь-який неприродний вплив на геном об'єктів біосфери. Тому, на нашу думку, поняття «генетична безпека» є значно вужчим за термін «біологічна безпека» і є його складовою.

В.І. Завгородня указує, що доцільно вести мову про біобезпеку загалом як стан захищеності людини та довкілля від будь-яких негативних біологічних факторів, біобезпеку в галузі використання продуктів біотехнологій як її складову (біотехнологічна безпека), біобезпеку у сфері використання методів генної інженерії та генетично модифікованих організмів (генетична безпека) [4, с. 119], тобто фактично вважає її складовою біобезпеки.

Отже, проведені дослідження дає змогу дійти висновку, що поняття «генетична безпека» є складовою терміна «біобезпека», яка є невід'ємним елементом поняття «екобезпека», а остання – складовою терміна «національна безпека».

ЛІТЕРАТУРА

1. Піддубний О.Ю. Проблеми правовідносин у сфері біотехнологій : монографія / О.Ю. Піддубний. – К. : Ірідіум, 2014. – 352 с.
2. Конституція України від 28 червня 1996р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

3. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично-модифікованих організмів : Закон України від 31 травня 2007 р. № 1103 // *Голос України*. – 2007. – № 108. – С. 20-21.
4. Завгородня В. Проблеми формування юридичної термінології у сфері забезпечення біологічної безпеки / В. Завгородня // *Підприємництво, господарство і право*. – 2007. – № 9. – С. 117-120.
5. Струтинська-Струк Л.В. Правове забезпечення біобезпеки при здійсненні генетично-інженерної діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Л.В. Струтинська-Струк ; НАН України Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2005. – 207 с.
6. Про основи національної безпеки України // *Відомості Верховної Ради України*. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
7. Кондратьєва К.А. Правове регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / К.А. Кондратьєва ; КНУ ім. Шевченка. – К., 2013. – 217 с.
8. Гранин А.С. Экологическая безопасность. Защита территории и населения при чрезвычайных ситуациях : учебное пособие / А.С. Гранин, В.Н. Новиков. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2002. – 336 с.
9. Юридическая энциклопедия / под. ред. М.Ю. Тихомирова. – М. : Юринформцентр, 2000. – 526 с.
10. Андрейцев В.І. Екологічне право : курс лекцій : навч. посібник [для юрид. фак. вузів] / В.І. Андрейцев. – К. : Вентурі, 1996. – 208 с.

REFERENCES

1. Piddubnyi, O.Yu. (2014), *Problemy pravovidnosyn u sferi biotekhnolohiy : monohrafiya* [Problems of legal relations in the sphere of biotechnologies : monograph], Iridium, Kyiv, Ukraine.
2. “The Constitution of Ukraine on 28 June 1996”, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 1996, no. 30, art. 141.
3. “On state system of biosecurity during creation, testing, transportation and use of genetically modified organisms” : Law of Ukraine on 31 May 2007 №1103, *Holos Ukrayiny*, 2007, no. 108, pp. 20-21.
4. Zavorodnya, V. (2007), “Problems of formation of juridical terminology in the sphere of biosecurity protection”, *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, no. 9, pp. 117-120.
5. Strutinska-Struk, L.V. (2005), “Judicial support of biosecurity in genetic engineering activity”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.06, National academy of sciences of Ukraine is Institute of the state and right for the name of V.M. Korecky, Kyiv, Ukraine.
6. “On foundations of national security of Ukraine”, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 2003, no. 39, art. 351.
7. Kondrateva, K.A. (2013), “Legal regulation of ecological security in the sphere of agricultural production in Ukraine”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.06, KNU name Shevchenko, Kyiv, Ukraine.
8. Granin, A.S. and Novikov, V.N. (2002), *Ekolohicheskaya bezopasnost. Zashchita territorii i naseleniya pri chrezvychaynyh situatsiyakh : uchebnoe posobie* [Ecological security. Territory and population protection in emergency situations : textbook], FAIR-PRESS, Moscow, Russia.

9. Tikhomirov, M.Yu. (2000), *Yuridicheskaya entsiklopediya* [Juridical encyclopaedia], Yurinformtsentr Yurinformtsentr, Moscow, Russia.
10. Andreytsev, V.I. (1996), *Ekologichne pravo : kurs lektsiy : navch. posibnyk dlya yuryd. fak. vuziv* [Environmental law : course of lectures : textbook for juridical faculties of HEI], Venturi, Kyiv, Ukraine.

ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Анпілогов Олег Вікторович – к.ю.н., докторант Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Григор'єв Руслан Геннадійович – здобувач відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України

Дмитренко Ігор Миколайович – аспірант кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В.З. Янчука Національного університету біоресурсів і природокористування України

Жукорська Ярина Михайлівна – к.ю.н., доцент, завідувач кафедри міжнародного права та європейської інтеграції Тернопільського національного економічного університету

Іванов Андрій Олександрович – к.ю.н., в.о. доцента кафедри правознавства Інституту історії, політології та права Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського, радник юстиції, прокурор відділу нагляду за додержанням законів органами фіскальної служби управління нагляду у кримінальному провадженні Прокуратури Миколаївської області

Калниш Дмитро Олегович – студент магістратури юридичного факультету Запорізького національного університету

Колеснік Любомира Іванівна – аспірант кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

Коломоєць Тетяна Олександрівна – д.ю.н., професор, Заслужений юрист України, професор кафедри адміністративного та господарського права, декан юридичного факультету Запорізького національного університету

Лиськов Максим Олександрович – докторант кафедри адміністративного права і процесу Національної академії внутрішніх справ

Мудрик Катерина Андріївна – студентка IV курсу юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету

Олійник Владислав Станіславович – к.ю.н., старший викладач кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права Академії Державної пенітенціарної служби

Паляничко Діана Геннадіївна – адвокат, к.ю.н., доцент кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія»

Плетньова Аліна Євгеніївна – к.ю.н., асистент кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Поляк Антон Володимирович – старший викладач кафедри правового забезпечення господарської діяльності факультету №6 Харківського національного університету внутрішніх справ

Ревенко Ольга Ігорівна – ад'юнкт кафедри загальноюридичних дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

Рудой Катерина Миколаївна – к.ю.н., доцент, професор Одеського державного університету внутрішніх справ

Скибенко Олексій Ігорович – здобувач кафедри конституційного та міжнародного права Національної академії внутрішніх справ, прокурор четвертого відділу управління

процесуального керівництва, підтримання державного обвинувачення та представництва в суді Спеціалізованої антикорупційної прокуратури Генеральної прокуратури України

Сотула Олександр Сергійович – к.ю.н., доцент, докторант Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Сухачов Олексій Олександрович – к.ю.н., здобувач кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Турлова Юлія Анатоліївна – к.ю.н., старший радник юстиції, начальник відділу науково-методичного забезпечення прокурорської діяльності поза сферою кримінальної юстиції Національної академії прокуратури України

Черничко Валерій Валерійович – здобувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства Ужгородського національного університету

**ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У
“ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ”
(СЕРІЯ „ЮРИДИЧНІ НАУКИ”)**

До друку приймаються наукові статті, де присутні такі необхідні елементи, передбачені п.3 Постанови президії ВАК України № 7-05/1 від 15 січня 2003 р. (Бюлетень ВАК України, № 1, 2003)

- **Постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- **Аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- **Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми**, котрим присвячується дана стаття;
- **Формулювання цілей** статті (постановка завдання);
- **Виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- **Висновки з даного дослідження і перспективи** подальших розвідок у даному напрямку.

1. МАКЕТ СТОРІНКИ

Для оригінал-макета використовується формат А4 з такими полями:

Верхнє та нижнє поля – 2 см, ліве поле – 3 см, праве поле – 2 см, шрифт набору – “Times New Roman”, 14 кегль, міжрядковий інтервал – полуторний.

2. ТИПОГРАФСЬКІ ПОГОДЖЕННЯ ТА СТИЛІ

УДК набирається в першому рядковій сторінки і вирівнюється за лівим краєм. Заголовок статті набирається в наступному за УДК рядковій і вирівнюється посередині. Потім указують: прізвища, ініціали авторів, їх посади, учені ступені, звання, нижче – *місце роботи (курсивом)*, адресу електронної пошти всіх або одного автора. Далі розташовуються анотації українською, російською (3-5 речень) та англійською (1,5 сторінки) і ключові слова (також трьома мовами). Анотації повинні також містити: прізвища, ініціали авторів, назву статті, місце їх роботи або навчання.

Усі таблиці розташовуються у відповідних місцях тексту (по можливості угорі сторінки). Вони повинні бути послідовно пронумеровані: Таблиця 1, Таблиця 2, ... (слід використовувати арабську нумерацію). Надписи розташовуються над таблицями.

Посилання на літературні джерела подаються у квадратних дужках і послідовно нумеруються (слід використовувати арабську нумерацію) у порядку появи виноски в тексті статті [1, с. 1]. Перелік літературних джерел розташовується в порядку їх нумерації, в останньому розділі статті з підзаголовком: ЛІТЕРАТУРА, який розташовується по центру сторінки. Бібліографічний опис оформлюється згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 “Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання”. З наступного абзацу подається перелік літературних джерел латиницею (транслітерація) з підзаголовком REFERENCES, який вирівнюється по центру.

Для опублікування необхідно направити на адресу редакції юридичного факультету:

1. Роздрукований текст статті з анотаціями та ключовими словами українською, російською та англійською мовами;
2. Відомості про авторів;
3. Витяг із протоколу засідання вченої ради факультету та рецензію наукового керівника (для аспірантів та здобувачів);
4. Диск, на якому повинно бути два файли: 1) із текстом статті та анотацій з ключовими словами; 2) із відомостями про авторів (прізвище, ім'я, по батькові; посада; вчений ступінь; вчене звання; місце роботи або навчання; адреса електронної пошти; дом. адреса; номери контактних телефонів).

Нагадуємо:

До публікації приймаються статті, що відзначаються високим науковим рівнем підготовки, містять глибокий самостійний аналіз сучасних проблем розвитку науки та законодавства.

У статтях і повідомленнях висловлені погляди їхніх авторів, які не завжди збігаються з поглядами редакції.

Автор несе відповідальність за достовірність фактичних даних та інформації, що містяться в статтях, чіткість викладу тексту, цитування, а також за мовностилістичний рівень написання матеріалів.

Адреса редакції: Україна, 69600, м. Запоріжжя, МСП-41, вул. Жуковського, 66

Довідки за телефонами:

Відповідальний редактор – *Лютіков Павло Сергійович* – (061) 228-75-28

Відповідальний секретар – *Шиванова Марина Григорівна* – (061) 228-75-26

Електронна пошта: law_faculty_znu@rambler.ru

Місце знаходження редакційної ради юридичного факультету: пр. Соборний, 74, V корпус, к. 101

Збірник наукових праць

Вісник Запорізького національного університету

Юридичні науки

№ 2, 2016

Технічний редактор – М.Г. Шиванова

Підписано до друку 20.03.2014. Формат 60 x 90/8.

Папір Data Copy. Гарнітура “Таймс”.

Умовн.-друк. арк. 28,60

Замовлення №. 66 Наклад 100 прим.

Запорізький національний університет

69600, м. Запоріжжя, МСП-41

вул. Жуковського, 66

Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи

до Державного реєстру видавців, виготівників

і розповсюджувачів видавничої продукції

ДК № 2952 від 30.08.2007 р.